

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1905

TARTALOM.

	Lap
Szász Károly	385
A Batthyány-codexről. (Harmadik és befejező közlemény.) <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	388
Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett. (Második és befejező közlemény.) <i>Hegedűs István</i>	431

Adattár :

Csokonai collegiumi pöre. <i>Csűrös Ferencz</i>	445
Báró Wesselényi Miklósné klastromi feljegyzései. <i>Friedreich István</i>	464
1794 iki iskolai dráma a marosvásárhelyi collegiumban. <i>Szász Béla</i>	466
Kiadatlan német labancz vers. <i>Relkovics D.</i>	468
Kisfaludy Sándor levelei Bezereďj Györgyhöz. <i>Maróthi Rezső</i>	471
Domokos Márton bucsuztatója. <i>Benkő Imre</i>	482
Kolozsvári István levele Apaffihoz nyomdai dolgokról	488
Kanizsai Pálfi János levele a gyulafehérvári professorokhoz. <i>Mokos Gyula</i>	489
Gvadányi Világtörténelme. <i>Dr. Kardeván Károly</i>	491

Könyvismertetés.

Arthur Eloesser. Literarische Portraits aus dem modernen Frankreich. Berlin. <i>Téri József</i>	492

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	495

Tartalom. Hely-, név- és tárgymutató.

— 90 —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

SZÁSZ KÁROLY.

Szász Károly halála a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának is veszteségét jelenti. Ő volt ennek egyik megalkotója s kezdettől fogva 25 teljes éven keresztül elnöke. Az 1879. ápril 26-án történt alakuláskor jelen voltak közül már rég hiányzanak Arany László, Ballagi Mór, Greguss Ágost, Ipolyi Arnold, Salamon Ferencz, Szabó Károly, Szarvas Gábor, Szilágyi Sándor, Zichy Antal, Volf György. Most ezekhez költözött az is, a kit az élők 25 éven át 3 évről 3 évre mindig elnökökké választottak. Utoljára az 1901. évi márczius 2-án tartott bizottsági ülésen elnökölt. Ugyanazon év június havában a következő három évre ismét megválasztatott, de ez utolsó három évben, betegsége miatt helyette már kivétel nélkül minden gyűlésen, mint legidősebb bizottsági tag Gyulai Pál teljesítette az elnöki tisztelet.

Betegsége 1899. október 23-dik napján kezdődött, mely napon délelőtti 9—10 óra közt, a Lónyay-utczai gimnázium tanácstermében tartott egyházkerületi ülésen a tanácskozás megkezdése után csakhamar rosszul érezvén magát, az ülést elhagyta s a teremből kimenve a másodemeleti folyosón összeroskadt. Ettől kezdve csaknem példátlan munkabírása napról napra hanyatlott, emlékezőtehetsége homályosult s ennek arányában beszéd-beli kifejező képessége is egyre gyengült. Eleinte az

emberek nevére nem tudott emlékezni, majd a gondolatok összekapcsolása volt neki nehéz, írásából egyes szavak minduntalan tollában maradtak. Mindez nagyon bántotta, ingerelte a 6 évig tartott betegség 2—3 első évében.

Már életében szokás volt azt mondani, a mi halála után közvélekedéssé vált, hogy betegségét az erőltetett szellemi munka idézte elő. Ez azonban helytelen diagnózis. Betegségének közvetlen oka nem ez volt. Jószivűségénél fogva csekélyebb hálátlanság, méltatlanság is érzékenyen illette: durvaság, erőszak, igazságtalanság pedig vörig keserítette. Amazok ellen lelke tisztaságában, nemességében talált megnyugvást: emezek visszaverésére, vitatkozó nagy képessége mellett is iszonyodott a megfelelő fegyverek használatától. Inkább: égett, hamvadt!

*

Mivel a ténybeli szándékos tévedések, ferdítések s ráfogások korát éljük, egy ilyenek helyreigazítását sem mellőzhetjük. Szász Károly halálakor a napisajtóban oly hang is hallatszott, mely püspökké választását Tisza Kálmán hatalmaskodásai rovására akarta felforvratni. Igaz az, hogy e két nagy ember közt a kölcsönös tiszteleten és becsülésen alapuló barátság ifjú koruktól kezdve mindvégig fennállott. De, bár Tisza Kálmán, mint a dunamelléki egyházkerületnek is 1874 óta tanácsbírája, jogos befolyást gyakorolhatott volna Szász Károly püspökké választására, — nem igaz az, hogy akár ilyen minőségében, akár mint kormányelnök a gyülekezetek szavazására, barátja érdekében, hatni igyekezett volna. A kit az igazság érdekel, olvassa el a Pesti Napló 1883. október 19-diki számában Szász Károly egy másik gyermekkori barátjának, Salamon Ferencznek cikkét s a budapesti ref.

egyháztanács ennek nyomán keletkezett határozatáról szóló tudósítást ugyanazon lap november 5-diki számában, s meg fogja ismerni Szász Károly püspökké választásának körülményeit. Arról a rovásról pedig sok más egyébbel együtt ezt a felrovást is lefaraghatja.

*

Irodalomtörténetünk hemzseg a sok hamis adattól s tévedéstől. Másutt is így van s talán ez az oka, hogy az irodalomtörténet tanítását nagyobbbratörő lelkek ki óhajtják küszöbölni iskoláinkból. Halottas-kamarának, nekropolisznak szeretik nevezni. A kosmopolitáktól kegyelet nem várható. Majd ha valamikor a magyar is kosmopolitává lesz, kisebb-nagyobb halottaival együtt a nemzeti szellemet is sírba gázolhatja; addig azonban a nemzeti érdek azt kívánja, hogy keressük az igazságot, tévedések homályától őrizzük a nemzeti lélek s értelem világát s kegyelettel őrizzük azok emlékét, a kik helyetünk is és édes mindnyájunkért dolgoztak!

*

»Lesz poromon piramis«, írja Szász Károly a maga sírversében:

Visszhang.

»Lesz porodon piramis!« melynek köve porlani nem fog,

Bár az irigy, buta had várja, óhajtsa is azt.

Míg ezeket feledés homok-árja borítja el itt lenn:

Fennragyog emléked — míg magyar él s neve tart!

A BATTHYÁNY-CODEXRŐL.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Látni való, a darab teljesen megváltozott, egészen új compositio keletkezett belőle. Valóban művészi szépség s különösen tömörség dolgában messze mögötte marad forrásának, de mint nép számára írt ének még mindig megállja helyét. Bizonyos részben még jobban illik ez az észrevétel a codexnek közvetlen következő énekére, mely az »Aurora lucis rutilat« kezdetű husvéti hymnusra utal.¹ Az első vers-szak egészen jól van visszaadva, sőt a fordító még a hangot is eltalálta:

1. Aurora lucis rutilat, Coelum laudibus intonat, Mundus exultans jubilat, Gemens infernus ululat:	1. Fénylik a nap fényességgel, Zöng az ég nagy dicsérettel, Ez világ örül örömmel, Ordít az pokol rettegéssel.

Ez mintegy a bevezetés. A középső részt, az öröm és rettegés okát az eredeti három rövid strophába foglalja össze, a melyeknek majd minden sora fokozatos emelkedést árul el:

2. Cum rex ille fortissimus Mortis confractis viribus, Pede conculcans tartara Solvit a poena miseros.	3. Ille, qui clausus lapide Custoditur sub milite, Triumphans pompa nobili Victor surgit de funere.
4. Solutis iam gemitibus Et inferni doloribus, Quia surrexit Dominus, Resplendens clamat angelus.	

Mintha mondaná: »Örvend a világ, ordít a pokol, mert Jézus befejezte a kereszt áldozatát, letiporta az ördögöt, megszabadította foglyait, győzelmesen fölkelt a koporsóból és a boldogság diada-

¹ Batth. 67 — 69. 1.

lában fényesen ott áll az angyal, kiáltva: Resurrexit, föltámadott!«
A hymnus ebben a fönséges, öröndetes érzésben fordul a Meg-
váltóhoz, hogy védelmezze azt a népet, a melyet megszabadított.

A fordításban azonban hiába keressük ezt az egységes han-
gulatot, fokozatos szárnyalást, tömör és világos compositiót. Már
a 3-ik versszakban homályos az összefüggés, a 4-ik pedig egy
csapásra leejti a hangulatot.

2. Mert az erős király, Krisztus,	3. Koporsóban temettették,
Halál erejét elvévé,	Vitézektől őrizteték,
Pokol torkát berekeszté,	Hatalomban dicsekedék,
Minket ¹ nagy kintul megmente.	Halál tőle győzteték.

4. Megmenti immár az kínoktól
És az pokol ellenségétől,
Mert feltámadt az halálból,
Mint mondaték az angyaltól.

Íme, az egész strophá, mely az eredetiben egy megragadó helyzet
rajza volt, mint cserélődik föl száraz, szürke magyarázattal. De
ezt a magyarázatot legalább gyarapítani lehet egy kis toldással:

5. Megholt vala bűneinkért,
Feltámadt igazságunkért,
Hogy mi is vele egyembe
Támadnánk örök életre.

Azért is:

6. Ez husvéti ünnepekben
Vigadozzunk örömkben,
Mert az Krisztus nagy örömben
Támadt fel dicsőült testben.

Csak a 7-ik versszak tér vissza ismét az eredetihez:

5. Rex Christe clementissime,	7. Te kegyelmes király, Krisztus,
Tu corda nostra posside,	Bírad az mi szíveinket,
Ut tibi laudes debitas	Hogy teneked dicséretet
Reddamus omni tempore.	Mondhassunk és dicsőséget —

és ez sem azért, hogy, mint kívánatos volna, az ének a szokásos
doxológiával befejezést nyerjen, hanem hogy még egy könyörgő
strophával bővülve, elnyújtva jusson közhasználatba, melyben
kétségtől erőtlen és szép kezdete hosszú, százados életet bizto-
sított részére.

¹ »Describitur in eo antiquorum patrum ab inferno liberatio«, jegyzi meg
a 2. vsz. megfelelő helyére vonatkozólag Clichtoveus. I. m. fol. 37.

A protestáns hymnus-fordításnak egyik fő sajátága a dogmatizálás volt, de mégsem az egyedüli, mely forrás-szövegeinek módosítására és bővítésére bírta. Ezek az énekek mindent, de mindent tüzetesen akarnak elmondani és mindent lehetőleg kimeríteni. Az »Örvendezzen már ez világ« kezdetű virágvasárnapi darab¹ öt vers-szakon keresztül híven követi eredetijének, a »Magno salutis gaudio« kezdetű hymnusnak menetét:

1. Magno salutis gaudio Laetetur omne seculum: Jesus redemptor omnium Sanavit orbem langvidum.	1. Örvendezzen már ez világ, Legyen mindenben vigasság, Mert Krisztus mindenért váltság, Világ bűneért orvosság.
2. Sex ante pascha feriis Advenit in Bethaniam, Ubi pie post triduum Resuscitavit Lazarum.	2. Halála előtt hatod nap Felmene Bethániában, Hogy Lázárt feltámasztaná, Kinek már negyed napja vala.
3. Nardi Maria pistici Sumpsit libram mox optimi, Unxit beatos domini Pedes, rigando lacrymis.	3. Hol az szent asszony, Mária Drága kenettel járula, Krisztus lábát mosogatja És hajával szárogatja.
4. Post haec iugalis asinae Jesus supernus arbiter Pullo sedebat: inclytam Pergebat Hierosolymam.	4. Onnat fel Jeruzsálemben Indula nagy szelédséggel, Szamárt vemhével egyetemben Hozata ő seregében.
5. O quam stupenda pietas, Mira dei clementia: Sessor aselli fieri Dignatur autor seculi!	5. Oh mely nagy alázatosság, Istentől nagy irgalmasság, Hogy számaron ül uraság, Kié mind ez széles világ!

Most következnek a hymnusnak hátralevő egyetlen strophája:

Ramos virentes sumpserat
Palma recisos tenera
Turba, processit obviam
Regi perenni plurima —

de a fordító a dologról nemcsak a hymnust, hanem az evangéliumokat is olvasta, ő Jánossal, Mátéval Zakariásra eszmél:² vajjon miképp hagyhatná említetlenül, hogy a próféta mindezt megjövendölte volt?

¹ Batth. 55—57. 1.

² Máté 21, 5. Ján. 12, 15. — Zak. 9, 9., idézve Máté és Ján. id. h.

6. Zachariás szent próféta
Mert ezt régen megmondotta:
»Örülj már Sion leánya,
Örvendezz nagy vigaságban!
7. Ne félj, mert íme tenéked
Az te királyod jön néked,
Szamár vemhre telepedett,
Mutatván nagy szelédséget.«

Vajjon nem célszerűbb-e az eseményeket egy füst alatt, részben az evangelisták után is, bővebben mondania el, mint a hymnus cselekszi, megtoldva Theodulfus egyik párversének mintájára felszólítással a hívekhez, mely az egésznek aztán tényleg csattanósabb befejezésül szolgál.

9. Elül-utól nagy serege Szentlélek teljességében Hozsannát kiált az mennyben Dávid fiának örömben.	11. Kinek bemeneteliben Az város lőn zendülésben, Zsidó gyermekek ékesen Idvezlik Krisztust mentiben.
10. Némelyek ruházatjokkal Krisztus utát méltósággal, Némelyek hintik ágakkal, Királyt tisztelik azokkal.	12. Mi is azért királyunknak, Menjünk eleiben Urunknak, Vigyünk szép pálmaágakat, Hitünk győzedelmes voltát. ¹

Aztán jönnek egyéb természetű módosítások: a munkába beleszól az alkalom, melyre az átplántált ének készül, a protestáns vallásos meggyőződés sajátossága, a hitelvi eltérés. A Septuagesima-vasárnapra szánt »Az bűnök távol legyenek tőlünk« kezdetű darabról² bizonyos, hogy a »Dies absoluti praetereunt« kezdetű nagybőjti hymnusból származott, és a két mű három vers-szakon keresztül mégis alig hogy találkozik. De a középkori szerző a nagybőjt beköszöntését hirdeti, a megtartóztatás időszakát, melyet a protestantizmus egyhangúlag elítél; hymnusokkal és gyónásokkal kívánja engesztelni a haragvó Istent, a ki megbocsát a kegyelmet kereső embernek, holott a protestáns csupán az igaz hitbe és bizalomba helyezi reménységét; főnhangon kiáltja, hogy az embertől függ Isten országának keresése, mikor a protestantizmus dogmává emelte, hogy az üdvösség egyedül Istentől származik. Látni való, a reformált hitű szerző csak lényeges módosításokkal követheti mintáját.

¹ V. ö. Theod. »Gloria, laus et honor tibi sit rex Christe« kezd. hymn. 4. dist.

Plebs Hebraea tibi cum palmis obvia venit,
Cum prece, voto, hymnis assumus ecce tibi.

² Bath. 30—31. l.

1. Dies absoluti praetereunt, Dies observabiles redeunt, Tempus adest sobrium, Quaeramus puro corde dominum.	1. Az bűnök távol legyenek tőlünk, Az jó élet nevedkjék bennünk Az Krisztusbeli hitből, Kit kell keresni tisztaságos szívből.
2. Hymnis et in confessionibus Judex complacabitur dominus, Non negat hic veniam, Qui vult, ut homo quaerat gratiam.	2. Megengeszteltetik az Uristen Igaz hittel és igaz vallással, Ő mindeneknek kegyelmes, Kik bíznak az ő irgalmasságában.
3. Post iugum servile Pharaonis, Post catenas dirae Babylonis Liber homo patriam Quaerat coelestem Hierosolymam.	3. Megszabadít az mi bűneinkből, Megment az ördög csalárdságátul, Megadja az idvességet, Kiből kiestünk volt bűneinkért.

De követi legalább: egyes sorokban, jellemző szólásokban, melyeken fölcsillámlik az eredetinek egy-egy vonása, hogy ráismerhetünk, míg végre a két utolsó versszakban elenyésznek a különbségek:

4. Fugiamus de hoc exilio, Habitemus cum dei filio, Hoc decus est famuli, Si sit cohaeres sui domini.	4. Hagyjuk el azért az gonoszságot, Hogy uralkodhassunk az Krisztus- És leszen dicsőségünkre, [sal, Ha leszünk Istennek örökösi.
5. Sis, Christe, nobis dux huius vitae, Memento, quod sumus oves tuae, Pro quibus ipse tuam Pastor ponebas morte animam.	5. Légy, Krisztus, életünknek vezére, Mert mindnyájan te juhaid va- Kikért, igaz pásztor levén, [gyunk, Adád halálra tennen magadat.

Szakasztott ilyen természetű az a nagybőjti ének, mely a codexbe¹ a »Jesu quadragenariae« kezdetű hymnus átdolgozása útján került. A kiinduló pont itt is a negyvennapos böjt, melyet az eredeti szerint az Üdvözítő rendelt, hogy az elvesztett paradicsomot megtartóztatással visszaszerezzhessük, a kérés egyik tárgya: hogy a böjt által megszabadulván bűneinktől, a husvétnak méltó megszentelésére igyekezzünk.

1. Jesu quadragenariae Dicator abstinentiae, Qui ob salutem mentium Hoc sanxeras ieunium,	3. Adesto nunc ecclesiae, Adesto poenitentiae, Qua pro suis excessibus Orat profusis precibus.
2. Quo paradiso redderes Servata parsimonia, Quos inde gastrimargiae Huc illecebra depulit.	4. Tu retro acta crimina Tua remitte gratia, Et a futuris adhibe Custodiam mitissime,

¹ Bath. 155—156. l.

5. Ut expiati annuis
Ieiuniorum victimis,
Tendamus ad paschalia
Digne colenda gaudia.

A fordító újra igyekszik magán segíteni: a tartalomnak kirívó katholicitása az 1. vszakban enyhül a negyvennnapi bűjt nevének és krisztusi alapításának elhallgatásával, a 2. versszakban a »parsimonia« helyére az »igaz hit« nyomul, az 5-ikben elmarad a »ieiuniorum victimis« — — csupán az 1. versszakban kísért igen halványan a múltnak »tempus observabile«-je, mint annyi más, a mi a codexnek átmeneti jelleget kölcsönöz . . .

1. Minden mi szenvedésünknek Idei már eljöttek, Hogy mi testünkben szenvedjünk És lelkünkben tiszták legyünk ;	3. Kérünk Uristen tégedet, Légy segítséggel minékünk, Hogy minden mi bűneinktől Mi mostan megtisztíttassunk,
2. Hogy az elveszett helyünket Immáron megkeresnőjök, Az igaz hitben magunkat Mindenkoron foglalnájok.	4. És mi elmúlt bűneinkről Mostan meg ne emlékezzél, De jövődő bűneinktől Te miattad szabaduljunk,
5. Hogy minden mi bűneinkről Immáron megszabadultak Te hozzád, Atya Uristen, Mindenkoron igyekezzünk.	

A feladat elég jól meg van oldva: a nagybűjti hymnus protestáns énekké vált, melyet csapások, közös szerencsétlenségek idején, kivált mikor az eredetinek emléke lassanként elhomályosult, az »idő- és napválogatás« legharagosabb ellenségei elmondhatnak. Akárhány eset van reá, és magából a Batth.-ból is felemlíthető egy, hogy ily módon átalakított pápista hymnus kedvelt protestáns énekké válik: az »Urnak végvacsorájára« kezdetűé,¹ melynek forrásul az »Ad coenam agni providi« husvéti hymnusa szolgált. Ez az eredeti csupa allegoria, csupa ótestamentomi vonatkozás. Isten ama nap előtt, midőn a zsidókat Fáraó hatalmából kiszabadítandó volt, megparancsolta nekik, hogy útra övezve, kovásztalan kenyérrel (panis azymus) bárányt vacsoráljanak és jelöljék meg házukat a megölt állat vérével, hogy az öldöklő angyal *elkerülje* őket: ez az este volt a pascha (פסחָ = transitus, előtte elmenés) estéje, és a bárány: a pascha báránya, vagy pusztán csak pascha.²

¹ Batth. 385—387. 1. V. ö. Szegedi Gergely Énekeskönyve. Debr. 1569. 136. lap.

² Exod. 12, 1—13.

Aztán átvezetve őket a Vörös-tengeren, az ígélet földére juttatta, és a zsidók attól fogva évről-évre megüllötték szabadulásuk, a pascha ünnepét. Hasonlóképp az emberiséget is megszabadította Isten az ördögnek, ama »devastans angelus«-nak és kegyetlen Fáraónak hatalmából Krisztus vérének kiontása által, kinek a pascha báránya előképe volt, s a ki az utolsó vacsorán testét adva követőinek lelki eledelül, szintén jogosan viseli az agnus paschalis, vagy pascha nevet. Az emberiség megszabadításának eme munkája, melyhez a zsidóság megmentése szolgál előképül, Krisztus feltámadásával éri befejezését, és ennek az emlékünnepe a ker. egyházak paschája, a husvét. Mózes beszéli, hogy Izrael fiai átkelvén a Vörös-tengeren, megálltak és dicsőítő éneket zengedeztek a szabadító Isten tiszteletére:¹ a megszabadított emberiségnek is dicsőítenie illik az ő megszabadítóját, Krisztust.

1. Ad coenam agni providi Et stolis albis candidi, ² Post transitum maris rubri Christo canamus principi,	3. Protecti Paschae vespere A devastante angelo, Erepti de durissimo Pharaonis imperio.
2. Cuius corpus sanctissimum In ara crucis torridum Cruore eius roseo Gustando, vivimus Deo	4. Jam pascha nostrum Christus est, Qui immolatus agnus est, Sinceritatis azyma Caro eius oblata est.
5. O vere digna hostia,
Per quam fracta sunt tartara,
Redempta plebs captivata,
Reddita vitae praemia, etc.

A hymnusnak ez az első öt vers-szaka az, a miből a prot. író kiindul. Az eredeti rövidre fogva ennyit mond: mi, a kik megváltattunk, énekeljünk az ártatlan báránynak vacsoráján tiszta szívvel Urunknak, kinek testét s vérét izelve Isten kegyelmében élünk. Jézus halála megmentett bennünket az ördög hatalmából: immár Krisztus a mi pascháink, a mi áldozati bárányunk, az ő teste szent kenyerünk. Ó méltóságos áldozat! stb.

Ez a gondolatmenet, így, kihüvelykezve, bizonyára világos és érthető, s mégis, a magyar hymnus annyira jár tőle, mint kevés fordítás a maga eredetijétől. Mindazáltal könnyelműség volna pálczát törni a »fordító« fölé. Az »Ad coenam agni providi« husvéti hymnus, az »Urnak végvacsorájára« urvacsorai ének. Amaz az egyházi év bizonyos meghatározott időpontjához fűzött költe-

¹ L. Exod. 15, 1—19. Magy. ford. Rájnis.

² »Assit et puritas cum corporis, tum animi, tamquam candida vestis nuptialis nos adornans.« Clicht. op. cit. fol. 38.

mény, melyben az ünnep jelentőségének kell kidomborulnia; emez bármikorra szól, midőn a gyülekezetben urvacsorát osztanak, és következképp az urvacsora jelentőségét hangsúlyozza. Semmi kétség, a magyar éneknek semmi köze többé a pusztá fordításokhoz, a codexnek valami újat kell alkotnia a meglevő anyagból, elhánynia mindennek előtt a mi abban husvéti sajátosság: a »stolis albis candidi«-t, a »post transitum maris rubri«-t, az ótestámentomi vonatkozású »Christo canamus principi«-t, »protecti paschae vesperé«-t, »Jam pascha nostrum«-ot, melyek mind a husvét allegoriájának szerelékeihez tartoznak. Sőt el kell hánynia még egyebet: a himnusznak egész 6. stropháját, befejező könyörgésének sajátos jellegét. Husvétkor az egyház az örök haláltól való szabadulásnak ünnepét üli: költője is befejezésül ehhez képest imádkozik:

7. Quaesumus auctor omnium
In hoc paschali gaudio:
Ab omni mortis impetu
Tuum defende populum; — —

viszont a protestáns szemében az urvacsora kiengesztelődés, üdvösség záloga, hit erősítője, mikhez képest az urvacsorai énekben kérendő kegyelmek minősége szintén lényegesen módosul. Tudatosan alakító szerző észre fog venni efféléket, kivált ha tehetségéhez józan népies érzék járul, mely kerüli a mesterkéeltséget és az allegorizálás homályát. Olyan művek, mint az »Ad coenam«, úgy, a hogy vannak, soha sem válhatnak igazi népénekké s ha ehhez még alkalmiságuknak megváltoztatása is csatlakozik, ez csupán lényeges módosulásukkal lehetséges. Valóban a Batth. szövege nagyban különbözik eredetijétől, és ennek allegorizálásából a 3-ik vers-szakon kívül, melynek hibás és fölösleges volta a magyarban szembeszökő, a protestáns énekben semmi sem marad.

1. Úrnak végvacsorájára És ő áldozatjára Keresztyén népek menjetek, Hogy erős legyen hitetek.	3. A verekedő angyaltul És kegyetlen fáraótul Veres tengert általmenvén Oltalmazza kegyelmesen.
2. Kinek ő szentséges teste Magas keresztfán epede, Rózsaszínű szent vérével Szabadíta bűneinktől.	4. Oh bizony méltó áldozat, Ki által pokol törtéték, Elveszett nép szabadula, Örök életre indula.

A magyarázat, a bőbeszédűség itt is megrontja a szerkezetet: az emelkedés fokozatosságát és a kerekdedséget (v. ö. 5—8. vsz.); azonban énekközben az ilyen hibát igen bajos észrevenni s legkevésbé veszi észre a század áhitata. Tényleg a protestáns ének-szerzés egy fontos lépést tett előre a régi anyagnak fölhasználá-

sában és az önállóság felé haladott; belső formái kezdetlegeseek még, művészete messze áll a középkor hymnodikájától; de bátor, fiatal szellem csap ki belőle, mely hivatva van rá, hogy mestereitől függetlenné téve magát, utánzó helyett az alkotók közé emelkedjék.

VIII.

A magyar középkori egyházi irodalomnak szembeszökő tulajdonsága, hogy az írók egyéniségét csaknem teljesen háttérbe szorítja. A codexek tartalmuknak minden tarkasága mellett is jóformán egyszínűek, és a mi különösen a fordítókat illeti, ezek az emberek úgyszólván elrejtőznek eredeti szövegeik mögött, melyeknek szinte gépies tolmácsai. Olyan az egész irodalom, mint egy klastrom: csupa egyöntetűséget látni benne; a szenvedélyek alszanak, a gondolatok önállósága minimumra szorítva; az emberek: mintha arra volnának teremtve, hogy százszor elismételt mondatokat és érintetetlen szent szövegeket mormogjanak... És most jó a reformáció és újra előhúzza ezeket a régi írásokat, hogy kivegye őket a clericusok kezéből és kivigye az életbe, a tömegek közé. Az emberek azt mondják: mi szükségünk a klastromra, a klastromok egyenruhájára és uniformitására? Mindnyájan egyenlően szabadok vagyunk, és mindenki a maga módja szerint gondolkozhatik mindenről.

Ime az önállóság, az egyéniség korának kezdete. Minden föl szabadul a tanítómaster pálczája alól: az egyház, a társadalom, az egyén, az iskola és az irodalom. A középkor szerzetesirója mint fordító áhitatos, félénk aggodalmassággal követte hymnuszainak szavait — sokszor az érthetlenségig; a protestáns énekszerző már változtat rajtok, még pedig nemcsak szükségből, nem is csupán azért, hogy taníthasson, (mivel »minden éneklés intésre, tanításra való«)¹ hanem egyéni ízlésének kifejezésekképpen.

A »Nox et tenebrae« kezdetű reggeli hymnus, mely tulajdonképp Prudentius egy nagyobb költeményéből van kivonva, kettős: egyenes és átvitt értelemben leírja a virradatot, midőn a homályon átlövell a napsugár, kibontakoznak a tárgyak színei, — kérve Krisztustól, a »nappal csillagától«, hogy világosítsa meg az emberek elméjét és űzze el belőle a sötétséget; — és a Batth. szövege² minden allegoriát lehámozva szólaltatja meg az egész darabot:

1. Nox et tenebrae et nubila,
Confusa mundi et turbida
(Lux intrat, albescit polus,
Christus venit) discédite.

1. Az éjszakai setétség,
Mely ez földet elborítja,
Távol legyen, mert immáron
Az nap nekünk világosít,

¹ Melius, A. sz. Pál. ap. levelének, melyet a Kolossébelieknek írt, préd. szerint való magyarázatja. Debr. 1561. S. 3—4.

² 132—134. l. »Az éjszakai setétség.«

2. Caligo terrae scinditur Percussa solis spiculo, Rebusque iam color redit Vultu nitentis syderis. — 3. Te, Christe, solum novimus, Te mente pura et simplici Flendo et canendo quaesumus, Intende nostris sensibus. 4. Sunt multa fuscis illita, Quae luce purgentur tua, Tu lux eoi syderis Vultu sereno illumina.	2. Melyen szívünknek homálya Az igaz hitnek miatta Üzettessék el mitőlünk, Hogy legyen Isten mivelünk. 3. Csak tégedet, Krisztus, ismerünk, Neked elménkből könyörgünk, Szent ígéd lakozzék mibennünk, Az legyen nekünk vezérünk. 4. Az mi bűneinknek sokságát Tisztíts el szent érdemmeddel, Tégy kedvessé szent atyádnál, Részesíts szent országgoddal.

Egy másik ének, a »Jézus Krisztus, mi váltságunk« ³ a »Jesu nostra redemptio« kezdetű himnusból indul ki:

1. Jesu nostra redemptio, Amor et desiderium, Deus creator omnium, Homo in fine temporum —	1. Jézus Krisztus, mi váltságunk, Szeretetünk, kívánságunk, Nekünk teremő istenünk, Ki emberré lől érettünk; —

majd egyszerre elhagyja a 2-ik versszakot, s miután egyenesen a 3-ikra tért volt át:

3. Inferni claustra penetrans, Tuos captivos redimens, Victor triumpho nobili Ad dextram patris residens —	2. Pokol kapuját eltöréd, Te foglyaidat megmentéd, Győzedelmessé és tevéd, Szent atyádnak engeszteléd. 3. Ez mai nap fényes ködben Ki felmenél magos mennyben, Hatalmas győzelemben Uralkodol dicsőségben —

önállóan folytatja:

4. Zöng az ég nagy dicsérettel,
Az szent angyalok sereggel
Egyetemben az szentekkel
Téged dicsérnek énekekkel.
5. Győzedelmes király, Krisztus,
Ki fogva víd fogságunkat,
Bocsáss minekünk Szentlelket,
Lelki, testi ajándékát, —

³ Bath. 83—84. 1.

hogy csak most, végül térjen vissza forrásához:

5. Tu esto nostrum gaudium,
Qui es futurus praemium;
Sit nostra in te gloria
Per cuncta semper secula.

6. Te légy minekünk örömünk,
Te vagy jövődő jutalmunk;
Benned legyen dicsőségünk,
Mennyben tégedet nézhessünk.

Még tovább halad ugyanennek a himnusnak másik változata, mely a codex 72—73. lapjain olvasható s a melyben a gondolatmeneten kívül csakis néhány sor már, a mi az idegen eredetit meg-megvillantja. De, úgy látszik, számos darabban még ennyi nyom sem maradt. Egy reggeli ének, a »Könyörögünk az Istennek« kezdetű,¹ a Prudentius egyik művéből kiszakított »Lux ecce surgit aurea« kezdetű himnusból látszik (?) származottnak,² az »Atyaistennek egy fia«³ szemmel láthatólag a »Christe redemptor gentium«-ból indul,⁴ a »Látod Isten szíveinket«⁵ valószínűleg Prudentius »Nox atra rerum«-jából készült,⁶ melyet a szerda-éjjeli zsolozsmában énekeltek. A Szentháromság vasárnapjára szánt rövid, mindössze

¹ Batth. 128—129. 1.

² V. ö. 1. Lux ecce surgit aurea — pallens facessat coecitas, — quae nosmet in praeceptis diu — errore traxit devio: 2. Az ördögnek hatalmától — és bűnünknek sokságától, — ellenségtől és haláltól — oltalmazzon kegyelmesen. 3. Vigasztaljon szent lelkével, — igazgasson beszédével stb. — 2. Haec lux serenum conferat, purosque nos praestet sibi, — nihil loquamur subdolum, — volumus obscurum nihil. 3. Sic tota decurrat dies, — ne lingua mendax, ne manus, — oculive peccent lubrici, — ne noxa corpus inguinet: 4. Ez mai nap életünkben — ne essünk semmi vétékben... 5. Látásunkban bűn ne légyen, — gonosz kívánság hozzánk ne férjen, — mi beszédünk tiszta légyen, gondolatunk jóra légyen. — 4. Speculator adstat desuper, — qui nos diebus omnibus — actusque nostros prospicit... 8. Dicséret néked Uristen, — ki minket néssz kegyelmesen...

³ Batth. 130—132. 1.

⁴ V. ö. 1. Christe redemptor gentium, — de patre patris unice — solus ante principium — natus ineffabiliter; 2. Tu lumen et splendor Patris, — tu spes perennis omnium — — 3. Memento salutis auctor, — quod nostri quondam corporis — ex illibata virgine — nascendo formam sumpseris. 4. ... solus a sede patris — mundi salus adveneris. 5. Hunc coelum, terra, hunc mare, — hunc omne, quod in eis est... 1. Atyaistennek egy fia, — ez világnak ő bírója, — Krisztus Jézus, megváltója, — árváknak vigasztalója. 2. Atyának vagy bölcsesége, — ábrázatja, dicsősége, — kegyességnek idvessége — — 3. Leszállal magas mennyégből, — Atyaistennek kebeléből, — emberi testet értünk vól, — hogy mentenél meg bűnunktől. — 5. Jézusnak kegyességére — neki nagy dicsőségére — térdet hajtnak szent nevére — ez világ három részére.

⁵ Batth. 119—120. 1.

⁶ V. ö. 1. ... nos confitentes poscimus — Te, iuste iudex cordium, — 2. ut auferas piacula, — sordesque mentis abluas, — donesque Christe gratiam, ut arceantur crimina. — 4. Repelle tu caliginem — intrinsicus quam maxime, — ut in beato gaudeat — se collocari lumine: 1. Látod Isten szíveinket, — el nem rejtjük bűneinket, — várjuk kegyelmességedet. — 2. ... könyörögünk neked sz. atyánk, — felejs el mi bűneinket, — tengerben el-bevesd őket. — 3. Világossága lelkednek — felgerjeszse mi szívünket — — 4. Hajlékoddá mi szívünket — szentelj, kérünk, Uristen, — lakodalmat mi szívünkben — szerezz és nagy nyugodalmat.

8 soros kis éneknek ¹ első strophájáról bizonyos, hogy az »O lux beata trinitas« kezdetű déleesti hymnusból való:

O lux beata trinitas,	Ó dicsőséges Szentháromság,
Et principalis unitas,	És tökéletes egyesség,
Jam sol recedit igneus:	Hitetlenségnek setétségéből
Infunde lumen cordibus —	Kérünk ments ki minket, ²

a Vékei-féle adventi ének pedig, mindjárt a codex elején, Szent Erzsébet officiumából kölcsönözte első sorait:

Új világosság jelenék,
Régi tévelygés csendesedék.
(V. ö. Novum sydus emicuit,
Error vetus conticuit.)

Van ének, a melynek bensejében csendül föl egy-egy deák hymnusnak valamelyik strófája, mint a »Jesu salvator seculi«-beli

»Te deprecamur supplices,
Ut nos ab hoste liberes,
Ne valeat seducere
Tuo redemptos sangvine«

az Atyaistenhez intézett ama dicséretben: »Ah áldott Atya-uristen«, ³ vagy a Dreves-féle Analectá-kban ⁴ közölt egyik »Angelus Domini Mariae nunciat« 4-ik vers-szaka:

»De patre genitus
Ante principium
De matre natus
Portatus gremium«

»Az idvezítőt régenten« kezdetű adventi darabban,⁵ és ugyan-ott ⁶ a »Rex angelorum praepotens«-ból:

Qui sponte pauper factus es,
Ut nos par aevum divites

¹ Bath. 92. l.

² A 2-ik vsz. hasonlít ehhez: Genitor ineffabilis, — Eius proles amabilis, — Paraclitus consimilis, — Memento vitae fragilis. Dreves, Analecta Hymnica. Vol. XXX. pag. 12.

³ Bath. 136—138. l. 5. vszak: Ne hagyjad azért minekünk — hogy ártson gonosz ellenség, — kiket fiadnak vérével — megszabadítál gonosztul.

⁴ Dreves, Analecta hymnica, vol. XII. pag. 13.

⁵ Bath. 8—11. l. 9. vszak: Ime nagy csuda Istentől: — fiu született anyátul, — ki született volt atyátul, — öröktől fogván istentől.

⁶ A 9. vsz.

In aethre tecum poneres:
 El alájöve az mennyégből,
 Hogy minket felvinne az földről,
 Lőn mi érettünk szegénynyé,
 Hogy minket tenne gazdaggá.

De effélékből nem szabad rögtön forrásra következtetni. A hymnodikában megszokott jelenség egyes töredékeknek, népszerűbb részleteknek vándorlása, miközben egy-egy ismert gondolat, egy-egy jellemző sor újabb költeményeknek válik magjává; a protestáns énekfordítás viszont időről időre érzi a fejlesztő ízlés hatását, az alakító kezét, a különféle leírókét, kik által, mint már a XVII. század elején észreveszik, az egyes darabokba »egyik exemplárból másokban való sokszori által s meg általirattatások miatt sok tapasztalható és elszenyvedhetetlen fogyatkozások ögyeledtenek«. ¹ Geleji Katonának a javítás jelszavával módosítják a szövegeket; korábban ugyanezzel a szándékkal módosított egy sereg ismeretlen, kik ama »tapasztalható és elszenyvedhetetlen« változtatásokat elköverték: de módosít mindenki: a fordító: szemben az eredetivel, az utódok: a kész fordításon, mely ekkép egy pezsgő korszak munkásságának nyomait hordozza. A hymnus kitért a kolostorok és egyházak falai közül és a közönségé lett, hogy a közönség ízlését hirdesse.

Maga a Batth.-codex nem igen nyújt világos példát erre a mozgalomra, melyet Geleji Katona fényesen documentál. De legalább megvillantja egy jelenségét abban a két Sedulius-szövegben, melyek a 23—25. s a 26—27. lapokon olvashatók s egyes közös soraikkal, mint az 1, 2; 2, 1; 2, 3; 3, 1; 5, 3—4; 6, 2 és 7, 2, stílbeli egyéb különbségeik mellett elárulják egy töről esett származásukat. ²

IX.

Azonban a graduál nemcsak hymnusokat kölcsönöz: a magyar reformátor a zsoltárookra is ráveti kezét. Kettős ok lebeghetett előtte: wittenbergi mesterének példája és a zsoltárok természete. Luther lelkesedett a zsoltárköltészetért. Már 1523-ban részt vett egy kis zsoltároskönyv — Etlich christlich lobgesang und Psalmen — szerkesztésében és több zsoltárt német versekbe foglalva, szívesen énekelgette őket. A másik ok: a zsoltárkönyvnek költői

¹ Geleji Katona, az Öreg Graduál ajánlólevelében.

² A Batth. 93—94. II. levő »Idvöz légy örök Atyaisten« kezdetű ének, melynek a codex »Salve rex misericordiae« címet ad, nagyobb terjedelmű s eltérő alakú változatban megvan a Szegedi Gergely Énekeskönyvében (169—171. II.) V. ö. Bornemisza, XXXVIII. 1. A két változatnak szintén van pár közös sora (v. ö. Batth. 2. vsz. 1—3 és Szeg. 5. vsz. 1—3), de sokkal kevésbé jellemzők, hogysem a kettő összefüggését alapjukon vitatni lehetne.

szépségekben való gazdagsága és az a körülmény, hogy szövegeit könnyen a honi állapotokra lehetett alkalmazni. Valóban igen sok van bennök, a mit az akkori idők magyarja jómagáról is elmondhat, mintha Dávid és társai éppen az ő számára készítették volna. Nem csoda, hogy az éppen ritusát megállapító protestáns egyház figyelme mind erősebben fordul a Psalteriumhoz. A zsoltárfordítás egy csapásra föllendül és már a legelső évtizedekben megjelenik a piacon egy-egy gyűjtemény: 1536-ban a Gálszécsi István Énekeskönyve és 1548-ban a Székely István-féle Soltárkönyv, még mindig prózában, melyeket utóbb a verses fordításoknak hosszú sora követ, föl Molnár Albertig, kinek munkája a szó szoros értelmében kanonikus könyvvé bír emelkedni.

A Batthyány-codex ebben a részben is hozzácsatlakozik a mozgalomhoz, mint a kezdet kezdetének tanuja. Ezen a téren is voltak középkori előzői: az Apór-codex, melynek szövege még a XV. század elejéről, Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint bibliájából származott; a Döbrentei-codex, Halabori Dobos Bertalan, egri egyházmegyei pap, királyi közbíró¹ másolata a XVI. század első tizedéből; az első Erdélyből, a második éppen a gyulafehérvári könyvtárból, honnét a Batth. is való; aztán a Döbrenteivel rokon eredetű Keszthelyi és Kulcsár codexek, amaz 1522-ből, ez 1539-ből, — megannyi zsolozsmás-szöveg, prózai zsoltárfordításokkal, melyek közé² csak később, a könyvkötő hibájából, idegen helyről tévedt be egy verses, protestáns darab.³ A Batthyány zsoltárszövege azonban nem indul ezeken a nyomokon: legalább nem lehet mondani, hogy a felsorolt szövegek közül akármelyikkel is számba vehető rokonságot mutatna; sőt az irodalom nem mutathat egyetlen középkori fordításra sem, melynek másául, legalább is módosított másául tekinthetnők. Ez a szöveg egészen új jelenség a régi magyar irodalomban és első pillantásra elárulja származását, akárhogy vélekedik róla a régibb kritika. Volf György a zsoltárfordításokban épp úgy megtalálta a Batthyány-codex »Jánus-arczát«, mint a hymnusból költ énekekben, és nem habozott kimondani, hogy ezek a szövegek egytől-egyig katolikus természetű és katolikus eredetű fordítások. A »Nyelvemléktár« utal a fordítás szabad voltára és anakronizmusaira, bár helytelenül, mivel mind a kettő inkább új-, mint középkori, inkább protestáns, mint katolikus sajtóság, mely a XVI. századbéli prot. zsoltárfordításokban számtalanszor előfordul. Ezek is szabadon értelmezik az eredetit; a hogy Geleji Katona mondja, inkább parafrázisait, mint valódi fordításait nyújtják a bibliának, és úgy szólva közös tulajdonságuk, hogy a zsoltárt saját koruk viszonyaihoz alkalmazzák, keresztyéneknek nevezve az Isten híveit, Krisztusnak magát az Istent. Az ilyen szólások: »Az

¹ M. Könyvszemle, 1898. 207—8.

² Keszthelyi cod. 437—8.

³ Qui habitat in adiutorio Altissimi. XC. zolt. Megvan Szegedi Gergelynél is, az 52—4. ll.

te híveidnek szívekből és az *anyaszentegyházból*, »Halgassad hű keresztyén az Istennek ígését,« »A hű keresztyénnek minden tisztessége az ő tiszta lelkiismereti,« »Mert igen drágalátos az ő lelkének váltsága, az Krisztus,« a zsoltárokból sokkal inkább bizonyítják ezeknek protestáns, mint középkori katolikus eredetét. Azonban Volf másfelől a codexnek egyéb adatait sem hagy számon kívül. »Tudva levő dolog, hogy a Vulgata 10. zsoltárnak egybeköti a héber 10. és 11. zsoltárt, úgyszintén 113. zsoltárnak összevonja a héber 114. és 115-ik zsoltárt, de nyomban 114. és 115-ik zsoltárnak kettéválasztja a héber 116-ik zsoltárt, végül hasonlóképpen 146. és 147-ik zsoltárnak ketté osztja a héber 147-ik zsoltárt, és hogy ennél fogva 10-ik zsoltára után a hébernél egy számmal hátrább marad, míg a 148-ik zsoltárnál a számok ismét összetalálkoznak. Minthogy a protestánsok a héber számozáshoz tértek vissza, az első tíz és a három utolsó számot kivéve a katolikus számozásnál mindig egy számmal előbbre vannak. — A Batthyányi-codex írója, protestáns voltát documentálva a prot. számozást alkalmazza. Csakhogy öt helyen megfeledezve a protestáns számozás szerint 31., 33., 43., 96. és 97. zsoltár fölé a katolikus 30., 32., 42., 95. és 96. számot teszi. Megjegyzendő, hogy ez öt helyen, kivéve az utolsót, mindenik előtt hiányzik a közvetlen megelőző zsoltár, úgyszintén kivéve a másodikat és negyediket, mindenik után hiányzik a közvetlen következő zsoltár is. *A codex írója tehát tudva katolikus zsoltárfordítást másolt, melyet a lehető legegyszerűbb módon úgy változtatott protestánssá, hogy a 10-en fölül levő számokat mindig 1-gyel nagyobbra tette...*«

Nem, Volf György téved. A Nyelvemléktár tudós írója megelégedett a pusztá külsőségekkel, és nem jutott eszébe, hogy a szövegeket csak futólag is megvizsgálja. Közismert dolog: a kath. egyház 1546-ban a Vulgátát nyilvánította a maga autentikus szövegének; viszont a reformáció kezdettől fogva az eredeti héber és görög szövegek használatát hangoztatta. Luther és társai valamennyien héber és görög szövegeket fordítottak, és ez az áramlat Magyarországon sem volt ismeretlen. Sylvester, Székely István és követőik csaknem kivétel nélkül a zsidó és görög betű hívei voltak s lépten-nyomon eltértek a Vulgátától; vajon nem lehetséges-e, hogy ez az irány a Batth. zsoltárszövegeiben szintén megnyilatkozik?

Íme néhány adat:

1. Psalm. 1, 1: és nem *ŵil* az *meg czufolok között*. A Vulgata szerint: *et in cathedra pestilentiae non sedit*. A héberben: *in cath. derisorum*.¹ V. ö. Sz. Jeromosnál (S. E. Hieronymi Operum, tomus I. Divina Bibliotheca. Paris, 1693. pag. 837.), Pagninál (תהלים)

¹ Pro cathedra pestilentiae, in Hebraeo habetur ad literam, cathedra *Lezim* לִצִּים id est *derisorum*. Operum Roberti Bellarmini tomus quintus. Coloniae Agrippinae 1617. pag. 2—3.

Liber Psalmorum Hebraice, cum Versione Latina Santis Pagnini. Basileae, 1675): et in cathedra *derisorum* non sedit. Luther: da die Spötter sitzen.

2. Ps. 1, 4: De az Istentől el szakattak nem ill'enek: hanem mint az *polva* ki az szeltől ideftova ha'attatik. A Vulgatában: Non sic impii, *non sic*, sed tamquam *pulvis* quem projicit ventus a facie terrae. A héberben: Non sic impii, sed tamquam *gluma*, quam projicit ventus.¹ V. ö. Pagnini. Luther: Aber so sind die Gottlosen nicht, sondern *wie Spreu*, die der Wind verstreuet.

3. Psalm. 2, 6: *En kediglen az en kiralomat be szallitom*: Az en szent hegémre Sionra. Vulgata: *Ego autem constitutus sum rex ab eo* super Sion, montem sanctum ejus. A héberben: Et ego *ordinavi regem meum* super Sion sanctum *meum*.² V. ö. Pagn. Luther: Aber ich habe meinen König eingesetzt auf meinem heiligen Berge Zion.

4. Psalm. 2, 2: Es az fejedelmek egymással tanaczkofznac. Jeromos: et principes *tractabunt* pariter. Pagnini: et principes consilium capiunt pariter. Vulgata: et principes *convenerunt in unum*.³

5. Psalm. 3, 8: Mert minden ellenfegimet te czapdosod *arczul*. A Vulgatában: quoniam tu percussisti omnes adversantes mihi *sine causa*. A héberben: Quoniam tu percussisti omnes inimicos meos *in maxilla*.⁴ V. ö. Pagn. Luther: denn du schlägst alle meine Feinde auf den Backen.

6. Psalm. 4, 5: Befelletek az ti szívetekben es ágás hazatokban az ti b'wnótóket meg zanátoc. Vulgata: Quae dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini. A héberben: Dicite in cordibus vestris super cubilia vestra, et tacete.⁵ Jeromos (pag. 839): loquimini in cordibus vestris super cubilia vestra, et tacete. Pagnini: loquimini in corde vestro super cubili vestro, et tacete. Hasonlóképp Luther.

7. Psalm. 4, 7: De maga Uram *emeld fel* mi raitunk az te orczad-

¹ In textu Hebraico non habetur illa repetitio, *non sic*, neque illud a facie terrae... Vocabulum item pulveris, non est *haphar*, quod proprie pulverem significat in genere, sed est *mots* מוֹץ quod significat *glumam*, i. speciem pulveris ex tritura paleae, paleam videlicet minutissime contritam, quae levissima est, ut eam modicus flatus procul abigere possit. U. o. pag. 5. Jeromosnál mindazáltal a מוֹץ *pulvis*-nak van fordítva. I. m. i. h.

² Nam in Hebraeo Codice sic habetur, *Ego autem ordinavi Regem meum super Sion montem sanctum meum*... valde probabile, Septuaginta interpretes legisse paulo aliter, quam nunc legimus. Habemus nunc *nasacht* נִסַּחְתִּי *ordinavi*, sed ipsi legisse videntur mutatis tantum punctis, *nissacti*, ordinatus sum... ubi legimus *Malchi* מַלְכִּי *Regem meum*, ipsi legisse videntur *Malcho* מַלְכוֹ *Rex ejus*, et ubi nos legimus *Chodsci* חֹדְשִׁי *sanctum meum*, ipsi legisse videntur *Chodscio* חֹדְשִׁי *sanctum ejus*. U. o. pag. 9. V. ö. Jeromosnál: *Ego autem ordinatus sum regem meum* super Sion m. s. *meum*, I. m. pag. 838.

³ Illud autem, *convenerunt in unum* in Hebraeo proprie significat, *consultaverunt*. Bellarm. U. o. pag. 7.

⁴ In Hebraeo legitur sic... Credibile est Septuaginta Interpretes legisse pro *lechi* לֶחִי quod significat *maxillam*, *lechinnam* לֶחִינָם quod significat *in vanum*. U. o. pag. 16. Jeromosnál: quia percussisti omnium inimicorum meorum *maxillam*. I. m. pag. 839.

⁵ Bellarm. i. h. pag. 20.

nak vilagoffagat. Vulgata: *Signatum est* super nos lumen vultus tui. Jeromos (pag. 839): *leva* super nos lucem vultus tui Domine. Pagnini: *eleva*. Luther: Erhebe über uns etc.

8. Psalm. 4, 9: Bekefeggel el *hugofszom es el alufszom*: Mert Uram csak te magad fegitefz engemet hóg batorfaggal lakiam ez földön. A Vulgatában: *In pace in idipsum dormiam et requiescam*; quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me. Jeromos (u. o.): *In pace simul requiescam et dormiam*, quia tu Domine specialiter securum habitare fecistime. Pagnini: *In pace pariter accubabo, et dormiam*: quia tu Jehova solus confidenter habitare facies me.¹

9. Psalm. 6, 8: El *homal'ofodék* az én szemem az keferwfeg miat. A Vulgatában: *Turbatus est* a furore oculus meus. A héberben: *caligavit*.² V. ö. Caligavit prae amaritudine oculus meus. (pag. 840). Pagnini: Caligavit prae ira oculus meus.

10. Psalm. 7, 3: Ne talam el ragadga mint ég orozlan az en lelkemet: Ne talam *el fzaggat* es nem lesz en ki tőle meg szabadiczon. A Vulgatában: ne quando rapiat ut leo animam meam, dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat. A héberben: Ne forte rapiat ut leo animam meam, *lacerans*, et non sit salvans.³ V. ö. Jeromosnál (pag. 840.) és Pagninínál: Ne forte rapiat ut leo animam meam: *laceret*, et non sit qui eruat.

11. Psalm. 7, 5: Ha annak az ki en velem bekeuel lakot gonofzt tőttem: Es hóg ha ellenfegemet is in gen meg nem szabadítottam. Vulgata: Si reddidi retribuentibus mihi mala: decidam merito ab inimicis meis inanis. V. ö. Pagnini: Si retribuui pacifice degenti mecum malum: et [si non] erui hostem meum sine causa.

12 Psalm. 7, 7: Tamadg fel Ur Isten, na g haraggal emelkedgel fel az en *ellenfegimnek haragiok ellen*: Es ferken fel *mellem az itéletre* melfet paranczoltal. A Vulgatában: Exsurge Dne in ira tua, et exaltare in finibus inimicorum meorum, et exurge Dne Deus meus in praecepto, quod mandasti. V. ö. Jeromos (pag. 840): Surge Domine in furore tuo, elevare indignans *super hostes meos*, et consurge *ad me iudicio* quod mandasti. Pagnini: Surge Jehova in furore tuo, attolle te, *propter indignationes hostium meorum*: et evigila [ut adducas] *ad me iudicium* [quod] praecepisti. Luther: Stehe auf, Herr, in deinem Zorn, erhebe dich über den Grimm meiner Feinde und hilf mir wieder in das Amt, das du mir befohlen hast.⁴

¹ Bellarm. i. m. pag. 22. Voces tam Hebraicae quam Graecae pro quibus habemus (t. i. a Vulgatában) *dormiam et requiescam*, significant propria *iacebo* sive *cubabo et dormiam*.

² Bellarm. i. m. 30. Nam in Hebraeo pro *turbatus est*, habetur *caligavit*, seu *corrosus est oculus meus*.

³ V. ö. Bellarm. i. m., pag. 33.

⁴ In Hebraeo habetur, *Iudicio quod mandasti*... Porro in Hebraeo habetur: *Exurge ad me*, pro eo quod nos habemus: *Exurge Domine Deus meus*. Sed facile apparet unde nata sit diversitas interpretationis, nam vox Hebraea *עלה* potest legi *Eli*, ac sic legerunt Septuaginta, et recte verterunt,

13. Psalm. 7, 9: Es az en *tökelleffegem* szerez *me'* en bennem uágon. Vulgata: et secundum innocentiam meam super me. Jeromosnál: et secundum simplicitatem meam *quae est in me*. Pagnini: et secundum perfectionem meam, *quae est in me*.

14. Psalm. 7, 11: Az en *paifom* az Ur Isten. Vulgata: Justum adjutorium meum a Domino. Jeromos (p. 841.): Clipeus meus in Deo. Pagnini: Clypeus meus est in Deo.

15. Psalm. 7, 12: Es az Isten haragszik minden nap az Isten-telenekre. Vulgata: Deus judex justus, *fortis et patiens; numquid irascitur per singulos dies?* Jeromosnál (p. 841.): Deus judex justus, et *fortis*, et comminans tota die. Pagnini: Deus judex justus, et Deus irascitur [impio] omni die.¹

16. Psalm. 7, 14: Es halalos nilakat csinált *neki*: Tűzes nilakat kefézt az kergetők ellen. Vulgata: Et in eo paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit. Pagnini: Et *ei* paravit vasa mortifera: sagittas suas *persequentibus* [me] operabiture.

17. Psalm. 8, 3: Az kiseded *germeczeknek* es az *czőczemőknek* fzaikból *fundaltad az erőffeged* az te ellenlegidert. Vulgata: Ex ore infantium et lactentium *perfecisti laudem*. Jeromos (pag. 841.): Ex ore infantium et lactentium *fundasti virtutem*. Pagnini: Ex ore parvulorum et lactentium *fundasti fortitudinem*.

18. Psalm. 13, 6: Mert en az te io voltodhoz tamazkodom: Őruendez az en fziuem az te iduezitefednek el közelitefere neked eneket mondok mikoron még segitendez engemet. Dicz. A Septuag. és Vulgata még hozzáadják: *et psallam nomini Domini altissimi*; ez a toldalék azonban a héberben ismeretlen. V. ö. Bellarm., pag. 64.

19. Psalm. 16, 2: *Mongád oh en Ielkem* az Istennek. A Vulgataban: *Dixi* Domino. Pagnini: *Dic* [o anima mea] Jehovae.²

Deus meus; potest etiam legi אלהי Elai, et sic legerunt, qui addiderunt puncta, et S. Hieronymus, et ideo reddidit S. Hieronymus: *ad me*, et sic reddunt omnes, qui recipiunt puncta. Bell. i. m. pag. 34.

¹ A szövegeknek ezt az eltérését jól magyarázza Bellarmin, i. m. pag. 36. In hoc versiculo videntur dissidere codices Hebraei, Graeci et Latini. Nam ex Hebraeo vertit S. Hieronymus: *Deus judex justus, et fortis comminans tota die*. Ex Graeco reddit S. Augustinus: *Deus judex justus, et fortis, et patiens, non iram adducens tota die* etc. sed facilis est concordia. Nam vox Hebraea si legatur אלהי El, ut legit S. Hieronymus, et ut nunc legitur secundum puncta Rabbiorum, significat *fortem*; sic autem legatur אל Al, ut potest legi cum aliis punctis, et ut legerunt Septuaginta Interpretes, significat *non*. Et hanc lectionem veriore existimamus, et sic concordat Graecus codex cum Hebraeo; uterque enim habet: non irascitur . . . Illud autem *fortis*, quod est in Graeco, non est interpretatio vocis Hebraicae אלהי El, sed est nomen superadditum a Septuaginta explicandi gratia, sicut etiam *patiens*. Nam in Hebraeo ad verbum habetur: *Deus judex justus, non comminans sive non irascens omni die, sive tota die*.

² V. ö. Bellarm. i. m. pag. 70. In Hebraeo, ut nunc legitur, habetur *Dixisti* . . . Illud *dixisti* אמרתי referendum erit ad animam, quia *amarth* est secunda persona generis foeminini, et sensus erit, *Dixisti o anima mea* etc.

20. Psalm. 16, 3: Hanem az ízentek kic ez földön lakoznac: Es az erőffek az kikben nekem minden görörwfegem vagon. A Vulgátában: Sanctis qui sunt in terra ejus, mirificavit omnes voluntates meas in eis. A héberben: Sanctis qui in terra ipsi, *et magnificis* omnis voluntas mea in eis.¹ V. ö. Jeromos (p. 845): Sanctis qui in terra sunt, et magnificis, omnis voluntas mea in eis. Pagnini: [Sed] ad sanctos qui in terra sunt, et *fortes*, erga quos omnis voluntas mea est.

21. Psalm. 16, 4: Meg fokafulnac azoknac az ő banattók az kic idegen Isten utan futnac: Nem aldozom azoknac verrel valo aldozatfokkal. A Vulgata szerint: Multiplicatae sunt infirmitates eorum, *postea acceleraverunt*. Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus. Jeromos (pag. 845): Multiplicabuntur idola eorum, post tergum sequentium: non libabo libamina eorum de sanguine. Pagnini: Multiplicabuntur dolores eorum [qui] post alienum [Deum] festinant: non libabo libamina eorum de sanguine.²

22. Psalm. 16, 7: Aldom az öröcke valo Istent az ki *nekem tanacsot* ad: Ennek felette *ecza* is *tanitnak* engem az en vefeim. A Vulgátában: Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum; insuper et usque ad noctem *increpuerunt* me renes mei. Jeromos (i. h.): Benedicam Dno qui dedit consilium mihi: insuper *et noctibus erudierunt* me renes mei. Pagnini: Benedicam Jehovahae, qui consulit mihi, *etiam noctibus erudiunt* me renes mei.³

23. Psalm. 16, 8: Az öröcke valo Istent mindenkoron en előmben *tamafsztom*. A Vulgátában: *Providebam* Dnum in conspectu meo semper. Jeromos (p. 845.): *Proponebam* Dominum in conspectu meo semper. Pagnini: Pono Jehovaham coram me semper.⁵

24. Psalm. 16, 9: Annak okaert örvi az en sziuem es őruendez az en *ditőfegem*. Vulgata: Propter hoc laetatum est cor meum et exultavit *lingua mea*. Jeromos (u. o.) és Pagnini: Propterea laetatum est cor meum, et exultavit *gloria mea*.⁵

25. Psalm. 16, 11: Vigaffagnac elegfege uágon az te orczadnac előtte. Vulgata: Adimplebis me laetitia cum vultu tuo. Jeromos (u. o.):

¹ Bellarm. i. m. pag. 71.

² In Hebraeo habetur in futuro, *multiplicabuntur* . . . Illud etiam *postea* vertitur communiter ex Hebraeo *alienum*, sed Septuaginta non legerunt אֲחֵר *acher*, *alienum*, sed אֲחָר *achar*, quod significat *postea* . . . Ex Hebraeo multi vertunt: *idola*, sed vox Hebraica proprie significat infirmitatem, et dolorem, et per figuram accipitur pro idolis . . . Ex Hebraeo vertunt communiter: *non libabo libamina eorum de sanguine*, et vere verbum נָסַח *nasac*, significat libare, et fundere etc. Bellarm., i. m., pag. 71—2.

³ V. ö. Bell. i. m. pag. 73. Benedicam, inquit Dominum, id est, laudabo Deum, qui *dedit mihi consilium* . . . vox enim Hebraea *lahaz* significat proprie dare consilium . . . Per verbum, *increpuerunt* significatur potius *eruditio*, quam reprehensio . . . Denique illud *Usque ad noctem* in Hebraeo est: *in noctibus*.

⁴ In Hebraeo habetur: *posui* Dominum in conspectu meo semper. Bell. i. m. pag. 74.

⁵ In Hebraeo habetur: Exultavit *gloria mea*. Bellarm., i. m., pag. 74.

[Ostendes mihi semitam vitae] satietatem laetitiarum ante vultum tuum. Pagnini: satietas laetitiarum est cum vultu tuo.

26. Psalm. 22, 2: En iftenem en Iftenem miert hağal el engemet: Es miert uág ill meſſze az en meg tartafomtul es az en *iaigataſomnak* beſzedetől. A Vulgátában: Deus Deus meus, *respice in me!* Quare me dereliquisti? Longe a salute mea verba delictorum meorum. Jeromos (pag. 850.): Deus meus, Deus meus quare dereliquisti me: longe a salute mea verba *rugitus* mei. Pagnini: Deus mi, Deus mi, utquid dereliquisti me, elongatus es a salute mea, et a verbis rugitus mei?¹

27. Psalm. 22, 3: Eielis ninczen nekem *veſztegleſem*. A Vulgátában: et nocte, et non ad *insipientiam* mihi. Jeromos (u. o.): et nocte, nec est *silentium* mihi. Pagnini: et nocte, et non est *silentium* mihi.²

28. Psalm. 22, 9: *Haicza* az Urhoz magat hóg meg ſzabadicza őtet. Vulgata: *Speravit* in Dno: eripiat eum. A héberben: volve ad Dominum.³

29. Psalm. 22, 13: Az *baſannak* kőuer bikai tamattanak en ream *minden felől*. A Vulgátában: tauri pingues obsederunt me. Jeromosnál (pag. 850.): Tauri (basan) pingues obsederunt me. Pagnini: tauri Basan [instar coronae] circumdederunt me.⁴

30. Psalm. 22, 18: Meg *ſzamlalhatom* minden tetemimet. Vulgata: Dinumeraverunt omnia ossa mea. A héberben: numeravi omnia ossa mea.⁵ V. ö. Jeromosnál (u. o.): numeravi omnia ossa mea. Pagnini: Numerabo omnia ossa mea.

31. Psalm. 22, 20: En erőſſegem az en meg tartafomra fiess. A Vulgátában: ad defensionem meam conspice. A héberben: fortitudo mea ad auxilium meum festina.⁶ V. ö. Jeromos (u. o.), Pagnini: Fortitudo mea in auxilium meam festina.

32. Psalm. 22, 25: El sem fordita az ő orczaia előtte, hanem meg halgata őtet mikor ő hozzaia kialta. A Vulgátában: nec avertit faciem suam a me; et cum clamarem ad eum, exaudivit me. A héberben: nec avertit faciem suam *ab eo*, et cum *clamaret* ad eum, exaudivit.⁷ V. ö.

¹ Illud enim *respice in me* non habetur in Hebraeo, sed fuit additum a Septuaginta Interpretibus declarationis causa. . . . Alii denique considerant verbum Hebraicum *שָׁנַן* *Sciaagathi*, significare rugitum, non delictum, et interpretantur, *Longe a salute mea verba rugitus mei*. Bellarm., pag. 112.

² Quod sequitur, *et non ad insipientiam mihi*, in Hebraeo est: *et non silentium mihi*, sed Septuaginta non videntur per *דָּמִיָּה* *dumifa* unquam intellexisse silentium. Bell. pag. 113.

³ Pro *speravit in Dno* habetur nunc in Hebraeo *גָּל* *gol*, id est *volve ad Dnum*, Sed Rabbini male collocarunt puncta. Debet enim legi *גָּלָה* *gal*, *voluit*, ut legit S. Hieronymus, qui vertit: Confugit ad Dnum. Bellarm., pag. 115.

⁴ *Tauri pingues obsederunt me* est explicatio, sive repetitio, praesertim cum in Hebraeo ad verbum habeatur; *fortes Basan obsederunt me*. Vocat vitulos fortes Basan, quia erant robusti et pingues, nam Basan erat regio abundans optimis pascuis etc. Bellarm., pag. 116.

⁵ Bellarm. pag. 118.

⁶ U. o.

⁷ Bellarm. pag. 120.

Pagnini: neque abscondit faciem suam ab eo; et dum clamaret ad eum, audivit.

33. Psalm. 22, 28: *Leborulnak* az ő orczaia előtt. Vulgata: et *adorabunt* in conspectu ejus. A héberben; *incurvabuntur*.¹ V. ö. Pagnini: et inclinabunt se.

34. Psalm. 22, 30: Kic az *porban* le fialnak. A Vulgátában: qui descendunt in *terram*. A héberben: qui descendunt in *pulverem*.² V. ö. Jeromos (u. o.) Pagnini: d. in *pulverem*.

35. Psalm. 22, 32: es hirdetik az ő igaffagat. A Vulgátában: et annuciabunt *coeli* justitiam. Jeromos (u. o.) és Pagnini: et annuciabunt justitiam ejus.³

36. Psalm. 23, 1: Az Ur *legeltet* engemet. A Vulgátában; Dominus *regit* me. Jeromos (pag. 851.): Dominus *pascit* me. Pagnini: Jehova pascit me.⁴

37. Psalm. 23, 4: az halál *völge* árnyékában sem félek. A Vulgátában: in medio umbrae mortis non timebo mala. Jeromos (u. o.) in *valle* umbrae mortis. Pagnini: per vallem umbrae mortis.⁵

38. Psalm. 24, 5: Es *igazulást* az ő meg izabadítóiatul. Vulg.: et *misericordiam* a Deo, salutari suo. Jeromos (pag. 852.): et *justitiam* a Deo salutari suo. Pagnini: et justitiam a Deo salutis suae.⁶

39. Psalm. 24, 6: Ill'enek azokis kic kerefic az te szinedet oh Izraelnek nepe. Vulg.: quaerentium faciem Dei Jacob. A héberben, Jeromos (u. o.) és Pagnini fordításában: quaerentium faciem tuam, Jacob.

40. Psalm. 31, 4: Az te nevedert vífel' es igazgas engemet. Vulg.: propter nomen tuum deduces me et enutries me. Pagnini: propter nomen tuum duc me et deduc me.⁷

41. Psalm. 33, 6: Az Urnak Igeieuel *szereztek* az egek. Vulg.: Verbo Dni coeli *firmati* sunt. Jeromos (pag. 857.): In verbo Dni coeli *facti* sunt. Pagnini: Verbo Jehovahae coeli *facti* sunt. A héberben: Verbo Domini coeli *facti* sunt.⁸

42. Psalm. 33, 7: Oefzue góiti az tengernek vizet *ég rakasban*. A Vulgátában: congregans sicut in *utre* aquas maris. A héberben: congregans velut in *acervum* aquas maris.⁹ V. ö. Pagnini.

¹ Bellarm., pag. 121—2.

² Bellarm., pag. 122.

³ Nomen *coeli*, cum dicitur: *annuciabunt coeli*, non habetur in Hebraeo, neque in Graeco textu. Bellarm., pag. 123.

⁴ Vox illa, *regit*, in Hebraeo et Graeco textu proprie significat: *pascere*. Bellarm., pag. 124.

⁵ Ut habet Hebraeus textus: in *valle* umbrae mortis. Bell. pag. 125.

⁶ In Hebraeo habetur, *justitiam* a Deo salutari suo. Bell. pag. 130.

⁷ Recentiores aliqui vertunt, *duces me et deduces me*, quod mirum est, cum vocem Hebraicam נָחַל *nahal* non solum Septuaginta, sed etiam S. Hieronymus velint, *enutrire*, vel sustentare. Bell. pag. 175.

⁸ Bellarm., pag. 199.

⁹ In Hebraeo pro *utre* habetur נֶדַם *ned*, quod *acervum* significat: sed Septuaginta et S. Hieronymus legerunt נֶדָם *nod*, quod *utrem* significat. Bellarm., pag. 200.

43. Psalm. 33, 10: Szellel szaggatt'a az Ur embereknek tanaczat: Es az nepeknek gondolatit hiaban valocka tefzi. A Vulgatában: Dominus dissipat consilia gentium, reprobatautem cogitationes populorum, et *reprobat consilia principum*. Jeromosnál: Dominus solvit consilium gentium: irritas fecit cogitationes populorum. Pagnini: Jehova irritum facit consilium gentium, irritas facit cogitationes populorum. A héberben a »reprobat consilia principum«-nak semmi nyoma.¹

44. Psalm. 33, 14: Es az ő erős fzekiből nezi mind azokat kic lakoznak ez földön. Vulg.: *de praeparato habitaculo suo* etc. Jeromos: *De firmissima sede sua*. A héber: mind a két jelentést megengedi.²

45. Psalm. 34, 8: *Tabort iar* Istennek angála azok kőrávl. Vulg.: Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum. Jeromos: Circumdabit angelus Domini in gyro timentes eum. Pagnini: *Castrametatur* Angelus Jehovae circum timentes eum. A héberben: *castrametatur*.

46. Psalm. 34, 22: Mert ki az igazat gwiöldi ki puztitatik. Vulg.: et qui oderunt justum, *delinquent*. Pagnini: odio habentes justum *devastabuntur*.³

47. Psalm. 43, 1: All' boffzut ertem. Vulg., Jerom., Pagnini: Judica me. A héberben: *לִיטָגָה לִיטָגָה לִיטָגָה* *litiga litem meam*.⁴

48. Psalm. 43, 4: az en vilagoffagomnak es őruendezefemnek Iftenehőz. Vulg.: ad Deum, qui laetificat juventutem meam. Jeromos, Pagnini: ad Deum laetitiae *exultationis* meae.⁵

49. Psalm. 47, 5: Valasztá az mi öröksejűnket. Vulg.: elegit nobis haereditatem suam. A héberben,⁶ Jeromosnál, Pagnininál: elegit (selegit) nobis haereditatem *nostram*.

50. Psalm. 55, 9: Sietnék meg szabadulni szelveztől: Es haborutul menekedni. Vulg.; Expectabam eum, qui salvum me fecit a pusillanimitate spiritus et tempestate. Pagnini: Festinarem eruere me a vento qui excitatur a turbine.⁷

51. Psalm. 57, 5: Az en ielkem az orozlanok között vágon es az emberek között feklőm kic langokkal egetnek: kiknek az ő fogok kopiakhoz es nilakhoz hafonlatoffac es az ő neluek ollan mint az eles tör. Vulg.: et eripuit animam meam de medio catulorum leonum. Dormivi

¹ Bellarm., pag. 201.

² Bellarm., pag. 203. Verba Hebraica utramque significationem recipiunt.

³ Ex Hebraeo multi vertunt: *et qui oderunt justum, desolabuntur*: sed vox Hebraica utrunque significat *delinquere* et *desolari*. Bell., pag. 217.

⁴ In Hebraeo est pulchra allusio nominis ad verbum; Hebraice enim habetur *riua riui*, quo modo si nos diceremus, *litiga litem meam*, vel *judica judicium meum*, et quia verba sunt generalia, duplex sensus esse potest in his verbis, unus ut petat a Deo, ut non solum sit Judex, sed etiam patronus etc. Bellarm., pag. 298.

⁵ 2. Hieronymus vocem *גִּלִּי* *ghili* vertit *exultationem*, pro qua Septuaginta verterunt *juventutem*. Sed vocabulum hoc rarissime invenitur in Scripturis etc. Bellarm., pag. 299.

⁶ Bellarm., pag. 337.

⁷ V. ö. Bell., pag. 391—2. Hebraicus habet ad verbum: *Festinato, ut salver a spiritu concitato, a tempestate*.

conturbatus; filii hominum dentes eorum arma et sagittae, et lingua eorum gladius acutus. Pagnini: *Anima mea est inter leones, jaceo [inter] urentes: inter filios hominum, quorum dentes [sunt ut] lancea et sagittae, et lingua eorum gladius acutus.*¹

52. Psalm. 72, 5: Tegetet tífztelnek mig az nap es hold leszen. A Vulgatában: Et permanebit cum sole et ante lunam. Jeromos: Et *timebunt te* quam diu erit sol etc. Pagnini: *Timebunt te* cum Sole et ante lunam.²

53. Psalm. 72, 7: Az ő ideiben *viragszik az igaz ember*. Vulg.: *Orietur* in diebus ejus *justitia*. Jeromos: Germinabit in diebus ejus justus. Pagnini: *Florebit* in diebus ejus *justus* (פִּרְיָא tsadich).³

54. Psalm. 72, 12: Mert meg fzaaditfa ő az fzeget az ki ő hozza kiált. Vulg.: quia liberabit pauperem a potente. Pagnini: quia eruet pauperem *clamantem*.⁴

55. Psalm. 72, 14. Es *azoknac verek* dragalatos lesz az ő fzeleinek előtte. Vulg.: et honorabile *nomen eorum* coram illo. Jeromos, Pagnini: et pretiosus erit *sanguis eorum* coram (in) oculis ejus. A héberben: *sanguis eorum*.⁵

56. Psalm. 72, 16: Es bőwfeggel lesz az gabona ez földön. Vulg.: et erit *firmamentum* in terra. Jeromos szerint: erit *memorabile triticum* in terra.⁶

57. Psalm. 80, 5; Mig haragszoi az te *nepednek* imatfagara. Vulg.: *servi tui*. A héberben: *populi tui*. Bellarm., pag. 586.

58. Psalm. 96, 6: *Erőffeg* es meltfag az ő *Templomaban*. Vulg.: sanctimonia et magnificentia in sanctificatione ejus. Jeromos: fortitudo et exultatio in *sanctuario* ejus. Pagnini: fortitudo et gloria in sanctuario ejus.⁷

59. Psalm. 96, 9: Imadgatók az Urat szentesges tífztelettel. Vulg.: Adorate Dnum in *atrio sancto ejus*. Pagnini: Incurvate vos Jehovae in *decore sanctitatis*.⁸

¹ V. ö. Bellarm., pag. 405. In Hebraeo deest verbum *eripuit*, et sic vertit s. Hieronymus: *Anima mea in medio leonum dormivit ferocientium*. Sed in Hebraeo Codice non est *dormivit*, sed *dormivi*. Quare vel excidit verbum *eripuit*, vel subintelligi debet; et quia Hebraei non habent casus, recte possumus vertere tam *anima mea*, quam *animam meam*: denique illud, *conturbatus*, quod Hieronymus vertit *ferocientium*, videlicet leonum: in Hebraeo proprie significat *ardentem* etc.

² V. ö. Hic multa notanda sunt: primo illud *Et permanebit*: in Hebraeo habetur *timebunt te*, etc. Bellarm., pag. 511.

³ In Hebraeo pro *oriatur* habetur *oriatur justus*. Bellarm., pag. 513.

⁴ In Hebraeo pro a potente est *clamantem* (מְשַׁעֲהֵם mesaveahh). Bellarm., pag. 516.

⁵ Bellarm., pag. 517.

⁶ V. ö. Bellarm., pag. 518. *Memorabile triticum*, id est, *abundantia optimi frumenti*: מֶן הַבֶּשֶׁל *pissoth bar*.

⁷ Pro vocabulo *sanctimonia* in Hebraeo est מְלִיכָה *lhoz*, quod proprie robur, et fortitudinem significat. . . Pro vocibus: in sanctificatione ejus, in Hebraeo habetur: in sanctuario ejus. Bell., pag. 727.

⁸ Parum autem refert, quod pro *atrio sancto* in Hebraeo habetur: in *decore sanctitatis*. Bell., pag. 728.

60. Psalm. 97, 7: Minden Istenek imadgák ötet. Vulg.: Adorate eum omnes *angeli* ejus. Jeromos: Adorate eum omnes *dii*. Pagnini: incurvate vos ei omnes *dii*. (אלהים).

61. Psalm. 97, 11: Világoffagot *hintet* Isten az igazaknak. Vulg.: Lux *orta* est justo. Jeromos: Lux *seminata* est justo. Pagnini: Lux *sata* est justo.¹

62. Psalm. 103, 16: Es mihelt kemeń *szel fuall'a ottan el vész*: Es touabba az ő helen nem talaltatik. Vulgata: quoniam spiritus pertransibit in illo, et non subsistet, et non cognoscet amplius locum suum. Pagnini: Quoniam *ventus transit in illum, et non est*, nec agnoscit eum ultra locus ejus.²

63. Psalm. 110, 3: Mikoron hatalmaffagodnac jeleit meg mutatod: Jelen lefzen te nek ed az te neped. Oerőmest es vigan aldozik te nek ed: [Nem fogatkozok el de inkab megfokaful]³ mint az hainali harmat. Vulgata: Tecum principium in die virtutis tuae in splendoribus sanctorum; ex utero ante luciferum genui te. Pagnini: Populus tuus spontaneus in die exercitus tui in splendoribus sanctitatis: ex utero et ab aurora tibi ros nativitatis tuae. Luther: Nach deinem Sieg wird dir ein Volk williglich opfern in heiligem Schmuck; deine Kinder werden dir geboren, wie der Thau aus der Morgenröthe. A tigurí 1544-iki kiadásban: Habes promptissimum populum, quum educes tuas copias: tibi [etiam] est ros generationis tuae in summo decore et sanctitate ex utero aurorae. Tremellius: Populus tuus populus voluntarius die copiarum tuarum in decoris locis sanctitatis inde ab utero, tibi aderit ros juvenatae tuae accuratissime. Sebastianus Castellio: Tuae copiae voluntariae erunt qua die expeditionem cum sacra majestate facies; ex utero aurorae habebis rorem tuae juvenutis. V. ö. Bellarminus, pag. 844—5: Sed consideremus singula verba. *Tecum*; ex Hebraeo s. Hieronymus vertit: *populus tuus*. Sed verbum Hebraicum potest legi עַמְּךָ *hhammecha*, et significat, *populus tuus*; potest etiam legi *hhimmecha*, et significat: *tecum*, et sic legerunt Septuaginta Interpretes. *Principium*; in Hebraeo est נְדָבוֹת *nedaboth*, quod proprie significat *principes*... In *die virtutis tuae*; in his verbis nulla est discrepantia inter codices, nisi quod in Hebraico per virtutem significatur proprie fortitudo et potentia. In *splendoribus sanctorum*; in Hebraico legitur in montibus sanctitatis... In Hebraeo habetur מִשְׁחָר *mischar*, quod s. Hieronymus vertit: *ex aurora*. Sed potest etiam verti *prae aurora*. *Genui te*. In Hebraeo nunc legitur: *Tibi ros nativitatis tuae*.

¹ In Hebraeo legitur: Lux *seminata* est justo... nam זָרַח *zarahh* significat *seminare*. Bellarm., pag. 737.

² Ex Hebraeo S. Hieronymus sic vertit: *Quia spiritus pertransivit eum, et non subsistet, et non cognoscet eum ultra locus ejus*. Quam sententiam Rabini sic exponunt: spiritus, id est, *ventus pertransivit eum*, id est, florem foeni, *et non subsistet* flos foeni, sed mox vento flante siccabitur, et non cognoscet eum ultra locus ejus, id est, non apparebit, ubi foenum floruerit. Bellarm., pag. 775.

³ A []-be foglalt rész a különben is nagyon szabadon és betoldásokkal terhes darabban betoldásnak látszik.

Sed Septuaginta non habuerunt illa duo vocabula: *tibi ros*, et pro *nativitatis tuae* legerunt; *genui te*; quia verba Hebraica mutatis punctis utroque modo legi possunt.¹

64. Psalm. 119, 16: *gôn'ôrkdôttet'îvk* magunkat. Vulg.: *meditabor*. Pagnini: *delectabor*. A héberben: *oblectabo meipsum ludendo* in mandatis tuis. Bellarm., pag. 890.

65. Psalm. 119, 85: Az kevelek vermet aftanac mi nekŵnc. Vulg. Narraverunt mihi iniqui fabulationes. Jeromos, Pagnini: Foderunt mihi superbi foveas.²

66. Psalm. 119, 28: Nağ banatnac miatta elfogatkozot az mi lelkwnc. Vulg.: Dormitavit anima mea prae taedio. Pagnini: Diffluit anima mea prae tristitia.³

67. Psalm. 127, 2: Hiaban lefzen reggel fel kelestek: Ha hitetlenseg meg kôrriekez titeket. Vulg.: Vanum est vobis ante lucem surgere: *surgite* postquam sederitis. Jeromos: Frustra vobis est de mane surgere: postquam sederitis stb. V. ö. Bellarm., pag. 960.: In Hebraeo non habetur illud *surgite*.

68. Psalm. 144, 12—14: az *mi* fiaink . . . *mi* leanink . . . *mi* hazainkat . . . *mi* iuhainkat . . . *ôkreinket*. A Vulgátában: *quorum* filii . . . filiae *eorum* . . . *promptuaria eorum* etc. Pagnini: filii *nostri* . . . filiae nostrae . . . etc. V. ö. Bellarm., pag. 1059. Observandum est ex Hebraeo haec omnia nunc legi in prima persona . . . filii *nostri* . . . filiae *nostrae*, etc.

69. Psalm. 90, 5: Ell hağod ôket folni: Oll'anoc mint az alom. Vulg.: Quae pro nihilo habentur, eorum anni erunt. Pagnini: Inundas eos, [ut] somnus sunt. V. ö. Bellarm., pag. 672.: Ex Hebraeo sic vertit S. Hieronymus haec ultima verba: *Percutiente te eos in somnium erunt*. Pro quo nos habemus: *quae pro nihilo habentur eorum anni erunt*. Et quidem de voce *somni* et *annorum* non magna est difficultas: nam eadem vox Hebraea, si legatur שנה *schênâ*, significat *somnum*, sive *somnium*: et sic legit S. Hieronymus, et legitur hodie in textu Hebraico,

¹ V. ö. S. E. Hieronymi Operum tornus I. Divina Biblioth. Paris, 1693. pag. 914., hol a Ps. 110, 3. Jeromos codexeinek lectio variânsai felsoroltatnak. Ilyenek: Populi tui iudices erunt, in die fortitudinis tuae. Populi tui duces spontanei erunt etc. Populi tui duces in die etc. Populi tui spontanei erunt in die fortitudinis tuae: in montibus (splendoribus) sanctis, quasi de vulva orietur tibi ros adolescentiae tuae.

² S. Hieronymus ex Hebraeo vertit: Foderunt mihi superbi foveas. Sed sciendum est vocem שִׁחֹלָה *scicholh*, esse ambiguum, et posse significare *fabulationes* a verbo שָׁחַ *suach*, et foveas, a nomine שָׂחָה *sacha*. S. Hieronymus ut vereretur consequenter ad verbum *foderunt*, transtulit: *foveas*, non enim cohaerent *fabulationes* cum verbo *foderunt*. At Septuaginta Seniores, quia per nomen *scicholh* intellexerunt fabulationes, noluerunt vertere *foderunt*, sed sequentes non verba, sed sensum, maluerunt vertere *narraverunt* etc. Bell., pag. 908.

³ In Hebraeo pro verbo *dormitavit* est verbum distillavit, דָּלְפָה *dalepha* . . . Sensus tamen in idem recidit: nam *distillavit anima mea* significat: defecit anima mea instar earum rerum, quae liquefiunt, et distillant humorem suum. Bellarm., pag. 895.

juxta puncta Rabinorum; sed si legatur שָׁחַד schand, significat annum Illud autem: Percutiente te eos, in Hebraeo est זָרַמְתָּם zeramtham, quod ad literam reddi potest: inundasti eos.

70. Psalm. 90, 8: Ismeretlen vetkeinket. Vulg.: saeculum nostrum Pagnini: errores nostros.¹

71. Psalm. 90, 9: El vegezzwó esztendeinket mint ég befzelleft. Vulg.: anni nostri sicut aranea meditabuntur. Jeromos consumsimus annos nostros quasi sermonem loquens. Pagnini: consumpsimus annos nostros tanquam sermonem. A héberben: Anni nostri sicut meditatio.²

72. Psalm. 90, 16: Had laffac az te czelekedetedei az keresz-
tenek. Vulgata: Respice in servos tuos et in opera tua. Jeromos: Appareat apud servos tuos opus tuum. V. ö. Bellarm., pag. 679.: In Hebraeo legitur: Appareat ad servos tuos opus tuum.

Ezek az adatok világosan beszélnek, világosabban minden számo-
zásnál. Hiába mondja Volf, hogy ezeket a zsolnárokat »a lehető leg-
egyszerűbb módon«: pusztán az új számozással igyekeztek megfosztani
eredeti jellegüktől; hogy íme a 31., 33., 43., 96. és 97. zsolnárok
számozása még mindig katolikus — helyesebben: vulgátás vagy sep-
tuagintás, — tehát a szövegek is ilyenek: maguk a textusok, a codex
zsolnárainak túlnyomó része, az 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8., 13., 16., 22.,
23., 24., 31., 33., 34., 43., 47., 55., 57., 72., 80. 96., 97., 103.,
110., 119:1—16., 119:81—96., 119:17—29., a 127., 144. és 90.
zsolnárt határozottan hebraizáló természetűeknek vallják magukat.

Ám a szövegek vizsgálatából egyebet is megtudhatunk. A 16-ik
zsolnárt 10-ik versét a Batthyány-codex a következőképpen fordítja: »Mert
nem hagód az en testemet az koporsóban: Es nem engeded hog az te
szentet rothadaft laffon.« Ezzel a szöveggel szemben a Vulgátában a
következők olvashatók: Quoniam non derelinques animam meam in
inferno etc.; Pagnini munkájában: Quoniam non derelinques animam
meam in sepulchro. Kérdés, mikép jutott a test, a cadaver az anima
helyére? A feleletet könnyű megadni. Az animá-nak cadaver-rel való
helyettesítésével először 1556-ban, Beza Új Testámentumában találkozunk,
hol az Act. Apost. 2, 27. kapcsán a zsolnárt görög szavai: οὐκ
ἐγκαταλείψας τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾗδου a következőképpen vannak magya-
rázva: Non derelinques cadaver meum in sepulchro. A történelemből
tudva van, hogy ez a fordítás általános rosszalást ébresztett, úgy hogy
Beza később jónak látta, hogy a régi módhoz visszatérjen, a nélkül
mégis, hogy merész újításának helytelen voltát elismerte volna;³ a
Batthyány-codex vizsgálatára nézve azonban ez a hely nagyfontosságú,

¹ Vox Hebraica חַלְמֵנִי halumenu tria significare potest: occulta nostra, adolescentiam nostram, et saeculum nostrum. Bell., pag. 673.

² Bellarm., pag. 674.

³ Itaque in priore nostra editione recte interpretatus eram: Non derelin-
ques cadaver meum in sepul. Quod tamen nunc mutavi, ut iis obsequar, qui
conquesti sunt me a Graecis verbis discessisse, et nomine Cadaveris offenduntur,
írja az 1588-iki kiadás 438. l.

mivel megmutatja, hogy a *codex, úgy a mint ma bírjuk, 1556-nál nem idősebb, s írása, nem mint Volf hitte, 1541—1563, hanem 1556—1563 közé, tehát a tridentinum említett végzése utánra helyezendő.*

A kath. egyház az 1546-iki határozatban¹ kijelentette, hogy a Vulgatát nyilvános felolvasások, vitatkozások, prédikálások és magyarázatok czéljaira hitelesnek kell elfogadni. Nem mintha a Vulgata szövegkritikai szempontból teljesen hibátlan és tökéletes volna és e részben az eredeti szövegeket pótolhatná; hanem mivel dogmatikus és erkölcs-tani szempontból megfelel az egyház meggyőződésének és mivel a sok közkézen forgó és egymástól különböző latin fordítások nagy tömegében megbízható közös szöveget kell kijelelni. A zsinatnak eme határozatától katolikus hívő számára nincs felebbezés. Tudósok tudományos czélból foglalkoznak ezentúl is az eredeti szövegekkel; a hittani tárgyalásokon, az istentiszteletben — néhány hely kivételével — egyedül az editio vulgata vetus az uralkodó. Ettől a gyakorlattól nem tér el senki, csupán az, a ki a bibliában a katolikus egyház hitelveivel meg nem egyező elveket keres, a ki az egyház tekintélyét megveti, azzal meglegegedve nincsen, egyszóval: a ki nem tartozik az egyház közösségéhez vagy attól eltávozik; tehát a Batthyány-codex hebraizáló elemeit sem igen lehet többé katolikus fordítónak tulajdonítani.

Másfelől azonban tagadhatatlanul egyéb számbaveendő nyomok is találkoznak. A vizsgálatnak a Volftól felsorolt adatokon kívül nem szabad megfeleledkeznie az olyan részletekről, a milyenek a következők:

1. Psalm. 15, 4: Ki meg eskűszik az ő *atl'afianac* es meg nem czallá őtet. A Vulgatában: Qui jurat *proximo suo* et non decipit. Pagnini: qui juravit *in malum*, et non mutat. V. ö. Bellarm. pag. 69. Ex Hebraeo sanctus Hieronymus vertit: *qui jurat ut se affligat...*; sed vox Hebraea לֹהֵרֵי potest legi *leharah*, et significat *ad faciendum malum*, nimirum sibi, hoc est, ad se affligendum, et sic legit S. Hieronymus; potest etiam legi: *lehareah*, et significat: *proximo*, et sic legerunt Septuaginta, quorum versione Latina editio vulgata profecta est.

2. Psalm. 36, 8: Mikeppen meg fokafitottad az te irgalmaffagodat. A Vulgatában: Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam. Pagnini: Quam pretiosa est misericordia tua. V. ö. Bellarm., pag. 235.

3. Psalm. 67, 2: vilagoficza meg tekintetieit mi raitunc *es kefe-*

¹ Sess. IV. Insuper eadem sacrosancta Synodus considerans, non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex omnibus Latinis editionibus, quae circumferuntur, sacrorum librorum quatenus pro authentica habenda sit, innotescat; statuit, et declarat, ut haec ipsa vetus, et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, Praedicationibus, et expositionibus pro authentica habeatur: et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat, vel praesumat.

Praeterea, ad coërcenda petulantia ingenia, decernit, ut nemo suae prudentiae innixus, in rebus *fidei*, et morum, *ad aedificationem* doctrinae Christianae pertinentium, sacram scripturam ad suos sensus contorquens contra eum sensum, quem tenuit, et tenet S. Mater Ecclesia... aut contra *unanimem* consensus Patrum, ipsam Scripturam sacram interpretari audeat, etiamsi hujusmodi interpretationes nullo unquam tempore in lucem edendae forent.

riüll'ôn minket. A Vulgátában: illuminet vultum suum super nos *et misereatur nostri*. Pagnini: lucere faciat vultum suum nobiscum. V. ö. Bellarm., pag. 463. In Hebraeo non habetur haec repetitio: *et misereatur nostri*, neque legitur a S. Augustino, et S. Hieronymo, tamen habetur in codice Graeco etc.

4. Psalm. 119, 51: Az kevelék igen hamiffan cselekednek mi ellenűnc. A Vulgátában: Superbi inique agebant usquequaque. Pagnini: Superbi *deriserunt* me plurimum. V. ö. Bellarm., pag. 900. In Hebraeo pro *inique agebant* habetur: *irridebant me*.

5. Psalm. 119, 70: Meg alut az ő szivek mint az *tei*. A Vulgátában: Coagulatum est sicut *lac* cor eorum. Jeromosnál: Incrassatum est velut *adeps* cor eorum. Pagnini: Inpinguatum est sicut *adeps* cor eorum. V. ö. Bellarm., pag. 904. In Hebraeo legitur *adeps* pro *lacte*: sed eadem literae mutatis punctis utrunque significant: nam חֶלֶב *chalab* est *lac*, et חֵלֶב *cheleb* est *adeps*.

6. Psalm. 119, 119: Az te törvenédnek meg fzegdiének alitottunk minden gonofzokat ez földön. Vulg.: *Praevaricantes* reputavi omnes peccatores terrae. Pagnini: Ut scorias cessare fecisti omnes impios terrae. V. ö. Bellarm., pag. 915. S. Hieronymus ex Hebraeo vertit: *Quasi scoriam reputasti omnes peccatores terrae*. Sed Septuaginta Interpretes per vocem סִיְיִם *sighim* non intellexerunt *scoriam*, a voce סִיג *sig*, sed *recedentes*, quod est idem cum *praevaricantes*: nam verbum סִיג *sug* significat recedere, inde סִיְיִם *sughim* significat recedentes. Iod autem et vau sunt literae permutabiles; sic etiam non legerunt חִשְׁבַּת *chisbatta*, *reputasti*, sed חִשְׁבַּתִּי *chisbatti*, quod est *reputavi*.

7. Psalm. 119, 120: Adgád az te felelmedet mi nekűnc. A Vulgátában: Confige timore tuo carnes meas. Pagnini: *Horruit* prae timore tui caro mea. A hčberben: סָפַי V. ö. Bellarm., pag. 916.

8. Psalm. 130, 4: Mert te nalad vágon nág irgalmaffag: *Es az te nág irgalmaffagodert biztunk te benned Ur Isten*. A Vulgátában: Quia apud te propitiatio est; *et propter legem tuam* sustinui te, Domine. Jeromos; Quia tecum est propitiatio: *quum terribilis sis*. Pagnini: Quia tecum est venia, *ut timearis*. V. ö. Bellarm., pag. 974. In Hebraeo est: *ut timearis*.

9. Psalm. 132, 1: Megemlekezzel [Ur Isten Daidrul: Es ő neki minden engedelmeffegeről. A Vulgata: Memento Domine David, et omnis mansuetudinis ejus. Jeromos: Memento Domine David, et omnis *afflictionis* ejus. Pagnini: Memento Jehova David, cum omni *afflictione* ejus. V. ö. Bellarm., pag. 981. S. Hieronymus ex Hebraeo vertit: *et omnis afflictionis ejus*. Sed vox Hebraica עֲנוּתוֹ *hunnotho*, quam Hebraei *humiliari eum* reddere solent, potest cum aliis punctis legi, עֲנֻתוֹ *hanauatho*, quod significat *mansuetudinis ejus*: et sic legerunt Septuaginta Interpretes.

10. Psalm. 132, 15: *Oefzuegéket kđszđttetek meg alduan meg aldok*. A Vulgátában: *Viduam* ejus henedicens benedicam. Jeromosnál: *Venationem* ejus benedicens benedicam. Pagnini: *Escae* ejus benedicendo

benedicam. V. ö. Bell. pag. 990. Verum quidem est in Hebraeo non haberi *viduam*, sed *venationem*, vel *victum*, neque ullam esse similitudinem literarum, ob quam suspicari quis possit illos scripsisse viduam: siquidem vidua Hebraice dicitur *אלמנה* *almana*, et *victus*, seu *venatio* dicitur *ציד* *tseda*, et hanc vocem in omnibus codicibus invenimus: sed in Graeco idiomate magna similitudo literarum est inter *χῆραν*, quod significat *viduam*, et *θῆραν*, quod significat *victum* (vagy Hieronymus szerint még inkább *venatiót*. Quaest. Hebr. in Genes.). Igitur necesse est, vel in Hebraeo mutatum esse textum, et Septuaginta legisse longe aliter, quam modo se habet (náluk u. i. τὴν θῆραν αὐτῆς ἐβλόγιον ἐβλογῆσω olvasható): et haec sententia S. Hilarii est, vel in Graeco textu esse corruptionem factam vitio scriptorum, quia unam literam legerunt pro alia, ut S. Hieronymus putat.

11. Psalm. 145, 3: Es az ő nagfaganac ninczen *vege*. A Vulgátában: et magnitudinis ejus non est *finis*. Jeromosnál: et magnificentiae ejus non est investigatio. Pagnini: et magnitudinis ejus non est investigatio. V. ö. Bellarm., pag. 1063. Vox Hebraica proprie *inventionem*, sive *investigationem*, non *finem* significat.

12. Psalm. 145, 13: Igaz az Ur Isten minden beszedeiben: es szentfejes minden czelekedetiben. Vulgata: Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis. V. ö. Bellarm., pag. 1067. Hunc versiculum non habent codices Hebraici (következésképp a héber alapú fordítások — Jeromos, Pagnini, Luther stb. — sem).

13. Psalm. 91, 1: Valaki bizic az felfeges Istennek *segítsegeben*: az meniei Ur Istennek *ottalma alatt* lakozic. Vulg.: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei coeli commorabitur. Jeromos: Qui habitat in abscondito excelsi: in umbraculo Domini commorabitur. Pagnini: Qui habitat in abscondito altissimi, et in umbra Omnipotentis commorabitur. V. ö. Bellarm., pag. 681. In adiutorio. Vox Hebraea *בְּסֵתֶר* *besether* proprie significat in abscondito, sive in loco secreto . . . In protectione, vox Hebraica *בְּצֵל* *betsel* proprie significat in umbra, sive in umbraculo.

14. Psalm. 91, 2: Mondga az Ur Istennek en meg valtom vag te es az en bizodalmam: En Istenem te benned bizom. A Vulgátában: dicet Domino: Susceptor meus es tu et refugium meum, Deus meus, sperabo in eum. Jeromosnál: Dicens Dno, spes mea, et fortitudo mea: Deus meus, confidam in eo. Pagnini: [Illi] dicam de Jehova spe mea, et arce mea, Deo meo, in quo spero. V. ö. Bellarm. pag. 682. In Hebraeo est *אָמַר* *omar*, quod significat *dicam*; sed S. Hieronymus vertit *dicens*; videtur enim legisse *אָמַר* *omer* . . . *Susceptor meus es tu*. Ex Hebraeo S. Hieronymus vertit *spes mea*. Et quidem vox Hebraica *מַחֲסִי* *machsi* potest quidem significare *spes mea*, sed potest etiam significare *susceptor meus* . . . Et *refugium meum* . . . vox enim Hebraea *מִטְסָרָה* *metsura*, quae hoc loco habetur, significat *munitionem*, sive *arcem munitam*.

15. Psalm. 147, 8: Ki teremt az hegeken szenat *es fivuet*: Az embereknek szolgaltatafara. Vulgata: qui producit in montibus foenum,

et herbam servituti hominum. V. ö. Bellarm., pag. 1079. Quod sequitur: *Et herbam servituti hominum non habetur in Hebraeo.*

Látnivaló, a Batthyány-codey zsoltárgyűjteményét nem lehet egyazon forrásra vinni vissza. Ezeket a szövegeket nem szülte egytől-egyig a XVI. század hebraizáló iránya, ellenkezőleg, egy részökben még a sokat hibáztatott Vulgata öröklődik át az új eklézsiába. A 15., 36., 67., 114+115. zsoltárt, a 119-nak 49—144. (7—2) verseit, a 130., 132., 145., 91. és 147. zsoltárt a Vulgata szerint énekelték azok, kik ezt az első ismert magyar graduált használták, s énekeltek talán még egynéhányat azok közül, melyeknek hovatartozását eldöntenünk nem sikerült.

Az eredmények tehát meglehetősen ellentétesek s a megoldás nehézségeit nemhogy csökkentenék, hanem még jobban fokozzák. Ime egy gyűjtemény, melynek szövegei legnagyobb részt hebraizálók, de aránylag eléggé tekintélyes arányban vulgátások is egyszerűsre; a számozás, a beosztás túlnyomólag hebraizáló; de részben egyenesen a Vulgatából való, s mi több, öt esetben éppen hebraizáló darabok vulgátás számokat viselnek. Még ez sem elég: contaminált szövegekkel találkozunk, minő a 4. zsoltár 5. verse; a 22, 13; a 127. zsoltár, melynek 2. verse hebraizál, holott 5. versében a »minden kívánsága« kifejezés valószínűleg a Vulgatára (qui implevit desiderium suum) viendő vissza, vagy még inkább az 52. zsoltár 3. verse, a mely a Batth.-ban ilyen formában olvasható: ³ Oh gonosz ember, miért dicsekedel az gonoszságban, ki hatalmas vagy az hamisságban: Nem tudod-e, hogy az Istennek irgalmassága megáll mind örökké. ⁴ Az te nyelved egész napon hamiságot szólott stb.¹ Vajjon miképp kerülhetett mindez együvé?

Feleletképp utalni lehetne tán a Vulgatának mint textus varians-nak szövegkritikai fontosságára, melynek szempontjából ez a fordítás mint a katolikus egyháznak hivatalos szövege a XVI. század protestáns reformátorára kétszeresen érdekes. Ezek az emberek, kik vissza akarnak térni az egyház őseredetiségéhez és a szentkönyvek eredeti értelméhez, nem lehetnek el a különféle szövegek összehasonlítása nélkül s jóformán elképzelhetetlen, hogy a prot. zsoltárfordító a Vulgata textusát szemmel ne tartaná. Mi könnyebb és egyszerűbb dolog már most, mint tévedésből, figyelmetlenségből vulgátás számot írnia egyes zsoltárai fölé s egy-két vulgátás szót ékelnie a saját hebraizáló fordításába? — Azonban

¹ Ez a hely a Vulgatában következőképpen hangzik: ³ Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate? Tota die ⁴ injustitiam cogitavit lingua tua etc. A Psalterium Hieronymianum szerint: Quid gloriaris in malitia potens? misericordia Dei tota est die. Insidias cogitat lingua tua etc. Pagnini fordításában: ³ Cur jactas te de malitia, o potens? misericordia Dei omni die. ⁴ Contractiones cogitat lingua tua etc. A különbséget megmagyarázza a héber szöveg, hol a potens v. potens es után pont található, s ez után: הָדָר אֵל כָּל־הַיּוֹם misericordia Dei ... V. ö. Bellarm., pag. 380.

ez az okoskodás nem számol eléggé a körülményekkel. A kutatónak nem szabad felednie, hogy az »első ismert prot. graduál«-nak atyafisága van, melynek tagjai ha ifjabbak is nálánál és sok tekintetben eltérnek tőle, mégis egy töről támadt testvérei és szövegükben vele jórészen azonosak. A sárospataki kollégiumnak egyik kéziratosa graduálja, a *Csáti codex* több mint 30 zsoltárszöveget tartalmaz, melyek a Batth. zsoltáraival csaknem szóról-szóra egybevágóknak,¹ és a mellett, hogy a Vulgata 115. zsoltárát (*Credidi, propter quod locutos sum*) 116. szám alatt mint önálló zsoltárt közli, nem kevesebb, mint tíz zsoltárt (a 145-iket, a 148-ikat, 146-ikat, 13-ikat, 15-iket, 47-iket, 34-iket, 54-iket, 49-iket, 41-iket) jelöl meg vulgátásan (144., 147., 145., 12., 14., 46., 33., 53., 48., 40.). Érdekes, hogy eme vulgátásan számozott zsoltárok közül hét, úgymint a 144/5., 12/13., 14/15., 46/47., 33/34., 53/54. s 48/49. a Batth.-ban szintén előfordul, csak hogy héberes számozással, holott a Batth. vulgátás számú zsoltárai a Csátiban, a mennyiben előfordulnak, héberes számozásuak, míg viszont a *Patay-codex*, melyben összesen 16, a Batth. megfelelő szövegeivel egyező zsoltár (67., 51., 52., 119: Alef, 3., 15., 6., 111., 110., 43., 54., 103., 96., 19., 132., 22., 69.) maradt fenn, egyetlen vulgátás sorjelölést sem tartalmaz. Már ebből a körülményből következtetni lehet a három szöveg közös forrásának természetére. Úgy kell lennie, hogy ebben a forrásban valamennyi zsoltár, vagy legalább is jó részök vulgátásan volt számozva és ezeket a vulgátás számokat csupán később, a másolók helyettesítették újakkal, ki-ki saját tudása és szemessége szerint és a héber beosztásnak megfelelően.

Ám a szövegek összehasonlításából egyebet is megtudhatunk. Nézzük csak ama zsoltárfordítások eltéréseit, melyek mind a három codexben előfordulnak: a 3., 15., 111., 110., 43., 54., 103., 132., 22., 69. és 67. számukét.

Ps. 67: egyetlen szórendi eltérés híján mind a 3 codexben egybevágó.

Ps. 3, 4. B: te vagy paizsom énnekem. P Cs: te vagy paizs én előttem. (Pagnini: clypeus es *pro me*).

Ps. 15, 3. B: az ő szívéből. P: az ő szájával. Cs: ? — (Ered.: lingua sua).

Ps. 15, 4. B Cs: Semmit sem gondol a gonoszokkal: az istenfélőket pedig felmagasztalja. P: Ki mindenkor gyűlöli az gonoszt: és az istenfélőket tiszteli. (Vulgata: ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus, timentes autem Deum glorificat.)

Ps. 111, 3. B Cs: valamit ő cselekedett és szerzett. P: valamit ő cselekedett. (Az eredetiben: opus ejus. Luthernél: was er ordnet.)

¹ Ezek: a 2., 33., 4., 112., 119: Kaf., 70., 52., 55., 7., 69., 119: Zain, 97., 47., 3., 45., 113., 103., 43., 130., 8., 36., 110., 111., 147., 114., 80., 97., 145., 13., 15., 67., 34., 54., 49.

Ps. 111, 6. B Cs: erős cselekedetít. P: erős cselekedetinek hatalmát. (Az eredetiben: virtutem v. fortitudinem operum suorum. Luthernél: seine gewaltigen Thaten).

Ps. 111, 7. B: fegyhetetlen erősség. P: felthetetlen igasság. Cs: feithetetlen erősség. (Ered.: fidelia omnia mandata ejus).

Ps. 110, 4: B Cs: egyenlő dicsőségben. P: egyenlő hatalomban. (Ered., Vulg. V. 5.: ad dexteram tuam, a dextris tuis).

Ps. 43, 5. B Cs: mert megleszen. P. megleszen. (Ered.: quoniam).

Ps. 54, 9. B Cs: az én szemem. P: az én szívem. (Ered.: oculus meus).

Ps. 103, 3. B Cs: és megvigasztja az te nagy sok erőtlenségedet. P: és meggyógyítja minden erőtlenségedet. (Az eredetiben: qui sanat omnes infirmitates tuas).

Ps. 103, 11. B Cs: felmagasztalja. P: felmagasztalta. (Az eredetiben: roboravit).

Ps. 103, 12. B Cs: naptámadat. P: napkelet. | B Cs: nap-enyészettől. P: napnyugattól.

Ps. 103, 18. B: es megemlekeznek az ő parancsolatjárul. P Cs: és emlékezők lesznek parancsolatirul. (A Vulgatában: et memores sunt mandatorum ipsius. Pagnini: qui recordantur praeceptorum ejus).

Ps. 103, 21. B: kik vattok ő seregi. P Cs: kik vattok ő szolgálái. (Az eredetiben: ministri ejus).

Ps. 132, 1. B P: és ő neki minden engedelmességéről. Cs: és minden ő nyomoruságiról. (Vulg. omnis mansuetudinis ejus. A héberben: afflictionis ejus).

Ps. 132, 2. B: és fogadást tőn az ő Urának Istenének. P: és fogadást tén az keresztyéneknek Istenének. Cs: fogadást tött az Jákob erős Istenének. (A Vulgatában: votum vovit deo Jacob. Pagnini: vovit potenti ipsius Jacob).

Ps. 132, 3. B P: Be nem megyek az én házamnak hajlékában: és nem megyek az én ágyamra. Cs: Ha bemenédek az én házamnak hajlékában: ha az én ágyamban felhágok. (Az eredetiben: Si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero in lectum strati mei).

Ps. 132, 4. B P: Álomra sem bocsátom szemeimet, és szemöldökömet szunnyadozásra; és fejemet nyugodalomra. Cs: Ha az én szemeimnek alunni hagyok: és az én szemöldökimnek szunnyadni, bár jól ne legyen dolgom. (Az eredetiben: Si dederó somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem [a Vulgatában még: et requiem temporibus meis]).

Ps. 132, 5. B P: Miglen helyt nem szerzek az Ur Istennek: és hajlékot az keresztyéneknek Istenének. Cs: Mig nem megtalálom az Úrnak helyét, és az Jákob erős Istenének sátorinak helyét. (A Vulgatában: Donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo

Jacob. Pagnini: Donec invenero locum Jehovae, mansiones forti ipsius Jacob).

Ps. 132, 6. B P: Ime látok neki helyet Zsidóságban: Megtaláltuk neki helyét az pogány népek között. Cs: Ime hallottuk, hogy volt az régen Efratánál: volt az ideje, mikor megtaláltuk azt az Járnak mezején. (Az eredetiben: Ecce, audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis silvae; héb. יָרְדֵּן).

Ps. 132, 8. B Cs: nyugalomra. P: nyugalomból. (Ered.: in requiem tuam).

Ps. 132, 11. B Cs: és meg nem csalaték ő benne. P. és meg nem csalja őket. (Vulg.: et non frustrabitur eam. Pagnini: et non avertetur ab ea).

Ps. 132, 12. B Cs: tanítom őket. P: tanítottam őket. (Az eredetiben: docebo eos). | B Cs: mind örökkön örökké uralkodnak az te birodalmodban. P: mind örökké élnek. (Az eredeti: usque in seculum sedebunt super sedem tuam).

Ps. 132, 13. B P: és választá őket, hogy lakoznék ő benne. Cs: Szerette magának lakóhelyül *Siont*, ezt mondván. (Ered.: elegit eam in habitationem sibi).

Ps. 132, 15. B: özvegyeket közöttetek. P Cs: özvegyeket közöttök (Vulg.: viduam ejus).

Ps. 132, 16. B Cs: örvendezéssel. P: örvendezettel.

Ps. 132, 17. B Cs: szerzek világosságot. P: sz. világosságot és üdvösséget. (Ered. paravi lucernam).

Ps. 69. 13. B: kik az utczákon ülnek vala. Cs P: az kapukon ülnek vala. (Ered. qui sedebant in porta v. sedentes in porta).

Ez az összehasonlítás megmutatja, hogy az anyaszöveget a fordítás hűsége dolgában a későbbi codexeknél szorosabbnak, az eredeti szövegek szavaihoz közelebb járónak kell tartanunk. Semmi kétség, ez a szorosabb kötésű, kezdetlegesebb szöveg, mely idő folytával sokat változott, esetleg jóval korábbi keletű s eredetileg alig lehetett egyéb, mint valami kész, vulgátás fordításnak átalakítása.

A tétel, mint látható, részben semmiféle bizonyításra sem szorul. Világos, a vulgátás természetű szövegek bajosan származtak egyéb forrásból, mint a Vulgátából. Annál nehezebb, bonyolultabb a hebraizáló, a felemás darabok kérdése. A Batthyányban öt zsolnárt,¹ a Csátiban négyet² találunk, melyeknek szövege a héber codexet, számozása ellenben a Vulgátát követi és együtt véve arra vall, hogy eredetileg a héberes zsolnárok vulgátás számozása még általánosabb, sőt egészen általános lehetett.

Vajjon hogyan támadt ez a sajátosság jelenség, mely egyébként oly jól illik a Batth. átmeneti jellegéhez? Első pillanatra tán arra lehetne gondolni, hogy a fordításnak mintegy a magvát és keretét

¹ 30/31., 32/33., 42/43., 95/96., 96/97.

² 12/13., 33/34., 46/47., 147/148.

a Vulgata szolgáltatta s idő jártával e vulgátás keret hézagait töltötték ki hebraizáló származású szövegekkel. Ez a föltevés azonban nem állja meg a kritikát, annyira szembeszökő, hogy a graduál zsoltárgyűjteményének nemcsak zömét, de törzsökét is a hebraizáló darabok képezik. A vizsgálódónak lehetetlen észre nem vennie azt a csaknem teljes egyöntetűséget, a mely a Batth. psalteriumának első kétharmadát jellemzi. Az első nyolcz zsoltár (1., 2., 3., 4., 6., 7., 8., 13.) telivér hebraizáló szöveg, melyet csupán a 9-ikben vált föl egy szerény vulgátás darab, a 15-ik; aztán következnek: a hebraizáló 16., a biztosan se ide, se oda nem sorolható 19., a héberes 22., 23., 24., 31., 33. és 34. zsoltár s csak most ismét egy vulgátás jellegű, a 36-ik. Erre jönnek: a héberes 43-ik, a határozottan se ide, se oda nem sorozható 45., a héb. 47., 49., a megint közömbös és szabad kötésű 51., a felemás 52., a közömbös 54., héb. 55., 57. s csak ekkor megint egy vulgátás szöveg: a 67-ik. Aztán megint közömbös darab kerül sorra, a 70-ik számú; ám a nyomon következő 72., 80., 96., 97., 103., 110. zsol. ismét hebraizáló, a 111-ik talán éppen Luther hatását érezteti; a 112., 113. sem nem vulgátáz, sem nem hebraizál, s csupán a »114.« alatt összevontan közölt két zsoltár vall rá *külsejével*, hogy a Vulgatából származott...

A sorrend szerint, íme, 40 zsoltár közül mindössze négy zsoltár találkozik vulgátás jellegű. Ez az arány világosan, érthetően megmondja, hogy a Batth. psalteriumának anyaszövege miképp öltötte fel ismeretes alakját; hogy az egész valamely korábbi vulgátás fordításnak hebraizáló irányú átdolgozása. Az ismeretlen író azzal a szándékkal látott munkájához, hogy a szövegeket megfosztja vulgátás sajátágaiktól és nekik a Vulgatával szemben héber jelleget kölcsönöz. Látni való, hogy ezt nem a Volftól hirdetett »legegyszerűbb« módon, nem pusztán a számok megváltoztatásával cselekedte, sőt tán épp a számozás módosítására fordított legkevesebb figyelmet; a szövegkritika alapjára helyezkedett és annak vívmányait kívánta kamatoztatni egyháza számára. A gondolat, láttuk, eléggé magyarázható a viszonyokból; ám az is bizonyos, hogy a feladat megoldása nem sikerült teljes mértékben. Az író figyelmét nemcsak egy sereg szám kerülte el; magokban a zsoltárokból is maradt egy és más, a mit mint vulgátás sajátóságot a megfelelő héberessel kellett volna pótolni. A 15. zsoltár 4-ik versében benne maradt ez a három szó: »az ő att'afianac«; a 36. zsol. 8. versében: »Mikeppen meg fokafítottad az te irgalmaffagodat«; a 67-iknek 2. versében: »es keferw'll'ön minket«; az 52-iknek 3. versében: »az hamisságban«; a 114-ben pedig együtt maradt a héber 114. és 115. zsoltár, melyeket csupán a Septuaginta, Vulgata (113. zsol.) és Pešittho (114. zsol.)¹ számít egy zsoltárnak.

¹ V. ö. Erpenius-Dathe, Psalterium-Syriacum. Halae, 1768. pag. XIX—XX.

Első pillantásra különösnek látszhatik, hogy a Batth. psalteriumának hátralevő része az első két harmadnál aránylag jóval több vulgátás fordítást tartalmaz. E mindössze 18 zsoltárból vagy zsoltárszakaszból álló sorozatban mindössze a 119:1—16, a 119:81—96., 119:17—29., a 127., 144. és 90. számú darabok héberesek, csupán a 117., 134., 146-ik közömbös, míg a másik kilencz: a 119:65—78., a 119:49—112., 119:113—128., 130., 132., 145., 119:129—144., 91. és 147. zsoltár vulgátás színezetű. A tűnemény azonban egyáltalában nem érthetetlen, sőt — codex-irodalmi termékről lévén szó — eléggé közönséges. Az átdolgozó belefáradt a száraz, lelketlen hasonlításba; igyekszik mentül előbb túl lenni rajta és beéri kevesebb pontossággal.

Az anyaszövegnek ilyenét keletkezése és fejlődése megerősíti Volf véleményének azt a részét, hogy a Batth. zsoltárszövegében korábbi, vulgátás eredetű fordítás maradt az utókorra; egyéb tekintetben azonban a Nyelvemléktár eléggé tévedgetett. Volf nem csupán a kész szöveg karakterére nem ismert rá; hibáját azzal is tetézi, hogy a Batth.-ban levő zsoltárszöveget egyenesen katolikus fordítássá avatja. Látni való, a kész, az előttünk lévő szöveg, úgy a hogy van, nem alkalmas efféle minősítésre; ám nem involvál okvetlen katolikuságot még az a korábbi typus sem, a melyből mint alapszövegből a graduálok hebraizált anyaszövege kialakult. A Batth. zsoltárszövegeiben semmi sincs, a mi e szövegek arche-typusának középkori eredetét bizonyítaná; ellenben általánosan tudva van, hogy a Vulgátából a reformáció első tizedeiben protestáns szerzők is gyakran merítettek. A Sztárai zsoltárainak szövegéből ki lehet mutatni, hogy a héber codex sajátosságainak számbavételével készültek; azonban viszont Batizi 44-ik, Tordai Benedek 30-ik, Siklósi 53-ik, Battyáni Orbán és Szegedi Gergely 32-ik zsoltárait számos egyéb társukkal nehezen fogjuk máshonnét, mint a Vulgátából magyarázni.¹

Egy szó, mint száz: a szóban forgó archetypus épp úgy lehetett protestáns, mint katolikus, középkori épp úgy, mint XVI. századi eredetű. Bármilyen volt azonban, a Batthyány-codexnek és társainak zsoltáiraiban oly alakban lép elénk, hogy minden ízében protestánsnak és újkorinak mondható. A középkor bibliafordítását általán a Vulgata betűjéhez való félénk ragaszkodás jellemezte. A fordítók nem annyira mondatokat, mint szavakat és szóalakokat fordítottak és rendszerint épp oly keveset törődtek a munkáikban

¹ Császár Ernő az Irodort. Közl. XII. kötetében megj. dolgozatában a XVI. sz. verses zsoltárfordításait általán vulgátái eredetűeknek mondja (39., 162., 304., 314. l.) Ez azonban épp oly tévedés, mint Császárnak az az állítása, hogy Sztárai zsoltárain nem érzik prot. felfogás (168. l.). Császár aligha fontolta meg pl. Sztárai 32. zsolt. 1—2-ik sorát (kik tévelygésben vannak, Az úristen előtt az ő érdemeikben igazulni akarnak), vagy u. o. a 15-ik sort, a bűnök »béfödözéséről«; sem az olyan helyeket, minő pl. a ps. 23. 6-ik vszakának 3-ik sora (az halál völgye árnyékában), a ps. 32. 7. vszakának 4-ik sora stb., melyekben többé-kevésbé héberes vonások kerülnek elő.

hemzsegő homályosságokkal s értelmetlenségekkel, mint a nyelv természetével, a melyre fordítottak. Ebben a tekintetben csupán a Keszthelyi codex zsoltárirója mutatkozik jelentékenyebb kivételnek; ám hol marad e részben még az ő fordítása is a Batth. zsoltárai mögött! Valóban a graduális szöveg nemcsak héberes elemeket visz a magyar bibliába, de mint pusztá stilusbeli alkotás is messze távozik a »veneranda antiquitas« megszokott, kényelmes útjától, s eltávozik, természetesen, ama régibb, szorosabb typustól is, melyből idő folytával, mint bábból a lepke, kifejlődött.

A protestantizmus a hitigazságok egyedüli forrásává tette a bibliát, de mint subjectiv áramlat nem csünghetett jámbor félelemmel annak betűjén. A biblia mindenkire nézve kűtfő; de mindenki mást és mást merit belőle, szavait mindenki saját meggyőződése szerint magyarázza és kiki úgyszólván a saját egyéniségét viszi beléje. Innen van, hogy nem sokat törődnek betűjével: Luther a *fides*-ből *sola fides*-t csinál; Béza a ψυχή-t *cadaver*-nek fordítja csaló szándékkal talán? ellenkezőleg: meggyőződésből, a helyes értelen, a szellem nevében, a melynek a szó és a betű nem ura, de rabszolgája, a szóhoz és betűhöz való ragaszkodás pedig legnagyobb ellensége.

A Batthyány-codex zsoltárszövegein észre lehet venni ennek a szabad szellemnek hatását. Meglátszik rajtok, hogy az író mindenek fölött a közérthetőségre törekedett; hogy világos akart lenni akár a hűség rovására is, ha másképpen nem lehetett; s mivel nem ragaszkodott az eredeti szavaihoz túlságosan, sikerült eléggé természetesen s folyékonyan szólania. A Batthyány-codex zsoltáraiból többnyire hiányzik a kötőszók ama visszás és értelmetlen használata, mely a Vulgata szövegének homályosságához nem kis mértékben járul hozzá; a fordító a hebraizáló írók szokása szerint legtöbbször világosan megkülönbözteti a mondatok különféle kapcsolatait, s a mi a Vulgatában szintén sok nehézséget okoz, az igemódok és idők héberes használatát magyarossal pótolja. Ám cselekszik egyebet is. Gyakori eset nála, hogy egy-egy képes kifejezést felold, illetve magyarázattal helyettesít, mint a következőkben: 19:3: és az *földi emberek egymásnak* mondják az ő tudományát (*et nox nocti indicat scientiam*); 119, 54: szerettük énekelni az te igéidet az *mi életünkben* (*cantabiles mihi erant justificationes tuae in loco peregrinationis meae*); 119, 55: megemlékeztünk *háborúságainkban* az te sz. nevedről (*memor fui nocte nominis tui*); 119, 62: az *mi háborúságinkban* segítségül híttunk mi tégedet (*media nocte surgebam ad confitendum tibi*); 119, 105: az *mi cselekedetünket* világosítja (*lumen semitis meis*); 119, 127: *gazdagságnak* felelt (super topazion); 130, 7: *mind békeségben s mind veszedelemben* reménysége az hű keresztyéneknek az Úr Isten (*a custodia matutina usque ad noctem speret Israel in Domino*); 132, 6: Ime látok neki helyet *zsidóságban*: megtaláltuk neki helyét az *pogán népek között* (*Ecce audivimus eam in*

Ephrata, invenimus eam in campis silvae); 144, 7: szabadíts engemet ily nagy sok *veszedelemből* (*libera me de aquis multis*); 110, 1: egyenlő hatalomban uralkodgyál énvelem (*sede a dextris meis*); 110, 6: *igen megalázzád magadat*: annak okáért felmagasztaltatál (*de torrente in via bibet, propterea exaltabit caput*).

E magyarázatoknak célja világos: az író a tömeghez szól és azt akarja, hogy szövegeit a tanulatlan sokaság is megértse. Azonban vannak egyéb természetű helyettesítései is, különösen ama »licentiák«, melyek már Volfnak is szemet szúrtak, és a zsolnárt újszövetségi, sőt éppenséggel protestáns eszmék hangoztatójává avatták. A Batth., mind mindenben, ebben a dologban is korának divatját követi, s psalteriumában sűrűn fordulnak elő modern vonatkozások. A 15, 1 »anyaszentegyház«-nak keresztesi el az Isten sátorát és »magos mennyország«-nak az Úr szent hegyét; a 132, 5 szerint a Deus Jacob »Keresztyének Istene«; Sion, Juda, Jeruzsálem, Izrael általában: »Keresztyének« (69, 36; 110, 2; 132, 13; 147, 2 stb.), és »keresztyének« azok is, a kikről az eredetiben mint jókról, igazakról, Isten választottairól van emlékezet (49, 15; 52, 7; 52, 11; 69, 36; 90, 16). A peccator szigorú protestáns felfogás szerint rendszerint »hitetlen« és a bűne: hitetlenség (19, 13; 34, 22; 36, 12; 36, 12; 49, 21; 112, 4; 112, 10; 145, 20). A 19, 3-ból: In sole posuit tabernaculum suum, et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo: Helyhezette az örök Isten az ő hajlékát ő igéjében: Mint egy vőlegény ki származik az anyaszentegyháznak kebeléből (19, 6); Qui diligunt salutare tuum: Kik szeretik az te szent fiadot (70, 5); et super filium hominis, quem confirmasti tibi: És erősen magadnak választottál az te fiadban (80, 16). Dominus a dextris tuis confregit in die irae suae reges: Az ő haragjának napján keresztyéniért megrontja ez földnek királyit (110, 5). Mandavit in aeternum testamentum suum: És ígérte nekik az örök bódogságot (111, 9). Et copiosa apud eum redemptio: És csak ő az mi hatalmas megvátónk (130, 7). Adorabimus in loco, ubi steterunt pedes ejus: Hol imádtatik mint bizony Isten, mint bizony ember (132, 7). Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuae: Kelj fel Uristen az örök nyugalomra: Az te igazságod szerént és az te szentséges emberséged szerént (132, 8). Tange montes, et fumigabunt: Ronts meg keresztyénidnek ellenségét és tedd semmié őket, mint az tűznek füstöt (144, 5). Praecinite Domino in confessione: Énekeljete az Ur Istennek igaz vallásnak dicséretivel (147, 7). Az egész 45. zsolnárt stb.

Az efféle változtatások hűség szempontjából kétségkívül csökkentik a fordítás értékét; viszont azonban a zsolnárt egészen közel viszik az ájtatos közönség szívéhez és jelentékenyen fokozzák építő hatását. Csak egy lépés van még hátra, hogy valóban a gyülekezet érzéseinek tolmácsolójává fejlődhessék: a költő egyes első személyét kell fölcserélni benne a nép többes elsőjével: és a

Batth. írója ebben sem marad hátra (V. ö. 19., 45., 49., 70., 96., 119., 127., 130., 132., 145. zsolt).¹

Egyébiránt — átlag — zsoltárai legnagyobb részében elég hűséggel sáfárkodott, bár egyes helyek szemmel láthatólag próbára tették ügyességét s erejét, s a már említett 45-iken kívül mindössze három zsoltára, a 49., 51. és 144-ik tér el a néha homályos és zavaros eredetitől jelentékenyebben, ottan-ottan tán éppen másokat, tán (ps. 49.) Luthert követve. Egyszóval: elég szabadon végezte munkáját, anélkül hogy általában megokolhatatlan önkénykedéssel faragta, vágta volna forrás-szövegeinek anyagát. A mit mondott, nem mindig volt a zsidó poéták szava, sőt szelleme sem, hanem a fordítóé, az átdolgozóé; de ez a szellem megegyezett a prot. theologusokéval és alkalmas volt rá, hogy a gyülekezet épüljön általa.

Az a benső kapcsolat, mely a graduált használó gyülekezetek és a kath. egyház ritusa között mutatkozik, megérteti azt a körülményt, hogy a graduálban a zsoltár kötetlen alakban található. A katolikus egyház nemcsak olvasta, de énekelte s maig is éneкли ezeket a kötetlen formájú darabokat; sőt a prot. istentiszteletben sem voltak azok pusztán olvasásra szánva, mint sokan gondolták: hasonló énekeltetésökről világosan tanuskodik a Csáti codexnek kótajelzéssel is ellátott 2-ik zsoltára. A verses zsoltárt a prot. egyházi éneklés a község használatára szolgáló *cantionale* anyagához sorolja; mindazáltal a hasonlóság révén ide lehet vonni egy szerény kísérletet, a Lukács I. 68—79. verseinek, az ú. n. Canticum Zachariae-nek verses földolgozását, mint a mely jellemzően mutatja az egykorú prot. zsoltárfordításnak főbb sajátságait: az eredetinek az író korabeli állapotokra való alkalmazását és a fordító szabadságot. Mi a Zachariás Énekének tartalma? Egy megragadó hálaadás és proféczia a Megváltó elérkezéséről. Áldást mond Izrael istenére, hogy megváltotta népét Dávid sarjadéka által, miként prófétáinak megígérte; hogy irgalmazott, és megemlékezett Ádámnak tett esküvéséről, arról, hogy Izrael meg fog szabadulni elleneitől és félelem nélkül szolgál neki, szentségben és igazságban. Aztán — végül — Jánoshoz, az újszülötthöz fordul, jövendőlvé, hogy prófétának fog neveztetni; hogy az Úrnak útját fogja elkészíteni, az üdvösség tudományát nyújtva Isten népének, az Úr kegyelme által megvilágosítva azokat, kik sötétségben ülnek, és lábaikat az üdvösség útjára igazítva.

A fordítás² teljesen tönkreteszi ezt a magasan szárnyaló szöveget és teljesen kivetkőzteti prophetikus jellegéből. Az első hét versből lapos, magyarázatokkal elegyített verses história válik arról, hogy Izraelnek áldott Ura mindeneket megáldá, szent fiával meg-

¹ V. ö. psalm. 144, 10: *engemel*, te szolgádót. Az eredetiben: David servum tuum.

² Batth. 3—6. l.

válta. Hogy ezt Dávidnak megjelenté, mert Krisztust neki ígéré, próféták által hirdeté, esküvel is erősíté. Végre fiát elereszté, hogy kimentene bennünket a kárhozatból és kétségből, megmutatná jóvoltát, irgalmát, beteljesítené fogadását. Az eredeti azt mondja: »Ábrahámnak tett fogadását: hogy meg fogja adni, hogy félelem nélkül szolgáljunk neki«. Azonban a fordító nem veszi észre a kapcsolatot. Visszatér tehát még egyszer a Megváltó megígérésére és elkezd magyarázni:

Ezt Ábrahámnak fogadá,
Mikor nekie ezt mondá,
Eleresztem én fiamot,
Mert mindeneket ez megold.
Ki az békételenségből,
Megszabadítson az bűnből,
Kétségtől és kárhozattul,
Szükségünkben kísértettől.

Csak ezután tér vissza az eredetinek — nem értelméhez, hanem néhány szavához:

Neked szentségben szolgálunk,
Mert Krisztus az mi szentségünk,
Ő minekünk igazságunk,
Kit hittel mi megkapcsolunk.

A mi ennek a versnek akar visszhangja lenni: »Ut . . . serviamus illi in sanctitate et iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris«.

X.

A protestáns író pusztá anyagnak nézi a forrás-szöveget, a melyet bátran, tetszése szerint alakíthat; nem urának, hanem rab-szolgájának. Fordítást, parafrázist készít belőle, vagy átdolgozást, mely gyakran szinte átvág az eredeti alkotás határába. A Batthyány-ban, részben épp ezért, még mindig van egy és más, a minek származása eldöntetlen marad. Föl lehet tenni, hogy az »Istentől választott népek« kezdetű karácsonyi ének a »Christi caterva clamitat« kezdetű himnusból van gyúrva;¹ az »Ó teremő Atya Isten, ural-

¹ Christi caterva clamitat Rerum parenti proximas Quas esse sentit gratias, Laudesque promat maximas. | Vatum poli oracula Perfecit olim tradita, Cum nos redemit unicus Factoris orbis filius. | Verbum profectum proditum Tulit reatum criminum, Sumensque nostrum pulverem Mortis peremit principem. Etc. Daniel, Thesaurus, vol. IV. pag. 119. Az éneknek 8-ik és köv. vers-szakai azonban különösen a német »Vom Himmel kam der Engel-Schaar« kezd. himnus második feléhez hasonlítanak.

kodol dicsőségben» készülhetett egy, a Dreves Analectáiban tom. XI. pag. 12. között darab után, és a 8—11. lapon lévő ádventi hymnus (Az Idvezítőt régenten) lehet a Verbum supernum prodiens-nek contaminatiós továbbképzése . . . Csakhogy mindez bizonytalan, és nem lehetetlen, hogy a vizsgálódás még megfelelőbb szövegekre bukkan, s mi több, megleli néhány éneknek forrását, melyeknek genesise jóformán érintetlen maradt. A Jó keresztyének, kik vagyunk, Mennynek földnek teremőjét, Ó kegyelmes Jézus Krisztus, Idvöz légy Krisztus, ez világnak ura, Mindenkor téged Uristen, Oh felséges áldott király, Oh mennyei mi szent atyánk, Felséges Atyauristen, Jézus Krisztus mi mennyei, Idvez légy irgalmas Isten, Jer dicsérjük keresztyének, Szükség megtudni kezdetű énekek kérdését hiába kísérelték meg elintézni. Szathmáry József értékes dolgozataként¹ a rimes és ritmikusabb folyású darabok minden valószínűség szerint eredetiek, mivel az első protestáns verselők eredetinek bizonyult énekeiben rendszerint fölcsendül a rím és bizonyos ritmus érezhető; ám ritmikus folyású és rimes darabok, minő a Mennyből az íge lejöve, Csillagoknak teremője, Örven-dezzen már ez világ, Örvendezzünk keresztyének, Fénylik a nap, Ez világnak fényessége, Jézus Krisztus mi váltságunk, Atya Istennek egy fia, a *fordítások* között is találkozunk. Viszont azonban Volf a codexben lévő fordítások nagy számából kovácsol argumentumot. »A mi a codexnek egy harmadrészéről teljesen bizonyos, azt másik két harmadáról is szabad gyanítani«, — bár a Vékei-féle Új világosság jelenék, a Stipanus-féle² Sok nyavalyánkban atyánkhoz kiáltunk és a 385. lapon olvasható úrvacsorai csonka hymnus,³ de legalább a két első minden bizonynyal, szerrinte is protestáns eredetű. Az eredeti prot. daraboknak ez a parányi száma azonban megszerezhető. A »Hallgassuk fegyelmetesen« kezdetű nagybőjti ének, mely címe szerént is a Korinthusiakhoz írt II. levél VI. fejezetének eszméit hirdeti, mint bibliai vers és min-

¹ Protestáns Szemle, 1892. 324—347+446—488. I.

² Nem lehetetlen, hogy ez a Stipanus azonos Gyulai Istvánnal, ki 1551-táján Kolosvárt papskodott. Gyulainak eddig mindössze egy »Hymnus«-át ismerjük (RMKT. VI. 105). Ez a »Hymnus« a versfőkben szintén megőrököti a szerző nevét, szintén az »Ut queant laxis« dallamára van írva; szintén ügyes szerkezetű, verselésű, folyékony és hangulatos mű, az Atyához szól, a hatalmasok zsarnokságát panaszoja s ettől kér szabadulást, s végre a jelen darabnak egy-két szolamát (Kegyes atyánk; Kegyes szemeid) szintén tartalmazza. Az sem lehetetlen, hogy az »Idvöz légy Krisztus, ez világnak ura« és a hét teremősi hymnus átdolgozása szintén Gyulaitól való.

³ E hymnus eredeti voltát Volf arra alapítja, hogy az Öreg Graduálban lévő teljes kiadása (Oh üdvösséges áldozat) prot. dogmát tartalmaz. »Bizonyoságot, vallást erről tesszünk, szent testének *jegyét* ha eszszük«, stb. »Ha ugyan megváltak benne (t. i. a Batth.-féle darabban) az Ö. Gr.-beli hymnus eme szavai«. Főlemlítendőnek látszik, hogy a kérdéses hymnus »O salutaris hostia« címmel megvan az 1602-ben készült Csáti codexben is, még pedig a Gr.-ból idézett 4-ik vszakkal, ellenben az 5—8. vszakok híjával, mit azonban a széljegyzet tanúsága szerint már az egykorúak észrevettek.

den ízében protestáns szellemű darab aligha lesz kath. hymnuszöveg átdolgozása. A pünkösdi énekek közül a »Jövel Szentlélek Ur Isten, szállj be az mi szíveinkben« kezdetű a benne foglalt gondolatokra nézve Luther »Kom heiliger Geist, Herre Gott«-ja visszhangjának tetszik, de a 2. és 3. számú két, egymás mintájára készült darab is annyira protestáns ízű, hogy eredetéhez alig férhet kétség. Föl lehet tenni, hogy a benedictiók, a conclusiók nagy része, mely szintén ritmikus természetű, s a congratulatiók protestáns eredetűek, s ilyen végül a »prosa poenitentiae«, melyet már Bartalus csakis protestáns graduálokban talált: a csátiban, kecskemétiben, és a Batthyányban (376—81). Az a néhány ének, a mely még eredetinek bizonyul, ha bizonyul, aligha ejt lényegbe vágó változást a már megállapított és megállapítható eredményeken. A kritikusok általán kevésre becsülték ezt a fordított, átdolgozott rituális költészetet, jóval kevesebbre az egykorú eredetinel, mely ismét a cantionálék kifejlődésében játszott döntő szerepet és változatosság, de különösen közvetlenség s természetesség dolgában fölötte áll az előbbinek. Valóban esztetikai szempontból számos kifogást emelhetni e »hymnus«-ok ellen; azonban érdemeik is vannak. Az énekszerzőnek szemére lehet lobbantani, hogy a gondolatot sokszor nem bírja eléggé ritmikus és még gyakrabban: eléggé költői formába öltöztetni; hogy buzgósága rendesen bőbeszédűvé teszi; és a mi fő, hogy a compositio iránt kevés az érzelme; azonban viszont van a mit előbbre vitt, és botlásait nagyrészen sajátos helyzetéből lehet magyarázni. A művelt olvasó ma, három század múltán untatónak érzi azt az örökös didaxist, mely énekein átvonul, ezeket a folytonos magyarázatokat, melyeknek anyaga és tárgya úgyszólván mindig ugyanaz: a Krisztus érdeme, a melyen kívül nincsen üdvösség; azonban a XVI. század protestáns írója, mint láttuk, nem költői babérokért fárad; szent-egyháza: iskola, éneke: katekizmus, melyből a kemény, nehézfejú közönségnek a legszükségesebb hitelveket kell megtanulnia. Most már érthetjük az örökös ismétléseket, a szünni nem akaró »slágvort«-okat, melyeket folyton hangoztatni kell, hogy a hallgatóságnak eszejárása, gondolkodásmódja úgyszólván gyökeresen megváltozzék s az új hit tanai szerint idomuljon, melyek a régi meggyökeresedett dogmákkal szöges ellentétben állanak. A költészet föláldozva, a művészet törvényei megszegve: de semmi: a prédikátor elérte tanító célját, s ő első sorban azt tartja hivatásának.

Azonban irodalmi érdemei is vannak. Munkáin érzik a népköltésnek némi hatása; a körmondatos, függő szerkezetek gyakran coordinatiókra bomlanak és közelebb jutnak a magyar népdal-szerkezethez, a verselés technikájában jelentékeny haladás mutatkozik. A protestáns graduál hymnus-fordításai általán szabadabbak, értelmesebbek a középkori codexek hymnus-fordításainál s közép-helyet foglalnak el közöttük és a XVII. században keletkezett fordítások között. A középkori codexek fordítóiról el lehet mon-

dani, hogy ritkán igyekeztek megközelíteni az idejökbeli népköltés technikáját; a protestáns írónál ellenben egyszerre érezzük, hogy bukdácsol bár, de éneklésre fordít és a sokaságnak szánja műveit. Nem csoda, hogy a nép gyakran megértette őket és annyi darabjuk van, mely százados használatra, sőt kedveltségre birt szert tenni. A régi breviáriumi és rituális költészetet igazában ők tették a tömegek kincsévé, sokkal nagyobb mértékben, mint előttük vagy utánok bármi más a magyar szellemi életben.

Mert a Batth. tartalma nem elszigetelt és magában álló jelenség, hanem a jelenségek egész szövedékének egy jelentőséges részlete. Az a szöveg, vagy azok a szövegek, a melyekből ez a másolat került, nemcsak egy író vagy gyülekezetet tudtak lelkesíteni és nemcsak egy helyen harsantak föl az istentiszteletben, hanem — egészben, részben — útát törnek az országnak minden részébe. Az archetypus elkallódott, de mintájára időfolytával a graduálok egész sora keletkezik és kerül forgalomba: mint Kálmáncsehi Mártoné,¹ a Huszár Gál-féle (nyomt. Komjáti 1574.), a két sárospataki codex: a Patay-féle és a Csáti a XVI. század végéről vagy a XVII. elejéről, a Nagydobszai cod. a XVII. sz. elejéről, a Kálmáncsai, melynek bejegyzései 1622-ről s 1626-ról szólnak, a Kecskeméti 1637—8-ból, a Csurgói 1639-ből,² többé-kevésbé valamennyien egy töről sarjadva, jórészt ugyanazon énekanyagot tartalmazva, ugyanazokat a hymnusokat és zsoltárfordításokat.³ Az Öreg Graduál, ha nem is belőlök, de anyagukból készül, sőt a XVII. század közepétől 1813-ig Váradon, Kassán, Lőcsén, Kolozsvárt, Debreczenben, Komáromban, Pozsonyban megjelent énekesgyűjtemények mind felhasználják a codexek anyagát és az ős graduálok hymnus-készlete a protestáns énekeskönyveknek a XIX. század elejéig lényeges része.⁴

¹ Szilvás Ujfalvi Imre írja: Kálmáncsehi Márton mester (itilem, hogy azt hívják vulgo Sánta Mártonnak) egy keresztyéni gyülekezetben való reggeli énekléseket, melyeket primáknak hívnak, magyarra fordította a psalmusokkal egyetemben. Vadnak ebben Hymnusok, Antifonák, Psalmusok, Responsoriumok, versiculi, praecationes seu Collectae et Benedictiones in 8°.

² Könyvészeti összeállításokat l. Erdélyi Pál Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. Bpest, 1899. 27. és kk. ll.

³ V. ö. Szathmáry, i. h. Barla Jenő, Prot. Szemle, 1900. 325—344.

⁴ Példaképpen álljon itt a Gönczi-féle, Lőcsén, 1699-ben megj. »A Sz. Dávid Prophétának ékes rymusu Soltárrival, és a Soltárokból szereztetett ditsirettekkel istenes énekekkel, és hymnusokkal tellyes könyv« (A) és a Pozsonyban s Kassán 1784-ben kiadott »Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv, melyben vagynak hymnusok, soltárokból szereztetett ditséretei, innepekre és egyéb alkalmatosságokra tartozó régi istenes énekek« (B) cz. két gyűjteménynek első részéből (A 1—92., B 1—67. ll.) ama hymnusoknak sorozata, melyek a Batth. ban foglalt hymnusok másai vagy javított változatai, a két kiadásnak csaknem teljesen egyező sorrendjében: Új világosság jelenék. Áldott Izraelnek ura. Menyyei íge jelenél, örök atyától kijövéi. Mennyből az íge lejöve (A). Az Üdvözítőt régenten. Mindeneknek teremője. Csillagoknak alkotója, híveknek örök világa. Istentől választott népek. Jövel váltója népeknek, mutasd meg szülését szűznek. Az Atyának országából. Teljes e széles világban. A naptámadattul fogván.

Ez a tény minden egyébnél jobban bizonyítja a graduálok költészetének irodalmi fontosságát és azét a gyűjteményét, mely ennek az ágnak legrégibb reánk maradt terméke.

Commendatio amoris: Jer dicsérjük keresztyének. Jó keresztyének, kik vagyunk (A). Atya Istentől születék a világ kezdeti előtt. Heródes dühös ellenség (A). Gonosz kegyetlen Herodes. Teremtő Úr, kérünk téged. Hallgassuk figyelmetesen. Dicsérjük a nagy Uristent (Ex more docti). Nevét a nagy Uristennek (Mennek-földnek teremőjét dicsérjétek). Örvendezzen már ez világ (A). Oh mi kegyelmes Krisztusunk (Oh kegyelmes Jézus Krisztus). Jer hirdessük. Keresztyének vigadozzunk (Örvendezzünk keresztyének). Mostan eljöttek az idők. Minden mi szenvedésinknek (A). Fénlik az nap fényességgel. E világnak fényessége. Keresztyéneknek serege. Szenteknek te vagy, Krisztus, ékessége. Mostani ékes innepnap. Jézus Krisztus mi királyunk (Jesu nostra redemptio). Jövel teremő Szentlélek. Jövel szentlélek Uristen, vigasztalj minket szívünkben (bánatinkban vigasztalj meg). Jövel Sz. U., ki Atyával vagy egy Isten. Idvez légy édes Jézusunk (I. I. irgalmas Isten). Oh te dicső Szentháromság (A). Oh teremő Atyaisten. A teremősről való hét hymnus. A nap reánk felvirradvan (Jam lucis orto). Mostan, oh Szentlélek Isten (A). Igaz bíró. Állatoknak megtartója (A). Látod Isten szíveinket. Felséges Atya uristen, ez napnak ő kezdetiben. Könyöröggünk az Istennek Kr. által. Sok nyavalyánkban. Mindenkor téged Uristen. Atyaistennek egy fia. Az éjszakai setétség. Oh mennyeknek fényessége. Oh mennyei mi szent atyánk. Idvöz légy Krisztus, e világnak ura (A). Jézus Krisztus egy mesterünk. Oh mi szent atyánk! Urnak végvacsorájára. Szükség megtudni. Oh idvességes áldozat. Mennyetek el békességgel (A). Te Deum.

DR. HORVÁTH CYRILL.

RAGUZAI EMLÉKBESZÉD MÁTYÁS KIRÁLY FELETT.

(Második és befejező közlemény.)

HALOTTI BESZÉD MÁTYÁS KIRÁLY FELETT.

(Cod. Vat. 2939, pag. 66 verso — 81 verso.)

Ha, a mit mindnyájan óhajtottunk és szívvel-lélekkel kívántunk, teljesedhetett volna, legjobb atyák, ily nagy királytól eme legjobb védelmezőnktől megfosztatva, nem estünk volna ily szörnyű gyászba. Minő fogadalmat nem tettünk volna méltó joggal, csakhogy a vitéz Mátyás király, a mi kegyelmes atyánk számunkra tovább is életben, épségben maradott volna! De a kérlelhetetlen Végzettől számba nem vétetve, sőt némiképen büntetve, mi nyomorultak, mi szerencsétlenek minő paizsunkat, minő védelmezőnket veszítettük el, kinek oltalmazó jobbja alatt annyi sok vadindulatú nép nyugton maradt, ki a törököknek a keresztyénekre zúduló árját föltartóztatta, ki mindenütt győztes lőn, akár saját főembereknek pártütését, akár a lázadó dákokat, akár a cseheket, akár a sarmatákat, akár keleten a törököket, nyugaton a németeket, a két leghatalmasabb császárt fékezte meg hadával.

Hát egy ily halottnak eme halotti tisztességet teszszük, eme halotti pompát, temetési díszít fejtiük ki? Ki volna annyira vasból, annyira köszívű, kit a stoikusok a maguk iskolájuk felfogása szerint erős jellemű bölcsnek hánytorgatnak, a ki most nem nyögne, nem ontana bőven könyvet? Ki annyira kegyetlen, az emberevőknél és Antipathesnél és Busyrisnél és Diomedesnél és minden vadállatoknál kegyetlenebb? Kit ne sujtana le a keresztyénségre nézve eme nagy csapás? A kit annyi jeles és majdnem isteni tette miatt mindnyájan halhatatlannak gondoltunk, a kit a thrákok, az illyrek, a macedonok, a görögök és az egész Kelet és a mi az undok törököknek van alávetve, a maga boszulójának, fölszabadítójának lenni remélt velünk együtt, azt, igen, azt ragadta el szemeink elől, óh jaj, a legkegyetlenebb halál, a kikerülhetetlen Végzet. És mi a magunk és annyi nép és nemzet, sőt majdnem az egész keresztyenség vesztesége felett nem indulunk-e meg, nem esünk-e aggodalomba és asszonyi sirással-jajveszékeléssel nem nyilvánítjuk-e fájdalmunkat? Ha

akármilyen közönséges egy magányos kis ember halálózása alkalmával is halotti siratókról gondoskodunk ősi szokás szerint; ha egy asszonykának, egy öreg nénikének a holttestét gyászruhában kísérfük ki, mért szegyenlenők sötét ruhában, jajszó s igazi könnyhullatás mellett ünnepelni meg a királyi temetést? Ha dicséretére mondják Aeneasnak, hogy elhunyt atyja emlékét évenként ünneppel szentelte meg; ha a régi kor azt meséli, hogy a Memnoni és Diomedesi madarak évről-évre felújították a halott emlékét;¹ ha a római asszonyokat dicsérik azért, hogy Brutus halálát minden évben meggyászolták: hogyne lenne dicséretes a mi kegyeletünk, ha évről-évre, ha havonként is halotti ünnepet szentelünk a haza eme legkegyelmesebb atyjának, a mi legjobb királyunknak és győzhetetlen védelmezőnknek? Sőt, ha mindennap siratjuk őt, kinek halálával az egész keresztyénség a legmélyebb sebet, a legsúlyosabb csapást kapta, a ki egy maga veszett el és vele mégis majdnem az egész keresztyén világ ereje tört és gyengült meg. Mert ki volt nála alkalmasabb arra, hogy annyi népért, melyet a legkegyetlenebb ellenség tartott elnyomva, boszút álljon és őket régi szabadságukba visszahelyezze? Ki volt más, kiből annyi templom, annyi város, annyi nemzet, annyi királyság a rajta elkövetett jogtalanság boszulóját és a maga védelmezőjét látta volna? A keresztyénség terjesztésére ki tört nagyobb buzgalommal? Miért ne hordoznók hát legnehezebben őh te jó, őh te vitéz Mátyás király, te utánad a bánat terhét nemcsak magunk, de az egész földkerekség miatt? Ki ne siratná benned a maga sorsát? Ki ne gyötrődne túrhetetlen fájdalomtól, midőn téged, Mátyás, ki a hősök közt leggyőzhetetlenebb voltál, halottnak lát, kinek lelki erélyébe az egész római egyház és minden jók oly nagy reményt helyeztek, kit az igazhitű egyház összes mesterei a jók oltalmára és üdvére született férfinak tekintettek? De, hogy másokat mellőzzünk, mit érezhet a mi tanácsunk, mit Beatrix királyné, a te érényes feleséged, mit Jankó, egyetlen fiad, nagyatyjának képmása, mit érezhetnek a te haláloed felett?! Óh, bárha lehetett volna másnak a halálával a te életedet megváltani! Legelőbb fölálodozná magát a királyné, a te feddhetetlen nőd és vele versenyezne Jankó is, a te ősi érényednek örököse. A mi tanácsunkból is és összes alattvalóid közül senki se ragaszkodnék annyira az élethez, hogy oly feltétel mellett bárminő halálra ne szánná magát, csak-hogy te újra élj. De hová tévelyedtem el, az őrjöngő fájdalom hová ragadt el engemet? De beteg lelkemnek heves fájdalmát eme kitérésekkel mért szítom még jobban? Nemde a bölcs és mérsékelt lélek dolga nyugodtan tűrni azt, a mi kikerülhetetlen? Nemde a legnagyobb botorság az emberi természet mértékén áttörni és az isteni bölcseséggel és igazságossággal szembeállni. Minden élőlényre nézve közös természeti törvény, hogy halandóktól halandóknak születtek. Ezért Anaxagoras, a

¹ Memnon Aethiopia királya, Tithonus és Aurora fia Trója alatt Achilles fegyverétől esett el. Midőn holttestét elégették, a monda szerint a hamvakból madarak repültek fel, s ezek minden évben, a halál évfordulóján, Trójába repülnek s ott iszonyú vijjongást visznek véghez. Diomedes híres trójai harcos, a kinek halálát társai oly mértéktelen bánattal siratták meg, hogy a monda szerint az istenek őket madarakká változtatták. (Serv. Verg. Aen. XI. 271.)

mint mondják, midőn meghallotta fiának halálát, így szólott: »Tudtam, hogy halandót nemzettem.« Senki a világ teremtese óta s halálnak e kényszerűségét ki nem kerülhette. Még maguk a hőrszok is, a kikiről a régi kor azt mesélte, hogy istenektől származtak, a halál áldozatai lettek. Hogy hihetnénk Platonak, ki azt írja, hogy Juppiter az ő testet öltött isteneinek így szól: »ámbár ti rothadandó és halandó testetekben a Végzetnek vagytok alávetve, de én, ki a Végzet ura vagyok erényeitek miatt nem engedlek titeket az én legyőzhetetlen akaratom erejénél fogva a Végzet által megöletni, sem elporladni, hanem halhatatlan testtel halhatatlan életet fogtok élni velem egyetemben.« Úgyde, ha valamelyik hőrsznak testét a halál felett is uralkodó Isten a halál jogtalan hatalma alól ki akarná szabadítani: ki kételkedik, hogy a bölcs Mátyás király halhatatlan és enyészettnek alá nem vett testben lakott volna? Ámde az igazságos Isten első szülőnk bűne által megsértette ez alá az egy törvény alá hajtotta az egész emberiséget, sőt magát sem kimélte és emberi testet öltve ugyanoly halállal halt meg, mint a többi emberek.

Ámde mi kicsi emberek a halál e törvénye miatt, mely minden földi testre egyaránt kiméretett, méltatlankodva panaszkodunk. De hát akkor, kérdem, minő elbizakodottság kell ahhoz, hogy zúgolódjunk azért, hogy a mi halandó volt, meghal? Hát nem tudjuk, hogy mielőtt mindnyájan föl nem támadunk, halhatatlan testet nem ölthetünk magunkra? Vagy nem hiszünk Krisztusnak, ki azt mondá, hogy mielőtt a mag el nem temettetett a földbe, ki nem kelhet, hanem marad a pusztá föld. A Plato követői szintén azt hirdetik, hogy mielőtt e testből ki nem költöztünk, a boldogságot el nem érhetjük. Tehát a halált nem hogy elátkozunk, hanem inkább magunknak és barátainknak óhajtanunk kell és Szent Pállal együtt érezni, ki így szólott: meghalni szeretnék és együtt lenni Krisztussal. A halál kalauzolása és vezérlete alatt jutunk — mint Szent Bernát mondá — ez esendő és undok világból amaz örökkévaló és tökéletes boldogsághoz, mind a kik az emberi élet annyi viharától hanyattatva, még pihenni sem birunk, nem hogy boldogok lehetnénk. Hogy ha van is a boldogságnak némi árnyéka e földön, hasonlítható-e még a legtokéletesebb földi boldogság is ahhoz a valódi, menybeli üdvösséghez? De bármily keveset érnek a földi javak amaz örökkévaló menyei hazának boldogságához képest, a mi diadalmas királyunk a bölcsesség vezérlete mellett a szerencse segélyével megszerezte mindazokat a javakat, melyekre az emberek annyira áhítoznak. Mert mi hiányzott neki abból, a mit mi földi boldogságnak nevezünk? Bölcs emberek háromféle javakat különböztetnek meg: a lélek, a test és a szerencse javait, melyek hogy mind egyedül Isten tetszésének vannak alávetve, van-e keresztyén ember, a ki ne tudná? Hogy pedig e javakat mily teljes mértékben adta meg neki az isteni kegyelem, erről ez alkalomhoz illő módon kell szólanunk. Ezt kívánja a halott dicsérete, ezt eme fényes temetés, ezt a kegyelet, ezt a halotti tisztességnek emez ünnepe.

*

Ha Solon ítélete szerint halandó élete felől helyesen csak halála után nyilatkozhatunk, úgy hogy e bölcs még Croesust sem tartá a míg élt a boldog névre méltónak; mindazáltal, ha e fenkölt lelkű heros az ő idejében halt volna meg, őt bizonyára mindazok között, kik valaha boldogan éltek, nem a legboldogabbnak mondani nem merete volna. Ennek igazsága azonnal kitünik, ha az ő életét gyermekkorától utolsó napjaig röviden elmondom. Elég innét kezdenem; mert ha a Corvinok összes viselt dolgait előadni akarnám, ha eme dicső király összes római őseit felsorolnám, soha véget nem érne beszédem.

Tehát, a mint némelyeknek előadásából megtudtam, vitéz Mátyás király 1443 febr. 23-án¹ született, midőn a Mérleg foglalta el az ég tetőpontját és a Bak részben már a 12-ik állomásig jutott (in duodecima domo). Anyja Erzsébet, igen okos hajadon és hőselelkű nő volt. Atyjának Jancus kormányzót nevezik meg, ki a keresztyén hitért annyi vért ontott. Ők ketten, atya és fiú a keresztyén név terjesztésére születvén, mint két Scipio Hannibalt, a számos győzelmében elbizakodott törököt megfékezték; annyi sok zsákmányt, annyi sok várost kiragadtak ennek szörnyű torkából. De ha Jancus kormányzóról említés történt, illő lesz róla fiára mennünk át, hogy kimutassuk, hogy a fiú nem fajult el atyjától, hanem atyja harci dicsőségét nemcsak növelte, hanem annyival is túlszárnyalta, hogy azt kell hinnünk, hogy fiának, a leendő királynak auspiciuma alatt és szerencséje mellett harczolt az atya oly kiváló sikerrel és mindkettő és az egész Corvin-család a keresztyénség javára mintegy az égből, az istenek tanácsának végzéséből szállott le a földre. Atyja Dáczziából, melyet ma Erdélynek hívnak, származott, eredetét, mint mondják, Valerius Corvinusra és a sabinokra viszi vissza. Őt Zsigmond király, később császár, mintegy isteni sugallatra szerencsés pillanatban magával vitte Pannoniába, hol e nagy férfiú erényét bámulván, mintegy attól a sejtelemtől indítatva, hogy belőle válik az a férfiú, ki a keresztyénség védelmét vállaira veszi, egy várral ajándékozta meg, melynek az ő anyanyelvükön Hunyad a neve. Zsigmond császár halála után ama szentemlékű Ulászló királynak lett híve, ki magát a keresztyén vallásnak tiszta áldozat gyanánt föláldozá; azután az utószülött László szolgálatába lépett, ki őt Erdély vezérévé nevezte ki, a kit illyr nyelven vojvodának hívnak. Pannonia összes népeit, melyek mintegy küzdőtéren egymással

¹ Az eredeti szövegben anno quadragesimo quadragesimo tertio post millesimum VII. Calend. Martias. Fraknoi Mátyás születésére vonatkozó összes adatok egybevetése után (Hunyadi Mátyás király, Budapest, 1890, 73. l.) a születés évére nézve Aeneas Sylviust követi és azt 1440-re teszi, de a születés napjára és hónapjára nézve a raguzai szónok adatát ismeri el hitelesnek. Nem említi föl ugyane beszédnek még egy helyét, a hol Cervinus azt mondja, hogy Mátyás bátyjának lefejeztetése idején 14 éves volt, mi szintén 1443-at ad ki. De előfordul még a beszéd folyamán is Mátyás születéséről való megemlékezés Hunyadinak 1443-iki diadalmas hadjáratainak elbeszélésével kapcsolatban. Érdekes eltérés Bonfinitól, kit egyebekben többnyire a szónok forrásául tekinthetünk, hogy míg Bonfini ugyanazon pogányisten napját tartja a halálozás napjául (die Martii), a kinek hónapjában (tehát márciusban) született, addig Cervinus Mátyás születését februárra teszi.

viaskodtanak, megfékezte, a főurak versenygéseit és egyesek lázadását lecsillapította. Miután Pannoniát kibékíté, mint Nándorfehérvár kapitánya Izsákot, ki Szendrő¹ várából, a triballok eme főpiaczáról kitört és a szomszéd vidéket török-módra gyakori kalandozások közt földülta, megveré, megfutamítá és majdnem teljesen megsemmisíté. Midőn pedig Mezet bég nagy zsákmánnyal és roppant számú fogolylyal Erdélyből hazafelé térne, Jankó el nem tűrte e siralmas pusztítást, hanem kivont karddal szembeszállott, hogy a foglyok szabadságáért harczoljon és úgy küzdött, hogy nemcsak az összes foglyokat kiszabadítá a törökök kezéből, hanem a török serget is annyira megveré, hogy Mezet béget, a vezért, fiával együtt a csatában elejté. Mielőtt e csatába ereszkedett volna a kormányzó — mint mondják — a következő hadicsellel élt. Midőn egy kém útján értesült, hogy meghagyatott a legerősebb török vitézeknek, hogy az ütközet pillanatában mindnyájan egy csapatban, egy rohammal egyedül a kormányzóra törjenek, ő egy más katonával, ki vele egykorú volt és hozzá hasonlított, ruhát és lovat cserélt, ezt helyére állítá. Így életben és sértetlen maradván, győzelmet aratott, bár elesett az, kit a rászedett ellenség a kormányzó helyett ölt meg. E győzelem után mindazok a geták és erdélyiek, kik a törökhöz pártoltak, a török császártól ismét a régi hűségre visszatértek. Így egy ütközet kettős diadalt szerzett a kormányzónak, mert az ellenség elesett, a pártütő hűségre tért vissza.

Midőn ezeket hírül adták Amurat török császárnak, ki nem felelte még el az övéinek ugyane Janktól Szendrő mellett szenvedett vereségét, ez új csapás miatt felindúlva s hozzá még Erdély elpártolása miatt is felbőszülve, ismét egy nagy serget gyűjtött, erős gyalogságot és lovasságot bízván egy basára, ennek meghagyta, hogy egész Erdélyt és azután egész Pannoniát is földülja. A basa ily nagy sereggel elbizakodva, a zsákmány, győzelem és bosszú reményében átkelt a Dunán és a Vaskapu nevezett helyhez ér, midőn Jank vajda, habár sokkal csekélyebb erővel rendelkezett, készebb lévén inkább meghalni, mintsem Erdély pusztítását tűrni, be sem várva az ellenség támadását, elhatározta vele szembeszállani. Ott ütköznek meg, kardra mennek és mindkét fél oly vitézül harczol, hogy hosszú ideig egyik sem hátrált meg és kétes volt mindkét részen a diadal. Ekkor a vajda eltökélvén magát vagy meghalni, vagy győzni, az ellenséget megfutamítja és oly szörnyű módon megveri, hogy annyi ezerből csak kevesen menekültek meg és így az oly roppant hatalmú ellenségnek zsákmány, győzelem és bosszuállítás iránt táplált reményét megghiúsította. Miután e háborút oly szerencsével viselte, még nagyobb feladatra vállalkozott. Ugyanis midőn Moesiának és a triballoknak despotáját a hitetlen Amurat szultán kiüldözte és ő a mi országunkba mintegy révpartra vagy menedékhelyre menekült és magát roppant sok kincsével együtt hűségtekre bízta, a ti segítségetekkel, a ti oltalmatok alatt, a ti tanácsotokra Ulászló király elé járult és csakhamar könnyű

¹ A vaticani codex másolatában eltorzított alakban két ízben is *Spendorobo* (okl.) áll. Turóczinál: Ed. prin. 128. lapon »dum eorundum dierum sub volumine Woyvoda quidem thurcorum Izak nomine qui castrum *Zenderew* etc.« Végszendrő.

szerrel a Jank vitézségétől és bölcs okosságától támogatva, királyságát visszanyerte. Ugyanis ugyanez a Jank a Dunán átkelve, minden tartományt tüzzel-vassal pusztított. A török császár vele összeütközvén, ő mindig győztes maradt és majdnem hat ízben verte és futamította meg.

Végre annyi veszteség miatt Amurat császár megrémülve kénytelen volt a despotának visszaadni egész országát. Ezen harcokkal egyidőben született az, ki Mátyás király vala leendő, úgy, hogy azt kell hinnünk, hogy fiának szerencséje is vele volt a háborúban és hogy az isten különös oltalma alatt harczolt az atya és nem annyira a maga, mint fia érdekében és mindketten inkább a keresztyén hit, mint a maguk győzelmét aratták. Az isteni kegyelem az ő diadalukat a maga diadalakép támogatta. Hogy atyjának a dicsősége mintegy a mi Mátyásunk fényét emelte, ki ne tudná? Hiszen ő mintegy atya nyomdokain, az ő érdemeinek útján jutott a trónra. Ugyanis a szerencsének ezt az útját nyitotta meg az Isten a leendő király számára, hogy oly magas polcra emelkedjék. Hiszen midőn beállt Thracziában ama végzetes várnai nap, mely az alliai naphoz hasonlított, a mely napon Ulászló király és Julianus biboros a keresztyénségért feláldozták magukat, magának Janknak nagy veszedelme közepett is eme Mátyás felett valami isteni szem őrködött a keresztyén hit érdekében, mintha maga az Isten aggódott volna, hogy az megmenekszik-e ebből a nagy veszedelemből, kit ő maga meg akart védeni a keresztyén hit védelmére, ugyanis oly nagy romlás fenyegette a keresztyén világot. Ámde a gyermek Mátyás volt egymaga, kit Isten, mint a Fabiusok közül azt az egyet, megtartott, jöllehet ama hős János is eme csatából, a magyarok e nagy romlásából, mintegy isteni kalauzolása mellett megmenekült és pedig nemcsak a törököktől, de Drakula vajdától is, ki őt, mikor Erdély felé menekült, foglyul ejté, ki később fiával együtt ezért épen attól, kit elfogott, meglakolt. Majd ugyane kormányzó kettős veszedelembé kerülván, Isten kegyelméből megmenekült. Ugyanis midőn Amurad császár sokkal nagyobb haddal támadtatta meg, vereséget szenvedett és futásnak eredt. A míg járatlan utakon bolyongana egymaga, fegyvertelenül két török támad rá; de ő az egyiknek oldalán függő kardot hüvelyéből kirántja, mindkét rablót megöli. Ezután egy Péter nevű kereskedőre bukkan, ki őt a despotához vezeti. Itt mintegy révben és biztonságban képzelé magát, midőn maga a házigazda, az ő barátja, kit ő helyezett vissza királyságába, a legnagyobb hálátlansággal, minden isteni és emberi törvényt lábbal tiporva, mint gonosz ellenség börtönbe veti és oh szörnyű bűn, oh példátlan hálátlanság, oh szentségtörő ember, ugyane despota azon gondolkozott, hogy milyen halállal pusztítsa el azt, kinek köszönheté uralmát, kit az ő hitének is védelmezőjévé tette az Isten. Mindazáltal őt a mi polgáraink és főkép a mi nagyatyánk Ceonicus kérelmére, de egyúttal a magyarok fenyegetésére nagyobbik fiának túszyanánt kiszolgáltatása fejében szabadon bocsátá, kit azonban, hadat indítván ellene, könnyű szerrel ki is szabadított. Jank e sérelmet megbocsátva, ugyane despotát saját csapataival védte meg a török ellen. Mellőzöm azt, hogy ugyane kormányzó az utószülött királyt, Lászlót, és a koronát, melyről azt hiszik, hogy a mennyből küldötték, Fridrik

császártól visszaszerezte. De mellőzhetem-e hallgatással eme villám gyanánt sújtó vezérnek amaz emlékezetes utolsó diadalát? Ugyanis midőn Mahomed, Amurad fia, török császár, legharcziasabb mindazok közt, kik vala éltek, Konstantinápoly elfoglalása után az elbizakodottságnak oly magas fokára hágott, hogy azt hirdette világgá, hogy isteni és emberi hatalomnak neki kell meghódolnia, roppant haderővel Nándorfehérvár ostromához fog és maga saját szemével kémlélvén ki a várost, azt hánytorgatta, hogy tizenötöd napra hatalmába keríti és atyja emlékét is megbélyegezte azért, hogy e vár ostrománál félét elveszteget. Hogy szándékát annál könnyebben végrehajthassa, a Dunát és a Szávát hajókkal és lánczokkal elzárta, hogy se élelmi szállítmány, sem segédcsapat a városba ne férközhessék. Erdély vajdája az ostrom miatt felindult, nagy gyorsan sereget gyűjtött, hajóhadat szervezett és ama szent férfúval, Kapisztrán Jánossal egyetemben, villámgyorsan kelt át a Dunán, miután itt hajócsatát nyert. Megszállta a várat. A törökök betömték az árkokat, a falakat földdel egyenlővé tették, a várhoz, mint valami sík földön át közeledtek, behatoltak, a várost elfoglalták. Ekkor Jank egy rohammal rájuk törve, őket visszautazta és úgy szétverte, úgy üzőbe vette, hogy nemcsak a városból kikergette, hanem kényszeríté őket, hogy hadigépeik, podgyászaik hátrahagyásával meneküljenek. Úgy, hogy a melyik napra a kérkedő császár Fehérvár elfoglalását kilátásba helyezte, ugyanaz nap a legnagyobb veszélybe jutván, saját életét is kockán látta.

A nagy és jó isten a vitéz hadvezér ennyi munkájának megjutalmazását tovább nem akarván halasztani, őt a test kötelékeiből megszabadítva, lelkének szabadságát megadva, az egekbe hívta el. Halála alkalmával üstökös jelent meg az égen,¹ mely a fejedelmek halálát szokta jelenteni. Vagy talán e fény nem üstökös volt, hanem valami isteni szellem, ki e vitéz hadvezért az égbe ragadta. Maradt két fia. Mindkettő alakra, lelki tulajdonságokra nézve atyjához hasonló vala; mindazáltal a kisebbiknek szánta a végzet Pannonia királyságát. Felőle ama szent férfú, Kapisztrán János, talán isteni sugalatra előre megjósolta, hogy király lesz.² Midőn az idősebbik Cilei Ulrik grófot, ki őt és testvérét törbe akarta ejteni, megölte és azután az utószülött László a szent ostyára tett esküvel ígért bocsánatot: bízva abban, hogy a király az esküt büntetlenül meg nem szegheti, nyugodtan s semmi rosszat sem sejtve, kísérté el a királyt Budára. Ámde sok főúr előtt gyűlöletes volt a néhai legyőzhetetlen János vezér viselt dolgainak dicső emléke, úgy tüntették föl az ő fiainak kiváló erényeit, mint a melyek félelmetesek lehetnek a királyra nézve, semmibe se tekintve, hogy e nemzetséget a keresztyén hit védelmére adta az isten, oh szörnyű bűn! maguk az előkelők, a király belső tanácsosai gonosz rábeszéléssel és alattomos rágalmaival a könnyelmű királyt rávették, a minden isteni és emberi jogot tipró bűnre csábították. Ocsmány egy gaztett! Ime, midőn a szerencsétlen László épen Erdélybe

¹ Ez üstökösről megemlékszenek Ransanus 247. l. (Mátyás Florian kiad.), Turóczi 143. l. (Ed. princ.) és Bonfini III. dec. 8. k. 355. l. (ed. Sambuci).

² Erről szöveg a bevezetésben.

vala indulóban, az álnok főurak hazug szóval hizelkedve elhitették vele, hogy a király igen örülne, ha, mielőtt távoznék, fivérét Mátyást, kit akkor beszterczei grófnak neveztek, ott hagyná nála, hogy a királyi udvarhoz szokják. László semmi rosszat sem sejtve és nem véve észre, hogy e fondor urak törbe akarják csalni, fivérét Mátyást, *ki akkor tizen-negyedik évébe járt*, Budára hivatja, többre tartván a királyi parancsot, mint édes atyjának tilalmát, ki meghagyta, hogy egyszerre mind a két fia ne legyen a királyi palotában. Azonban Erzsébet, a szilárd lelkű nő megemlékezvén e tilalomról, fiát nem merte elbocsátani; de mivel Mátyás bátyjának kívánt kedvébe járni, anyja ellenzése mellett is a király elé járult. Midőn mindketten Budán voltak, a királyi őrségtől körülvéttetve börtönbe dobattak. De még ennyivel sem elégedett meg László király, (oh istenek és emberek igaz hitére!) elrendeli, hogy annak az isteni kormányzónak nagyobbik fiát, Lászlót, ki atyjának élő képmása volt, a derék hadvezért, mint főbejáró bűnöst lefejezzék. De mit teszel oh király, mit teszel? Ily galád módon, ily esküszegéssel veszíted el Lászlót? Nem hatnak reád atyja dicső tettei, az ő irányodban és a haza iránt szerzett érdemei? nem egész Pannonia reménye, gyásza, nem az eskű? Ime, miután háromszor sújtott le nyakára a bárd, ő a harmadik csapásra is sértetlenül fenszóval kiáltja, hogy ártatlan. De ti kegyetlenebbek Turnus(?)nál¹ és Achillesnél, nem pirultatok el, midőn odakiáltottatok, hogy százszor is le kell őt sújtani, mint árulót, hiszen csak azt az egyet fájlaltátok, hogy nem a ti, hanem a hóhér kezével ejtettétek őt el. Oh fájdalom, a negyedik csapásra is alig hullott le e derék, hatalmas férfiú feje. Azonban Mátyás, ki király vala leendő, saját veszedelmével nem törődve, fivérének sorsát mély keserűséggel gyászolta. Ily viszontagságokkal zaklatta a sors a győzhetetlen Mátyást, hogy ne kényelmesen, ne puha fényben, hanem a legnagyobb szenvedések és herculesi küzdelmek közepette emelkedjék a királyi hatalomra; mert nem síma úton, kicsapongások és gyönyörök közt jutott Sardanapalként ily nagy méltóságra. Ugyanis, hogy minél méltóbbá váljék a hatalomra; minden sanyaruságon ment át és sok testi és lelki munka útján edződött meg a bajok viselésére. Mert a sors oly királylyá akarván őt tenni, minőt talán még Platon sem álmodott, nem kényeskedések, nem multságok, nem hitvány pompa és aluszékony tétlenség útján vezette, hanem, hogy minél erősebbé tegye, ifjúságát a legnagyobb viszontagságok között némiképp mostoha indulattal sanyargatta; ámde a gyerekkorától győzhetetlen Mátyás mindent, jót és rosszat egyenlő türelemmel elviselt. És bár mindenféle baj rohanta meg mindenfelől, mindazáltal bizott istenben és mintegy királyi méltóságának előérzetében, lelki nagysága meg nem ernyed. Gyermekkorától kezdve művelte magát a tudományokban és mint keresztyén emberhez illik, a jó erkölcsökben és szokásokban, jámbor életben, vallásosságban és az Isten iránti engedelmességben és kegyességben nőtt fel.

¹ A másolatban hihetetlen tévedésből *Photino atque Achilla* áll, én az első szóban az Aeneas kegyetlen ellenfelét *Turnus*-t sejttem, mert a renaissance-költők eszmetársítására vallana egy példát Homertól, egyet Vergiliustól venni. Palaeographice is kimagyarázható.

Mindazokat, kik a szent életben vagy a szép tudományok művésében kitűntek, a legnagyobb tiszteletben részesíté, de azért testét sem hanyagolta el, hanem vadászat, lovaglás, dárdavetés gyakorlásával a katonai fegyelemhez szoktatá magát, minden királyi erényt, a béke és háború minden erényét már otthon oly kiváló mértékben elsajátítá, hogy a még föl nem serdült gyermeket mindenki az egész világ uralmára méltónak ítélte, kit, midőn a bécsi fogságba került, a gyermekek is megjósolták, hogy ime. ez lesz a magyarok királya és így a ti királyotok is és ő e jóslatot megerősíté és ezt a végzet láthatólag be is töltté. Mert hiszen, oh mily csodálatos az Istennek igazsága, ezt a végzettől kijelölt gyermeket kivont karddal kiszabadították és a királyi székre hívták. Őt sem a börtön, sem a bilincsek, sem ezer cselszövény e magas polcztól meg nem foszthatták. Utószülött László Prágában ugyanazon nap évfordulóján, melyen esküjét megszegte, melyet Mátyásnak és Lászlónak tőn, hirtelen megbetegedett és meghalt. Hogy neki időnap előtt kell elpusztulnia, ez nem a véletlen műve, nem a természet igazságtalansága okozta, hanem a hitszegésnek és az eskümegszegésének méltó büntetése volt; mert azt hiszem, hogy az esküszegőt mindig megboszulja az Isten. Alig, hogy hire fut a király halálának, a cseh György, ki királyi nevet vevén föl, királyi trónra lépett, királyi pecséttel ellátott levéllel parancsolja meg a bécsieknek, hogy a fogoly Mátyás grófot a fogságból bocsássák szabadon és mielőbb vigyék Prágába. Alig érkezett e parancsszóra Mátyás Prágába, a király haláláról nemcsak kósza hír keletkezett, de az meg is bizonyosodott. Ekkor Mihály, Mátyás nagybátyja Erdélyből egy sereggel mint villám oly gyorsan megérkezett és a Dunán túl Pest mellett, Budával szemben megállott és kivont karddal, mintegy egy szájjal kiáltotta az egész gyalog és lovas had, hogy az előkelők Mátyást válasszák királylyá. De a testvér ellen elkövetett bűnös merény részesei a megtorlástól rettegven, őt nem akarták megválasztani. De ekkor az ifjuság mintegy sugallatra és fanatikus dühtől megkapatva, mindenfelé szaladgálván, teljes torkából kiabálta: Éljen Mátyás király! A Duna is mintegy leendő királyának kedvezett. Ugyanis azt a napot következő éjjel, melyen Szilágyi Mihály Pest alá érkezett meg seregével, hirtelenében oly keményre fagyott, hogy a folyót mintegy márványhiddal fedte be, mely körülmény a főurak félelmét fokozta, midőn látták, hogy Szilágyi seregét a folyam sem tartja vissza, hanem már gyalog is átmehet Buda városába. Enynyi minden körülmény következtében, mintegy a végzettől kényszerítetve, Mátyást királylyá választották, de mielőtt reászavaztak volna, kikötötték és Szilágyit megeskették arra, hogy sem ő, sem Mátyás király László meggyilkoltatásáért boszut nem áll. György fejedelem ekkor a nála foglyul tartott Mátyás királylyá választatásáról értesülvén, előbb neki leányát eljegyezte és azután őt sok jó arany váltságdíj fejében bocsátotta szabadon. Ekkor Mátyás tizenötödik évében járt, de belátás, jellemesség és minden erény dolgában egy ötven éves férfúval vetélkedett és így őt ifjú létére is egész Pannonia méltónak ítélte a királyi hatalomra és ki ne tudná, hogy a végzet emelte őt ily magas méltóságra? Mert hiszen, ha a fenyegetett keresztyénség ügyének ezt a védőpajzsát nem adta

volna, a barbárok pusztító dühe előtt nyitva állt volna nemcsak Pannonia és az egész észak, hanem még Itália és a föld legtávolabbi zúga is. Mihelyt a hatalmat kezébe ragadta, előbb a lázadó főurakat engesztelte ki nagy bölcsességgel és azután Pannonia régi határait akarta visszaszerezni. Tehát a török ellen hadjáratra készült, mert úgy gondolkozott, hogy ő nem magának, hanem a keresztyénségnek született és nemcsak Pannonia határainak megvédésére, hanem azok kijebb terjesztésére is fordított egy egész évi készülődést. Ebben az évben a török Jaicát, a despota várát bevette. Ekkor a király kész sergével és hadigépeivel a várat visszavette. Azon törökök iránt, kik meghódoltak, kegyelmes volt és őket saját sergébe fölvetette. E vár bevétele után a keresztyéneknek benne helyezett reménységét könnyű szerezte megerősíté, sőt fokozta, úgy, hogy mindannyian úgy vélekedtek, hogy őt a végzet jelölte ki a királyi hatalomra és az ég adta őt királyul. Kivált, midőn ugyan ő Ali béget, ki a Száván túl eső Szerémséget haddal pusztítá, tönkrevverte. Azonban Frigyes császár az ég adta koronát, melynek a míg csak lehetett, kiadatását megtagadta, nagy nehezen visszaadta. Ezt visszanyervén, megkoronáztatta magát és pedig a legszerencsésebb időpontban, Krisztus vendégségének évfordulóján, a megváltás 1464-ik, trónraléptének hatodik évében. Ugyan ez évben a török boszankodván a miatt, hogy Jaica várát körmei közül kiragadták, ismét igen nagy haddal és mindenféle hadigéppel sietett annak visszafoglalására. Ámde Mátyás, ki hevesen óhajta a törökök császárával nyílt csatában megmérkőzni, szintén serget gyűjt a vár ostromának fölmentésére, villámgyorsasággal ott terem. Jöttének hírére az ellenség megrémülvén és megfutamodván, nemcsak az ostromot hagyta abba, hanem hogy a táborból mihamarabb menekülhessen, hadigépeket és összes podgyászát is hátrahagyá. Hogy mily nagy volt e diadal, abból is meg lehet ítélni, hogy azt az ellenséget láttuk gyalázatos futásban szaladni, kitől mint Thracia Görögország, Macedónia a triballok¹ földje és Moesia meghódítójától, az egész keresztyén világ remegett. Azt, kivel háboruba senki meg nem mérkőzhetett, Mátyás egymaga annyiszor megverte és megfutamította. Nem is szállt ő síkra egy ellenségével sem, kit le nem győzött. Ezért szokta mondani a Mohamed császár, hogy rajta és Mátyás királyon kívül nincs más, ki méltó volna az uralomra. Ezért mindannyiszor fegyverszünetet kért a királytól, melyet ez meg nem adott volna neki, ha királyságát más szomszédok nem háborgatják. Ugyanis István, Moldova fejedelme, a királytól elpártolt, vad és kegyetlen népében bízván, melyet régen Getáknak és Dakoknak neveztek, de bízott a hegyekben is, melyeket soha a rómaiak sem bírtak bevenni. Azonban a király nem bírván eltűnni, hogy valamit is elveszítsen birodalmából, a tartomány visszafoglalására indult és az úgynevezett Roman vásáron, a hogy egy helyet neveztek,² tábort ütött. A pártutó István nagyszámú, könnyű fegyverzetű csapattal éjnek évadján a királyi

¹ A klasszikusoknál előforduló *triballusok* földje a mai Szerbország.

² V. ö. Fraknoi, Hunyadi Mátyás király (1890.) 173. lapon, hol e moldvai helyet Roman-nak mondja, Bonfini Dec. IV. 1. *forum Romanum*-nak fordítja. Itt is nyilvánvaló Cervinus egyezése Bonfinival.

táborra ráront és mivel a sátrak, melyekben a király katonái tanyáztak, fából voltak készítve, magát a falvat és a táborn egy tűzbe remélte fojtani. De a király katonái nem rettenvén meg, megfutamították. Így vallott csúfot ármányos cselfogásáért. Mindazáltal az éj sötétjét fölhasználva, seregének maradványával a hegyek közé menekült. Végre a dákok látván, hogy a hadiszerencsét anynyiszor kísértik meg hiába, mert mind-anynyiszor legyőzettek, a király hűségére tértek vissza. Így a király a legharcziasabb népeket legyőzvé, tartományukat visszahódítván, diadalmasan tért vissza Pannoniába.

Mit mondjak Csehország hatalmas vezérének, Ziskának, vereségéről? Mit a gyalázatos eretnekségben leledző husziták elleni hét éves hadjáratról, melyből győzelmesen került ki és így egész Morvaországot, Szileziát és Lauzitot hatalma alá hajtá és méltán úgy vette föl a *Boemicus* melléknevet, mint Scipio az »*Afrikai*«-t? A sarmaták királyát is legyőzhette volna, de inkább akarta hódolatát elfogadva neki békét hagyni. Ugyanis Mátyás király keresztyén ellenfeleivel szemben kegyelmes volt és habár a legnagyobb jogtalanságok miatt igazságos háborút indíthatott volna ellenük, a keresztyén hitre tekintettel, ettől tartózkodott. Ugyanis csak a törököket akarta legyőzni, egyéb háboruba mindig kelletlenül, majdnem csak az utolsó kényszerűségben ment bele. A törökök legyőzésére pedig könnyebb szívvvel ment, mintha csak vendégségbe ment volna. Mit mondjak a törökök erős csapatától védett Sabácز bevételeéről; mit a törököknek Erdélyben szenvedett óriás vereségéről, melyről hegy-magasságra emelt sírhalmok tesznek tanuságot? Mit a törökök ellen intézett anynyi más hadjáratról? Ha a német császári hatalom engedte volna, Illyriát, a triballok földjét és Thraciát meg Maczedoniát és a görögöket amaz istentelen ellenségtől a legyőzhetetlen király megszabadította volna. Úgy, de a vakmerő császári hatalom e kegyes feladattól eltérítette. Ugyanis éppen akkor fenyegette Pannoniát, midőn a török háborúval volt elfoglalva. Ezért Mátyás király fegyverszünetet kötve a törökkel, a szent ügyet kénytelen volt elhalasztani. Ámde a császár nem büntetlenül gátolta meg ezt a hadjáratot. Mert Bécs és Bécsujhely és Vindelicia nagy részének elvesztésével bűnhődött. Anynyi diadalt aratott, anynyi várost és községet hódított meg, anynyi ellenséget vágott le állandó hadi szerencsével; akkora zsákmányt, oly hihetetlen gazdagságot halmozott egybe, hogy ha minden ezüstjét és aranyát tűzbe olvasztották volna össze: ezüst- és aranyfolyók folytak volna. Ámde a legtöbben azt találják hinni, hogy a lélek javairól megfeledekzem, míg csak az ő szerencséjéről terjeszkedem ki beszédemben. De távolról sem hiszem, hogy ő ekkora dicsőséget a szerencsének és a vak véletlennek köszönhetett, sőt merem állítani, hogy ő még nagyobb hatalomra volt méltó. Mert hiszen a szerencse változó és állhatatlan és ha iránta ily hű maradt, ki kételkednék abban, hogy a mi királyunk nagy bölcsességével, nagy belátásával, nagy kitartásával, nagy eszével és minden erényével szerezte meg és növelte ekkorára hatalmát? Mert ugyan mikor nem maradt győztes a háboruban, melyet ha nem vezetett volna katonai fegyelemmel és ügyességgel, lelki nagysággal és mérséklettel, lehetetlen,

hogy valamikor a legnagyobb veszélybe ne került volna, mert nem értek egyet azokkal, kik a szerencsét a szerencsés csillagzatnak tulajdonítják vagy ha ezt meg is engedném, meg kell nekem engedniök, hogy akkor innét erednek a tehetségek is. De ezt a felfogást a keresztyén hit elveti és pedig azért, hogy nem a kényszerűség hatalma alatt, hanem önként, a magunk elhatározásából legyünk bűnösök vagy erényesek. Mert különben az erény nem lenne független és nem háríthatná vissza a reákényszerített bűnt annak fejére, ki erre kényszeríteni akarta. Tehát ez a fenköltlelkű király nagy erényével legyőzte a szerencsét is, ezt majdnem isteni okossággal és hihetetlen bölcsességgel kormányzá és hatalma alá hajtá, engedelmessegre kényszerítve. Ugyanis a mi feledhetetlen királyunk magába anynyi igazságosságot és becsületet, anynyi irgalmat és ember-szeretetet, anynyi lelki erőt, hitet, állhatatosságot és végre anynyi mér-sékletet, szerénységet és szent vallásosságot egyesített, hogy nemcsak az emberek szeretetét, hanem az isten kegyét és hajlandóságát is kiérde-melte. Hogy pedig milyen igazságos volt, bizonyoságot tesznek arról az egykor lázongó, most szelid és kibékült pannoniaiak; hogy mily kegyel-mes, tanúbizonyoságot tesznek az ellenségei, kik legyőztetvén, megszerették; hogy mily méresekelt, tanúsítja feddhetetlen jelleme, mily bölcs, bizonyítják a békében és a hadban viselt dolgai, mily vitéz, tanuja anynyi sok veszély és küzdelem, melyeket szerencsésen kiállott. Mert ugyan melyik fejedelem hasonlítható hozzá bőkezűség és áldozatkészség tekintetében? Talán Titus, ki alig birt volna egy napot is elveszteni valamely jó tett nélkül; ez a bőkezű király nem hogy egy napot, de egy órát is vesz-teségnek tartott volna, melyben vagy egy tudós férfit vagy egy barátját nem ajándékozta meg. A tudósokat anynyira kedvelte, hogy őket bár honnét idegen országból is magához hitta, még a távollévőknek is, a kikről hallotta, hogy valami téren kitűntek, adományokat küldött. Úgy, hogy a tudós és jeles emberek hozzá úgy özönlöttek, mint a kinél éléskamrára találtak. Mondják, hogy nem is távozott el tőle senki ajándék nélkül. A kit pedig egyszer övéi sorába fölvelt, azt vak szeszélylyel el nem eresztette. Mert sem a vad indulat, sem az ócsárlók rágalma tőle egy jó embert sem idegeníthetett el, a hízelkedők és csúfolódók előtt füleit nyitva nem tartá, sem a gonosz nyelv által, mint valami méreggel magát megrontani nem engedé, az alattomos, kétszínű embe-reket gyűlölte, a nyílt és őszinte embereket kedvelte. Egyszóval mindenkit jutalmazással az erényre és becsületességre buzdított és a jó példával sokat tett saját kora és a jövőendő érdekében. Hogy pedig Pannoniát a legfényesebb és legdrágább építményekkel mennyire feldíszítette, arról bizonyoságot tesz a sok vár, az a sok kikötő, az a sok segély, melyet nyújtott, az a sok márványkút, az a sok csarnok, függőkert, az a sok díszterem, meleg- és gőzfürdő, halastó, vízesés, lófuttató-tér. Különösen két pompás palotát építtetett, egyet Budán, a másikat Visegrádon, melyek közül az egyiket fényes könyvtárral is ellátta. Mindkettő ver-senyezhet a régi múlt bármely alkotásaival és azon épületek közé szá-míthatók, melyek e nagy világon a közcsodálat tárgyai. Nem birom elmém gyenge tehetsége miatt az ő tetteit szavakkal méltóan kifejezni;

hiszen azokat még egy Demosthenes, egy Marcus Tullius sem bírják, ha feltámadnának, beszéddel híven előadni. Mellőzöm az ő ékes szólásbeli tehetségét, erejét és élnkségét, melylyel az ő római elődjére szabott. Testére nézve is ifjúságában bámulatos adományokkal dicsekedhetett, izmai harcedzettek, tagjai hőshöz illők, hangja és taglejtése királyi volt már kora ifjúsága óta. Vívni, nyilazni, lovagolni a legnagyobb ügyességgel tudott, a hideg, a meleg, az étlenség türéseben Hanniballal vetélkedett, úgy, hogy őt első tekintetre, szemre, arczra Marsnak vélted volna. Nem is volt senki e boldog királynál jobban megáldva minden jókkal, mint a ki semmi egyéb bajban nem is szenvedett, mint olykor láb fájásban. Ámde ezt oly békével tűrte, lelke oly törhetetlenül erős volt, hogy senki se hitte volna őt szenvedő betegnek, hanem épnek és erősnek.

Azonban a nagy és örök isten őt, kit a maga hasonlatosságára teremtett, nem engedte, hogy tovább is eme törékeny és halandó testben lakozzék és fölvette amaz égi hazába, hogy ott örök üdvösséget élvezzen. Midőn el akarta hívni ebből az életből, melyet emberi életnek nevezünk, holott méltóbban nevezhetnők halálnak, mint hogy bölcs előrelátással birt, jóval előbb megérezte, mekkora útra kell készülnie és mivel nagy lelke volt és minden félelemtől ment, a halált nem félte, mert hiszen remélte, hogy ennek vezérlete mellett örök üdvösség világába érkezik. Nyugodt lélekkel, nem rettegő szívvel hagyományozta a királyságot okos hitvesére, Beatrixra, és a hozzá és nagyatyjához anynyira hasonló fiára, Jánosra. Miután mindent a lehető legbölcsebben elintézett, negyvenhét éves korában, két nappal Megváltónk szent vacsorájának évfordulója előtt az Úrban elszenderült; így tehát teljes tudattal és diadalmaskodva e földi élet sötét börtönén szabadon száll a menybe. Ezért minden bánatot, melyet az ő halála, hogy ne mondjam élete miatt érezünk, el kell nyomnunk; miatta nem kell gyászolnunk, mint a kivel csak jó történt, ki a legtökéletesebb életet élte, ki viselt dolgainak dicsőségében, anynyi nagy erényének örök emlékezetében és ama menybeli üdvösségben részesedve ma is él és élni fog örökké a lehető legnagyobb boldogságban és mi sem leszünk e földön ennyi nagy erénytől megfosztva, *ha ugyan Ulászló, kiben nem hiányzik semmi a királyi, semmi a császári méltóságból, lesz az ő valódi és törvényes utódja.* Ő őseinek és nagybátyjának trónjára lépve, hármás birodalom méltóságára támaszkodva fog uralkodni. Bizton remélem, hogy ő nemcsak a mi államunk paizsa és védelmezője lesz, hanem egész Európa szabadítója és megboszulója és szabadságának oltalma. Csak tőle lehet remélni, hogy a keresztyén néven esett szegényfoltot, mely már oly rég óta beette magát, letörli. Azt hiszem, őt kell mindnyájunknak egy szívvel, egy lélekkel kívánunk királyunknak. Esdekelve kell könyörögnünk mindnyájunknak, városoknak, tartományoknak, királyságoknak, nemzeteknek és népeknek, minden rang, kor és nem szerint, kinek-kinek saját védelme érdekében, hogy őt küldje nekünk az isten, mintegy az istenek közös tanácsából, az ég akaratából. Őt üdvözljük mindnyájan fejedelmünk, oltalmazónk és isten után a haza atyja gyanánt; ő néki kívánjanak a főpapok, a főrendek és a polgárok áldást,

szerencsét, neki kívánjunk sikert, melyet hogy nem önmaga, hanem a köz jó érdekében fog kívívni, a felől nem kételkedünk. Ezért hát én is térdreborulva, kezeimet az égre emelve esdeklem hozzád, Jézus, az egész nép nevében kérek, hogy őt add nekünk óhajtvá várt királyunknak oltalmunkra, a köznek javára és te vezérelj és te sugalmazd őt, tartsd meg életét boldogsággal, szerencsével áldd meg és add, hogy ő győzzön és uralkodjék boldogan.

Háttra van még, hogy e magasztalással illessük a mi elhunyt királyunkat, ki tőlünk azt oly nagy mértékben megérdemli.

*

Az, ki olyan sok erős várat megvitt a töröktől,
 Az, ki a teuton gőg szarvait is letöré;
 Ki leigázta a dák meg a büszke cherusknak a népét,
 Úgy, hogy a lába előtt porba omoltak alá,
 És ki a hunnok főurait csilapítani lebirta
 S kijebb terjeszté messzire Pannoniát;
 Az, ki a bécsi fogolyból lett egyszerre királylyá
 És gyermek fővel hordta a szent koronát:
 Itt fekszik, ha ugyan mondhatni, hogy ekkora ember,
 Mátyás elférhet itt e kicsinke helyen.

Ugyanannak sirirata.¹

Hunnia szült, Corvin-vér csörgött egykor eremben,
 Bécs okozá vesztet, Bécs, mely igámba hajolt.
 Hamvaim őrzi Fehérvár, drága atyámnak az árnya.
 Hítt a pogány ellen küzdeni szent hitemért
 Ámde a míg harczoltam a sarmata és a cseh ellen
 S osztrák földön arat szép seregem diadalt,
 A török ellen alig szállhattam harczú tusára,
 Kit tizennégyszer vert meg az édes atyám;
 Mégis a mi: még hátra hagyott az Alduna táján,
 Verni le a törököt énnekem adta a Sors.

¹ A másoló vétségéből ez epigramma címéül ezt tette: *Episcopi* eiusdem, holott a mint utólag dr. Lukács József úr szíves közvetítésével megtudtam, ott csak *Epi. eiusdem* állott. Nyilván a másoló *Episcopi*-nak olvasta *Epi* = *Epitaphium* helyett.

HEGEDÜS ISTVÁN.

ADATTÁR.

CSOKONAI COLLEGIUMI PÖRE.

Csokonai halálának száz éves fordulója tette irodalmilag emlékeztetéssé jelen évünket. A nagy költő emlékeztetere rendezett ünnepek, a sok irodalmi megemlékezés lefújták a port, mely egy teljes évszázad rengeteg ideje alatt bizony ráarakodott költészetére. Minden költészetét, egyéniségét, változatos életének részleteit illető adat kétszeresen érdekeltő most.

Különösen érdekesek a Debreczenben töltött tanulóéveire vonatkozó adatok, mert világot vetnek egyéniségének kialakulására s azon viszonyokra, melyek között később oly nagyra fejlődött költészetének gyökerei ágaznak el.

Az alább következő adatok deákpályájának végére, azon nevezetes pörre vonatkoznak, melynek eredménye, mint tudjuk, Csokonai végleges távozása volt. Ez a pör volt életének legelhatározóbb fordulópontja; határmesgye a gondtalan deákévek és a nehéz gondok, küzdelmek keserű évei között.

E pör jegyzőkönyvének érdekességét és irodalomtörténeti fontosságát bizonyítanom fölösleges. Elég csupán arra hivatkoznom, hogy a többi között e jegyzőkönyvben található Csokonainak egy maga fogalmazta latin nyelvű kérvénye, mely eddigelé sehol közölve nem volt.

Maga a jegyzőkönyv a debreczeni ev. ref. Collegium levéltárában van elhelyezve. Egész ivrét nagyságú, bőrbbe kötött vaskos kötet, sarkán *Acta judicialia* jelzéssel. Tartalmazza 343 lapon az iskolai törvényszék (Sedes scholastica) rendes (ordinaria) és rendkívüli (extraordinaria) üléseinek jegyzőkönyvét az 1792—1796 közötti évekről. Minden egyes iskolai évben az azon évre választott senior kezeírásában, mint a ki egyszerűsmind az iskolai törvényszék jegyzője volt. Kívül czímzés nincsen, első lapján Sárvári Pál senior kezeírásában ez olvasható: *Continuatio Actorum*

Sedis Scholasticae in Collegio Reform. Debrecinensi a die 5^a Maji Anni 1792. Seniore Paulo Sárvári.¹

Beszámol még a legcekélyebb iskolai mulasztásokról is, valamint az értők kiszabott büntetésekről, úgy, hogy a debreczeni főiskola fegyelmi állapotának azon korból a legteljesebb képét adja.

Csokonai a jegyzőkönyvek tanúsága szerint egészen az 1794 decz. 6-án tartott gyűlésig a legjobb viseletű bentlakók közé tartozott, a mennyiben a Sedes csupán egy pár jelentéktelen mulasztásban találta vétkesnek, melyekért a legenyhébb büntetésnemet rótt ki reá. Csokonai tehát egészen szerencsétlen pörének kezdődéseig éppen nem volt az a hanyag, féket nem tűrő deák, a kinek a közfelfogás tartja. Öcscse, József, ugyane jegyzőkönyvek tanúsága szerint, sokkal inkább rászolgált erre a hiedelemre, mert alig múlt hét, hogy valamivel vádolva a Sedes elé ne került volna.

A teljesség kedvéért felsorolom azon helyeket is, melyek Csokonairól a pörét megelőző időkben emlékeznek meg.

1. Sessio XIV. Ordinaria ad d. 19. Jan. 1793.

Cāā. I. Praelectionem publicam neglexerunt prima vice: J. P. Szathmári, Mich. Csokonai, admoniti sunt.

2. Sessio XVI. Ordinaria ad 26. jan. 1793.

Cāā. 3. Praelectionem publicam secunda vice neglexerunt: Josephus Szilágyi, Mich. Csokonai, Sam. Konti, Gabr. Vámosi, publice corripientur.

3. Sessio IXa ord. ad d. 29. jūni. 1793.

Cāā. XV. Templum diebus profestis neglexerunt Franc. Váli . . . Michaël Tsokonai . . . etc. quadridui clausura puniti.

4. Sessio XI. ord. ad d. 7. sept. 1793.

Preces publicas neglexerunt: Samuel Teleki, Michael Csokonai . . . etc. quadridui clausura puniti.

Ezen utolsó esettől kezdve egy teljes éven át 1794 decz. 6-ig egyetlen egyszer sem került a Sedes elébe Csokonai, tehát teljesen kifogástalan magaviseletet tanúsított. Csakis ez magyarázza meg azt, hogy 1794 tavaszán a publicus praeceptorsággal bízták meg és pedig a publicus praeceptorokra bízott osztályok közül a legfelsőbben, a poéták classisában.

Mint köztanító került azután összeütközésbe felsőbbbségével, első sorban a köztanítók működésére felügyelő classium inspectorral, Szilágyi Gábor professzorral. Ezen összeütközéssel kapcsolatos pörnek teljes, részletes képét tárják föl az alább közölt jegyzőkönyvek, melyek ha nem is classicus, de eléggé jól folyó latinsággal hűséges pontossággal számolnak be a tárgyalás menetéről.

*

¹ Magyarra fordítva és megrövidítve közölte Sárvári a Kisfaludy-Társ. Évlapjai Régi f. VI. (1846.) 391—411. l.

Sessio Ordinaria VIII habita est ad d. 6 Decembris 794.

Praesentibus Cl. D. Gabriele Szilágyi Professore, Cl. D. Stephano S. Kotsi Rectore; nec non Assessoribus Sedis, Samuele Jenei Seniore, Josepho Lengyel Csba, Jós. Szikszai, Josepho Lukáts, Sam. Nagy, Steph. Nagy, Joan. Angyán, Georg. Fazekas, Gabr. Nagy, Joan. Karika, Alex. Laki, Mich. Budai, Petro Már, Juratis.

In hac Sessione sequentes causae decidebantur.

Cāā. 1. In templum diebus Dominicis raro cum Discipulis suis prodire solet, nuper die Solis Discipulos suos ad seram noctem in classe detinuit, quin alios etiam modo plures, modo pauciores ex Discipulis suis noctu in Classe sua delitescere, ibidemque fumare, vinumque bibere permittit: *Michael Csokonai*.

Auditus de his ipse fuit Michael Csokonai, et ad 1. accusationis punctum respondit, se propter morbum pristinum, corporisque, ac sanguinis sui constitutionem, Templum frequentare non posse, quae scilicet continuam corporis commotionem, agitationempue requirit; inde etiam esse, quod idem in uno eodemque loco sedere per horam, tanto magis per totum cultum Divinum non valeat; accedit praeterea inquiebat, quod fortiolem cantum, qualis in Coetu Sacro esset, ferre propter eundem morbum non posset.

Ad 2. et 3. Fassus est se cum Discipulis suis in Classe ultra horam 10. mansisse, alios vero eosdem in Classe fumigasse, et vinum bibisse. Intellectis ita Michaëlis Csokonai partim excūsatione, partim fassione: Deliberatum est:

1. Dictum Michaëlem Csokonai, propter toties neglectum Templum, hac vice graviter increpandum, ac corripiendum esse, quod et hac stante Sessione factum est: injunctum etiam ipsi fuit, ut adductis de eo Literis Testimonialibus ab aliquo Medicinae Doctore, doceat, se eo morbo laborare, qui cultui sacro eundem interesse plane non permetteret; id quod probabile visum non fuit Sedis Scholasticae,

2. quod ultra horam 9 in classe manserit, secundum legem 18. *De Moribus Studiosis* duorum Juvenum degradatione puniendum: quod denique

3. Discipulos suos in Classe ad seram noctem detentos, ibidem computare ac fumare permiserit, pariter duobus Juvenibus degradandum; addito eo, quod si vel simplici vice in similibus deprehensus fuerit, vel Pueros in Classe, post privatam Institutionem, detinuerit, ab Officio amovendum eundem esse.

Sessio X. Extraordinaria habita est die 17° Decembris 794.

Praesentibus Plurimum Reverendis Dominis Georgio Szikszai, et Andrea Gál: item Spectabilibus Dominis, Emerico Domokos, Samuele Simonfi, et Stephano Tikos, qua V. Consistorii, Ecclae Debrecinensis, ad cognoscendam, et decidendam Michaëlis Csokonai Studiosi Togati Causam, Deputatis; nec non Clarissimis Dominis Professoribus Gabriele Szilágyi, Stephano S. Kotsi Rectore, et Esaia Budai, caeterisque Sedis Scholasticae Assessoribus, Samuele Jenei Seniore, Josepho Lengyel Contrascriba, Josepho Szikszai, Josepho Lukács, Samuele Nagy, Stephano Z. Nagy.

Joanne Angyán, Gabriele Nagy, Georgio Fazekas, Joanne Karika, Alexandro Laki, Michaële Budai, et Petro Már Juratis.

Posteaquam d. 16ª Mensis currentis A. 794 V. Consistorio Ecclesiae Debrecinensis de variis excessibus Michaëlis Csokonai Studiosi Septimi anni, simulque hoc tempore Poeseos Praeceptoris per Cl. Professorem Gabrielem Szilágyi relatum fuisset; idem vero V. Consistorium praefatam V. Deputationem ordinasset, eadem V. Deputatio in Investigatione Cae dicti Michaëlis Csokonai sequentem in modum processit, nempe:

Michaëli Csokonai citato, generatim objectum est; Eum Legibus, et institutis hujus Scholae multifarie contravenire, Sedis Scholasticae monitis non obtemperare, mores Discipulorum suorum corrumpere, legali suo Superiori, nimirum Cl. Dno Gabrieli Szilágyi, proximis diebus scripto quodam satyrico, et dictis factisque turpiter illudere, atque insultare veritum non fuisse.

Ad haec ille declaravit, se iam in Caa sua repraesentationem Plurimum Reverendo Domino Superintendenti exhibuisse, quare se scire velle, an V. Deputatio Judicem in sua Causa agere velit? ad quod Deputatio regressit, non esse ipsius Judicium de eo examinare; Deputationem, quid agere, et quomodo procedere debeat, nosse; ipsius officium esse, ut ad quaestiones sibi proponendas directe, et sine extravagatione respondeat: neque etiam V. Superintendentiam, causam ejus prius assumpturam, quam ea in foro Scholastico, cognita, ac decisa fuerit. Posthaec Michaël Csokonai excepit contra Judicatum Cl. Dni Gabrielis Szilágyi, eo quod partes et Judicis, et accusatoris simul agere non posset; atque eundem Judicatum Juratis etiam competere negavit, si quidem Cl. Professor Gabriel Szilágyi coram Spectabili D. Collegii Curatore Stephano Tikos, Juratos, infesto adversus ipsum animo, nuper declaravisset. Tum Cl. D. Professor respondit: se coram Spectabili Curatore, nihil aliud dixisse, quam plerosque Studiosos, ut et Juratos, Michaëli Csokonai propterea indignari, quod se Legibus Collegii accommodare plane nolit, idemque se ipsi etiam Michaëli Csokonai privatim jam indicasse. Atque hoc, testimonio suo Spectabilis etiam D. Curator affirmavit. Postquam vero per Deputationem declaratum Michaëli Csokonai fuisset, de sententia ferenda nondum agi, sed Deputationem, una cum Sede Scholastica ad investigationem procedere velle, adeoque ipsius esse, ut ad interrogata responderet: petiit is, ut quae proxime sibi objecta fuissent, nunc per partes proponerentur. Quare

1° obiiciebatur: Eum Preces Scholares plane non frequentare.

Resp. Id verum esse, sed alios etiam esse, quorum ille exempla secutus sit, partim nempe Condiscipulos, partim vero Majores.

Quaerebatur: Quos per Majores intelligeret?

Resp. Eos inquit, quos hic praesentes intueor, et qui sunt Judices mei constituti.

2° Obiiciebatur: quare Cultui Sacro interesse non soleat?

Resp. Iam inquit partim excusatus, partim etiam punitus propterea sum, ut adeo jam actum agatur.

3° Obiiciebatur: Injunctum ei esse in Sententia Sedis Scholasticae

ad d. 6. Decembris pronunciata, ut Doctoris Medicinae testimonio probaret, se ejusmodi morbo laborare, qui ipsum Divino Cultui interesse non permittat, cur itaque id facere neglexisset?

Resp. Ideo inquit, quod Cl. D. Gabriel Szilágyi dixerit; me etiamsi id fecissem, excusandum minime fore.

Verum Cl. D. Gabriel Szilágyi respondit, id a se dictum non esse, sed hoc; vel illud Testimonium, ab eo Instructionis puncto, quo Praeceptores Publici cum Classibus suis in Templum prodire jubentur, immunem ab hoc officio Dñm Csokonai non redditurum, nisi hanc domi remanendi necessitatem pridie Classium Inspectori significavisset.

4° Obiiciebatur: Quod solitarius sine Tesserá Cl. Rectoris Collegio egredi soleat.

Resp. Alias inquit non feci, nisi cum pro invisendis Discipulis ad eorum hospitia me contuli, nec speravi, me semper socium nacturum, quotiescunque id facere constituissem.

Quaerebatur: Cur Tesseram exeundi non petiit?

Resp. Tesseram inquit toties petere nolui, quod vulgare, et commune esse existimavi, Praeceptoris sine socio, et absque Tesserá exire, cum id et alii plerique faciant. Neque etiam Dno Contrascriba in eodem cubiculo, mecum habitanti, tot vicibus molestus esse volui, ut qui semper illo praesente exierim.

Interrogatus itaque super hoc D. Csba, respondit: Dnum Csokonai a se Tesseram exeundi haud petiisse, et licet eum Domo egredientem saepe vidisset; locum ad quem tenderet ignoravisse: alios vero Studiosos, vel cum Tesserá sua solitarios, non nisi ad Sp. D. Patronos, v. Cl. Dnos Professores exire solere.

5° Obiiciebatur: Memoratum jam saepe Michaëlem Csokonai, Symposium in Classe, tempore examinis Autumnalis celebrasse.

Resp. Feci inquit ex vino, a Discipulorum meorum Parentibus misso.

6° Obiiciebatur: Eum viduam quandam Mulierem Somogyianam, inhoneste tractavisse.

Resp. Nego.

Quaerebatur: An mulieri isti haec verba nunciaverit: Kurvannya kofájának mond meg, tsinálja jobban a' Vetretzét, ne tegyen belé annyi hagymát.

Resp. Hic quoque inquit actum agitur; id a me nunciatum non est; fieri tamen potest, ut sub prandio, aut coena, tale quidpiam mihi prae indignatione exciderit, cum valetudinarius fuerim medicamentisque ex praescriptione Medicinae Doctoris usus sum, nec aliud praeter assam carnem per diem totum edere potuerim. Atque haec sunt motiva illa, ex quibus Dnae Somogyianae, ut cibum iam dictum curatius pararet, nunciandum curavi.

Quaerebatur: Per quem nuncium hoc ad Somogyianam perlatum sit?

Resp. Per famulum inquit Josephi Szeles Studiosi, Martinum Vas. Qui interrogatus haec fassus est:

Csokonai Uram azt izente Somogyiné Asszonyomnak, hogy jobban tsinálja a' vetretzét, mert külömben másuvá viszik tsináltatni; ere azt

kérdezte, hogy ki nem szereti a' Deákok közül a' vetretzét; én megmondottam, hogy Csokonai Uram; ara azt mondotta: meg eheti azt olyan ragyás ember, mint Őkeme a' ragyás P-ából esett szájával, más embernek is tsináltam már én Vetretzét, még is nem pirúlt meg az ortzám miatta.

Quaerebatur: Hát azt izente é, hogy kurvannya kofája, tsinállya jobban a' vetretzét, ne tegyen annyi hagymát belé?

Resp. Azt senki sem izente, hanem beszéltek a' Deákok egymás között, 's a' mit hallottam, azt találtam megmondanni Somogyiné Asszonyomnak.

7° Obiiciebatur: Generosum D. Andream Király, uti hoc literae ejus ad Cl. D. Gabrielem Szilágyi data docent, gravi iniuria adfecit.

Resp. Nego; nisi D. Király, id eo interpretari velit, quod filium ejus, Classem Poetarum frequentantem, qui nec Examine Publico interfuit, nec ad 1. Novembris, tempus scilicet diligentiae rediit; juxta instructionem Cl. Dni Classium Inspectoris, non recepi, verum ex Classe exire jussi. At is secus etiam, tam quoad studia, quam quoad mores est depravativissimus; de quo Praeceptor anni praeteriti, D. Alexander Laki, testimonium perhibere poterit.

Interrogatus D. Alex. Laki; idem de Király is testatus est.

8° Obiiciebatur: Dnum Csokonai, saepius in Classe pernoctare, et Discipulos ibidem detinere solere.

Resp. Non nego; verum id ut facerem necesse fuit; cum enim dormire saepe prorsus non possim, sed vel invitus lucubrare debeam; id vero Contubernalibus meis molestum futurum sciverim: in Classem me conferre debui ubi praesentia Discipulorum meorum, duorum, triumve, sermones mecum miscentium, magno mihi, qui curis variis macerarer, fuit levamini. Neque tamen omnia mea lectisternia, sed unum tantum, alterumque pulvinar, in Classem curavi transferri.

Quaerebatur: Quinam illi essent, quos ex Discipulis suis, ad se ut plurimum curavisset vocandos?

Resp. Multos; imprimis tamen illos, qui proximi Collegio habitarent: nocte superiori Josephus Győri, et Ladislaus Rhédei fuerunt, cum quibus tempus fallebam.

Quaerebatur: Propriè motu Discipuli hi Dnum Csokonai adissent; an ipse semper eos vocandos curavisset?

Resp. Saepe eos ipse venire jussi; nonnunquam etiam non vocati, me convenerunt, ut noctem aut totam, aut partem ejus majorem mecum extraharent, cum indoles mea, iam dicta, bene illis esset cognita.

Quaerebatur: Cur ab hoc faciendo non destitisset, cum jam aliquoties, partim privatim, partim publice super eo monitus esset?

Resp. Hoc inquit aliter a me fieri nequit, et quamdiu mihi facultas in Collegio manendi, et Praeceptoratu fungendi non subtrahetur; idem facturus, alias mihi Collegio excedendum erit.

Quaerebatur: A quonam tempore singularem illam consuetudinem haberet; quidve facturus esset, si occasionem eam exercendi, post Praeceptoratum scilicet finitum destitueretur?

Resp. Necessitas sanitati meae, hunc in modum consulendi, jam inde a Festo Epiphaniae obtinet, cum scilicet tristis illa rerum mearum conversio contigit (intellexit autem per hoc degradationem sui occasione censurae anni superioris factam). Ubi Studiosus non ero, aliter mihi pro ratione circumstantiarum, et loci, consulam. Post hoc Sessio soluta est.

Die 18ª Decembris, continuata est Investigatio, Praesentibus iisdem, qui hesterno die ei adfuerant; exceptis D. D. Samuele Nagy, et Gabriele Nagy, Juratis, tunc jam in Legationem profectis.

1° Clarissimus D. Gabriel Szilágyi retulit, se ubi hesternae die audivisset, Michaëlem Csokonai, vestitu brevi, eoque Studiosis prohibito, et in Collegio, et extra Collegium obambulasse, et quibusdam ex Condiscipulis aperuisse, se amplius, nec Studiosum, nec Praeceptorem esse velle; circa horam vespertinam sextam, dictum Mich. Csokonai in Domum Coetus vocari curasse, atque ex eo interrogasse, num crastina die Classem suam intraturus esset? eum vero regessisse; se cras hora 8^a in Classe compariturum non esse; eo magis, quod scriptum quoddam V. Deputationi parere vellet; tum vero Clarissimum D. Professorem eidem declarasse, se eum in finem id scire velle, ut si memoratus Michaël Csokonai in Classe comparare nollit; pro ratione officii sui, alium ex Ordinariis Substitutis in Classem mitteret; quod et fecit praesente Michaële Csokonai idem Cl. D. Professor, Dno Paulo Komáromi injungendo, ut sequenti die in Classe Poëtarum Officio Praeceptoris Ordinarii, qui se lectioni non interfuturum esse declaravisset, fungeretur.

2° Suplex Libellus Michaëlis Csokonai lectus est sequens:

Admodum reverenda Consistorialis Deputatio! Ut meo me officio Venerabile Consistorium, Ecclesia et Curatoratus, clementer liberare dignentur, id me petiturum triplici declaratione (utpote 1^a die 7^a Xbris Humanissimo Domino Contrascriba 2^a die 13^a Xbris, Clarissimo Domino Professori Stephano Kotsi, 3^a die 15^a hujusdem, Plurimum Reverendo Domino Superintendenti, adjecto ad offerendum, et insinuandum V. Consistorio libello suplici praestita) promisi, et spopondi. Rationes moventes, impellentes, et rapientes, breviter in adnexis suplicibus litteris enumerantur. Nunc vero humillime, et debita veneratione, obsecrationeque flebili, coram Veneranda Deputatione suplico, ut praefata resignatione non obstante, meam mihi Caam, sub Paterna Vestra Inspectione, et Directione, ulterius quoque continuare liceat; quae ut prudenti Vestro, benignoque examine, tota publice discutiatur, non propriae utilitatis, aut pecuniae, aut fortunae; nec alienae ignominiae, aut faciendae existimationis, et auctoritatis iacturae studium; sed veritatis, aut pro me, aut contra me pugnaturae ratio induxit. Cum vero et ingens animi perturbatio, quam vel solam vix tolerare valeo, et circumstantiarum mearum, quibus circumseptus sum, ratio Classi meae vacare prohibeant: ideo ut V. Deputatio, hominem vice mei, idoneum, pro illo temporis spatio, denominare dignetur, peto perquam humillime. Secus etiam vestes longas jam exui; nec nisi ad dandum Venerando Vestro conspectui, debitum honorem, cras iisdem indui cupio, omni enim vita, et re Scholastica mihi interdici velim; donec aut tuto in portu, manuum Vestrarum auxilio, navigare datum

fuerit, aut necesse habuerim, fracto inter tumentes Aeoli iras navigio, superstites e jactura fortunarum, tabulas aliena circum littora deportare. — Caeterum Deus est potens, Deus est sapiens, Deus est in immensum bonus; providebit. Patria est Mater optima; filium suscipiet. Bonis viris nusquam terra caret; adjuvabunt. Studium, quod inde ab ineunte aetate, ad hunc diem per 21 annos fovi, et exercui, multis me ut hactenus, ita olim magis, magisque commendabit. Ipse, superent modo mihi vires, dabo operam, ut dulcissimae meae Patriae, Popularibusque meis, exiguam hanc, quo animus calet, vitalis lucis scintillam, eorumque commodo, si Diis placet, atque ornameto, resolvam in cinerem, a pia olim posteritate lacrimis humectandum.

Ero in posterum etiam, qui fui

Vobis

Patres benignissimi, colendissimi

addictissimus cliens

Michaël Csokonai

Poëtarum praeceptor.

Post lectum hunc Michaëlis Csokonai supplicem libellum; ipse in Sedem citatus, de iis, quae in Literis suis supplicatoriis exposuit examinatus est. Nimirum.

Quaerebatur 1° An posteaquam vestem longam exuisset, se pro Studioso haberet, aut haberi vellet?

Resp. Ego decisionem ejus rei exspecto a V. Deputatione, et simul supplico, ut ab officio Praeceptoris Publici suspendar, quo tamen non obstante, Caeae meae investigationem continuari, humillime peto.

Quaerebatur 2° Quare veste longa deposita, talem induisset, quae Studiosis, ne quidem vestitu brevi incedentibus permittatur?

Resp. Quamprimum inquit heri, e conspectu Sedis Scholasticae dimissus sum, supplices statim literas, V. Deputationi submitendas paravi, cumque in iis voluntatem meam, et Praeceptoratui Publico, et vitae Scholasticae ad tempus valedicendi, declaravissem; idque eo consilio, ne contra Cl. D. ClassiumInspectorem, qua Praeceptor, et qua Studiosus accusationem meam exhiberem, vestes talaris, quas si exitus Investigationis mihi faveret resumere possem, sin minus, secus etiam deponere juberer, exuere me posse existimavi, eo magis, quod rem non esse sine exemplo viderem; cum D. etiam Stephanus Márton, in simili fere Causa idem omnino fecisset.

Cum ad exemplum, a facto Dni Stephani Márton petitum, a quibusdam Sedis Scholasticae membris observatum fuisset, Dominum Márton, vestes talaris, non prius, quam eliminatus fuisset, exuisse; Michaël Csokonai respondit; communis ergo opinio, et falsae aliorum narrationes, hac in re deceperunt.

Quaerebatur 3° An ergo a petitione illa, qua Caam suam, qua non Studiosi Caam agi postulaverat, recedere vellet?

Resp. Faciam inquit, quod V. Deputatio jusserit, aut svaserit.

Tum injunctum ei a V. Deputatione fuit, ut si Studiosus esse

vellet, vel investigatione hac durante, omnibus se Collegii Legibus conformare, officii duceret.

Quaerebatur 4° An interea, donec Caa haec ad liquidum perduceretur, in Classe sua comparere vellet?

Resp. Quum id tum propter criticum hunc, in quo sum statum, tum propter imminentes dies festos, ad quos me parare volo, facere non possim, ut alius loco mei substituat, humillime peto.

His finitis processit V. Deputatio ad investigationem hesternae die interruptam.

Josephus Győri Naszályiensis Amorum 17. Poeta, sequentem in modum examinatus est.

K. Mi az oka, hogy te sokszor vóltál estve a Poetica Classisban, holott tudod azt, hogy a' Tanúlonak olyankor a' szállásán kell lenni?

F. Pretzeptor Uram hivatott fel.

K. Mit tsináltatok Pretzeptoroddal a' Classisban, mikor ide fel vóltál?

F. A' minap verseket diktáltatott velem Rhédeinek, t. i. a' Hatvani Úr Epitafiumát. Tegnap előtt is itt háltunk Rhédeivel; 12 óráig beszélgettünk, akkor le feküdtünk; fel hivatott pedig magához estve hét órákor.

K. Miről beszélgettetek?

F. Komédiát akar Pretzeptor Uram tsinálni arról, 's a' személyekről beszélgettünk.

K. Hányszor vóltál ide fel?

F. Vóltam valami tizszer, vagy tizenkétszer.

K. Minn háltatok?

F. Ágyat hozatott Pretzeptor Uram az Ötsétől, vagy pg. a' magáét hozatta el.

K. Ki hált más ott rajtad kívül?

F. Rhédei László.

Ladislaus Rhédei Ötsödiensis Aor. 17. Poeta fatebatur.

K. Hivatott é Pretzeptorod sokszor estve magához a Klassisba?

F. Hivatott sokszor, néha pedig magamtól is fel jöttem.

K. Sokszor jöttél é fel?

F. Igen is, mivel tudtam a' természetét, hogy nem tud éjtzaka alunni. Sokszor későig vóltam véle, néha pedig ott is háltam.

K. Mivel töltöttétek az időt?

F. Néha ittunk, néha mikor offerálta Praeceptor Uram a' pipát, dohányoztunk, vólt néha bor is.

K. Szerettél é fel jönni, és nem volt é terhedre?

F. Szerettem.

K. Kik szoktak még estve feljönni, és a Klassisban hálai?

F. Zsöldos Jakab is szokott.

K. Mikor lefeküdtetek; hová és mikép feküdtetek le?

F. Néha tsak a székekre szélllyel, néha pedig egy szélbe feküdtünk.

K. Hát Pretzeptorod hol hált?

F. Velünk egy szélben.

K. Hány órákor szoktatok lefekünni?

F. Tizenegy, tizenkét órákor.

Jacobus Zsöldos, Köveskáliensis 16 Aorum Poeta, interrogatus est.

K. Sokszor hivatott é Pretzeptorod estve magához a' Classisba?

F. Igen is priváta után hivatott, de vatsora után haza botsátott.

K. Ugyde az Eforus sokszor panaszkodott, hogy Vatsora után is jöttél fel?

F. Jöttem vagy kétszer, mert hivatott Pretzeptor Uram.

K. Hát mi ólta T. Szilágyi Uram megintett, ez előtt valami két héttel, hogy estve ne maradj Pretzeptorodnál; vóltál é ott az ólta?

F. Vatsora előtt vóltam, de vatsora után soha sem.

K. Mit szoktatok akkor tsinálni?

F. Nótát szokott velünk danoltatni Pretzeptor Uram!

K. Mitsoda Nótákat, vagynak é köztök énekek?

F. Vagynak, azok a' mellyeket Examenre tanúltunk.

K. Hát ez a Nóta: Én gyilkosa Gömböztnek közte van é?

F. Nintsen; nem tanította azt nekünk Pretzeptor Uram, nem is énekeltük soha másszor, hanem a' minap az erdőnn.

Stephanus Mikolai Comaromiensis Aorum 17. Poeta:

K. Szoktál é estve feljönni Pretzeptorodhoz a' Klassisba?

F. Igen is, mikor néha hivatott.

K. Miért szokott hivatni?

F. Engem egyébert nem hivatott, hanem flótázni, 's némely nótákat mutogattam ő Klmének, Clavikordiumra valókat.

K. Sokszor hivatott é már?

F. Hivatott tizszer, vagy tizenkétszer.

K. Soká vóltál é osztán ide fel?

F. Estve vóltam hat óráig, akkor haza mentem vatsorára, vatsora után ismét feljöttem, 9 óráig ittfeen vóltam, de soha ide fel nem háltam.

K. Mikor Bachust eltemettétek, tovább vóltál 9 óránál?

F. Igen is, akkor 12 óráig vóltam, de másszor soha sem.

K. Terhedre vólt é ide fel lenni?

F. Nem vólt.

K. Boroztatok é ollyankor?

F. Ollyankor, mikor én itt vóltam, soha sem vólt bor.

Memorati Adolescentes, has ipsas fassiones, praesente Michaële Csokonai perlectas, pro suis agnoverunt.

Post haec D. Michaël Budai Juratus, retulit, Discipulum etiam suum Stephanum Halász, Poëtam, duabus vicibus in Classe Poetica pernoctasse.

Idem testatus est D. Joannes Karika Juratus, atque insuper addidit: Hospitem dicti Stephani Halász, coram se questum fuisse, de molestiis illis, quas ei, serus Stephani Halász e Classe Poetica redivit, iam aliquoties creasset; quique ad caedendum adeo Stephanum Halász, eum nonnunquam impulsisset.

Ephorus Keneseianus D. Franciscus Elek, interrogatus de eo,

Num ex Alumnis Keneseianis, Poetae noctu in Collegio, manere solerent?

Respond. Jacobus Zsóldos, et Stephanus Mikolai, id non raro faciunt, nunc scilicet usque ad tempus coenae, mox ultra coenam, a Praeceptore ut ajunt vocati.

Quaerebatur: Pernoctaveruntne in Collegio?

Resp. Mikolai nunquam, verum Zsóldos frequenter.

Quaerebatur: An vero ab eo etiam tempore, quo a Cl. D. Gabriele Szilágyi, monitus fuit, ne id amplius faceret?

Resp. Non: semel quidem ex jussu Praeceptoris sui, post privatam Institutionem vocatus est in Classem Poëticam; verum ego severe eum monui, ne diu ibi maneret, quod et fecit, post quadrantem enim horae domum rediit.

9° Obiiciebatur Michaëli Csokonai: Eum horas Institutionis sine venia Cl. Classium Inspectoris, contra Instructionem expressam negligere solere?

Resp. Id feci, sed non nisi ab illo tempore, quo primum Reverendissimo Dno Superintendenti, propositum meum, et Officio, et Collegio valedicendi significavi, nempe a 7^a Decembris, antea vero id me fecisse non recordor.

Quaerebatur: Atqui non semel observatus est, duobus, tribusque Discipulis adsumtis, tempore lectionis, ad silvam, vel campum exiisse?

Resp. Id me fecisse nego.

Tum D. Joannes Karika Juratus, praesente Michaële Csokonai, retulit, se mense Novembri, cum Studiosos de funere redeuntes comitaretur, Dnum Csokonai, cum Discipulo suo Retskio, per Plateam Pfia, ipso Institutionis tempore, exeuntem vidisse.

Ad quod Michaël Csokonai respondit; Id eo tempore, cum venia tamen Clarissimi D. Classium Inspectoris contigisse, cum et ipse, et omnes fere Discipuli sui, praesertim autem dictus Retski aegre valerent.

At C. D. Inspector, petita a se per Mich. Csokonai veniae, non recordabatur, professusque est, id etiam si contigisset, praeter morem, et consuetudinem suam Michaëlem Csokonai fecisse; addidit insuper, se quum Classes visitaret, Poëtas saepe absque Praeceptore solos deprehendisse.

10° Obiiciebatur Michaëli Csokonai: eum Sedis Scholasticae monitis non obtemperare, ut qui die 6. Dec. a Sede Scholastica admonitus est, ne Cultum Divinum negligeret, neve Discipulos suos in Classe post privatam Institutionem detineret, et ipse ibidem pernoctaret, id facere nondum intermisisset.

Resp. Jam ab eo inde tempore, propositum mihi fuit, Collegio valedicere id quod Hsso Csbae, in Libello autem Suplici ad Reverendissimum Dnum Superintendentem misso petii, et ab illo tempore responsum V. Consistorii exspecto.

Posthaec Michaëli Csokonai dictum est, in locum ejus, donec Investigatio haec duraret, alium a Clarissimis Dnis Professoribus, ut ipse postulaverat, substituendum fore; atque ita Sessio soluta est.

Praesentibus iisdem, qui d. 18 Dec. ante meridiem aderant, hora ejusdem diei 3. pomeridiana Investigatio continuata est; — Michaeli itaque Csokonai citato.

11° Obiiciebatur: Eum mores Discipulorum suorum corrumpere, copiam eis semet inebriandi, saltandi, et fumandi praebendo.

Resp. Nego; omnis illa saltatio, ex joco, et levitate puerili facta est, quam ego saepe ne observare quidem potui, aliis rebus intentus.

Tum dictum est, saltem nonnunquam Discipulos suos, vidisse, nec tamen eos, ne id facerent, monuisse.

Resp. Fateor id eos, in silva majori me non tantum praesente, sed et lusum talem ordinante fecissè; cum scilicet saltationem militum conductorum repraesentassent: Caeterum ubi res postulat gravitatem Praeceptorum dignam Discipulis meis observare novi.

Tum D. D. Georgius Fazekas, et Joannes Karika, Jurati retulerunt, se quum ante aliquot dies, circa vesperam clamorem, et strepitum magnum, in Domo 19 factum audivissent, domum hanc ingressos, Poëtam nomine Győri, saltantem, Dnum vo Csokonai vestitu rustico (Bunda) indutum in lecto quodam jacentem, deprehendisse.

D. vero Alexander Laki Juratus retulit, se hora 12^a nocturna, cum in Classe Poëticam intraret, Poëtam quendam offendisse dicentem *Odébb B— a' lelkét*; idque ni falleretur, tunc contigisse, cum Michaël Csokonai una cum Discipulis suis exsequias Bachi celebraret. (Id est; et ipse potando, et Discipulis suis, Studiosisque copiam bibendi dando, adhibito etiam cantu, versibusque Hungaricis, qui in hanc occasionem compositi essent recitatis, vino valedicere vellet.)

Resp. Michaël Csokonai: Id non exsequiarum Bachi tempore contigit, verum alia occasione, cum np. Caupo in Bégány vinum Discipulis meis Cantoribus procurasset.

Interrogatus vero D. Csokonai, cur id permisisset, cum sic Discipuli ansam potandi nacti essent?

Resp. Fecisse id Cauponem, Poëtis duobus ad Domum suam vocatis; vinum vero septem medias non excessisse.

12° Obiiciebatur: Michaëlem Csokonai, diebus et horis illicitis Discipulos suos, tibiis cantare jussisse.

Resp. In hoc me peccasse fateor.

13° Obiiciebatur: Eum Scripto quodam Satyrico Cl. Professori Gabrieli Szilágyi illusisse.

Scriptum est sequens.

Psal. 39. v. 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11—14.

Clarissime Domine Professor!

Doluisti, ut ipse confessus es, te id fecisse, quod pridem molitus es, certe et ego dolui, doleo, et in perpetuum dolebo; plus dico, dolore illo penitus aegre valeo; sciunt quibuscum exinde loqui datum est. Ego ineptus sum, qui cum aliis loquar, tanto minus valeo pro viribus docere; ad quod faciendum Tuo ipsius judicio inhabilis existo, tanto magis, quod jam et alium increpare dignatus sis, ob Praeceptoratum haud susceptum; unde factum est, ut ego stolidus in casu necessitatis factus fuerim Deus, olim truncus, ficulnus, inutile lignum, cum sapientes alii in Collegio non fuerint; ego qui Legibus ejus semper contrafacio, Procres Scholasticos non honoro, eorum instituta, vile subjectum subvertere Gigantico ausu

labore, e cursu meo, quo proprium genium sequebar retractus, conditione opima, privatus, ad laniam reservatus, publicae contumeliae, sacroque Enthusiasmo devotus, immerens latro, nec in latronum societate ferendus, beneficiis omnibus indignus, vanus philosophaster; raro exemplo Poëtarum Praeceptor, et simul publice illudendus constituor. Lacrymas cohibet justus, altus et major dolor, quam flere permittat! Deum atque hominum fidem! Eum in finem duntaxat ego, fortuna mea privor, ut hic per annum, sine fructu, privato sumtu, serviam publico, lusus sum multis, et iocus ingratis, aegerrimo corpore asininos Classis labores, ideo tantum ferre cogor, ut laudis et utilitatis nihil, dolorum, indignationis et langvoris anno exacto, plurimum referam. Pro fatalem illum diem; quo me contentum, eiectionem, odiosum invisumque caput, uno prandio vendendum praebui! Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat, tristem sustinemus notam. At ita cum iis agitur, quibus non omne placet, quod Somogyiana manus offert, apud alios etiam indigni omnibus beneficiis reputantur, qui tali flagitio Divinam ultionem lacerare non horrescunt. Lis mea 60 florenis aestimatur: civili foro, tot pro unius personae, quantumvis huic Athenaeo propter pecuniam utilissimae laesione, ridicula et ceparia non solvissem. Sed res est horrenda, et quam ante Bachum sepultum patrare ausus sum, post dimissos a me discipulos, et ab Jurato, Civitatenses hospites — sera scilicet nocte. Ego vero horum omnium veniam peto, sine satyra — nec excissa e libro quopiam schedula — gratias simul pro Paterno Tuo, quo nullus major esse possit, amore, cumulatissime in me indignum prodiga manu beneficiis, favoreque, cui totam felicitatem debeo: gratias inquam habeo dignas, ut reliqui Praeceptores fecerunt. Nunc vale, meque in posterum etiam amare perge. Sum celeberrimi Domini Professoris

Nunc postscriptis, fastuosum, et temerarium animum prodere nolui, ne his etiam Discipulos asvefaciam, prout ebrietate feci.

humillimus cliens

Michaël Csokonai.

Respondit ad hoc Michaël Csokonai: Scriptum illud meum esse agnosco, at id a me inter Maximas animi mei perturbationes profectum est. Fateor, me illud ad Cl. D. Professore, primum quidem transmittere cogitasse, sed postea a proposito illo penitus recessisse, ut qui scriptum illud in lecto meo absconderem, neque ab eo tempore unquam ejus meminisse.

Quaerebatur: Anne eum Franciscus Tóth Contubernalis suus, ne scriptum illud ad Cl. D. Professore transmitteret, monuisset?

Resp. Non memini; nisi quod dixerit; quid agis stulte, perpende quid agis? et quum intueri scriptum vellet, id manibus ejus eripui.

Interrogati Contubernales, quando, et ubi Michaël Csokonai scriptum illud composuisset, responderunt.

1º D. Csba, ubi et quando scripserit, nescio, sequentia tantum mihi nota sunt. Scriptum illud jam paratum in Domum 1. a D. Csokonai adlatum, ibique ab eodem tacite lectum, et ad mensam depositum esse.

Tum venisse Dnum Josephum Szikszai Juratum, scriptumque perlegisse, et perlectum in mensa reliquisse, postea id me etiam legisse, tandem vero die 13ª Decembris, circa horam 6 vespertinam, ubi Cl. Gabriel Szilágyi coram me et Seniore, quibus injuriis a D. Csokonai in silva majori affectus esset, enarravisset, eidem Clarissimo Professore tradidi.

2° *D. Josephus Szikszai Juratus.* Locum, et tempus scripti illius exarati nescio; ea de quibus certo testari possum haec sunt. Die 7ª Decembris, postquam die praecedenti D. Csokonai, degradatus fuisset, vidi eum in Domo 1^a deambulantem, et non sine adfectibus Dno Csba narrantem, quam egregiam ille conditionem sibi oblatam, Poetarum Praeceptor constitutus dimiserit; interea schedulam dictam in Mensa complicatam animadverti, eamque aversa a D. Csokonai facie, ut eum quid facerem lateret, perlegi; adjuncta vero ei fuit alia quoque schedula, in qua a Cl. Rectore Stephano Kotsi, ut a Collegio abesse sibi liceret, petiit.

3° *D. Josephus Lukáts Juratus.* Die Solis, qui degradationem Dni Csokonai insequabatur, hora 7ª vespertina, cum in Domo 1ª essem, scriptum de quo sermo est, in Mensa Publica vidi, et legi. Ibidem illud diebus etiam Lunae, et Martis haesisse observavi.

4° *D. Joannes Zilahi, Inspector Famulorum.* Idem fassus est.

5° *D. Franciscus Tóth, Contubernalis Michaëlis Csokonai.* Die 7ª Decembris inquit, vidi post Cultum Sacrum Dno Csokonai, Famulum Jos. Szokolai adstantem, per quem cum scriptum quoddam Clarisso Gabrieli Szilágyi mittere vellet, monui eum, ne insaniret; suspicatus enim sum, ut qui indolem D. Csokonai bene nossem, nihil boni scripto illo contineri; sequenti autem die, antequam ille surgeret, legi scriptum, sed eo non animadvertente.

Josephus Szokolai Famulus Poëta, interrogatus: Láttad é Vasárnap, mikor Csokonai Mihály Ur egy levelet irt, hol irta, mit irt, és vóltak é ott több Deákok?

Resp. Láttam, a 19^{ik} Házban irt Templom alatt dél után, otthon vólt az Öttse, és Bakos Uram.

K. Mutatta é másnak az Irást?

F. Nem láttam, hogy mutatta vólna.

14° Obiiciebatur: Eum dictis factisque Clarissimo Professore Gabrieli Szilágyi illusisse, atque insultasse. *Casus fuit sequens.*

Die 13ª Mensis currentis, post horam pomeridianam 3^{am} una cum Cl. D. Stephano Kotsi ibat Cl. Gabriel Szilágyi deambulandi gratia ad silvam majorem. Ibi ante domum custodum, stantes, et fumantes offendeabant Michaëlem Csokonai, ejusque Discipulos numero viginti. Cl. Gabriel Szilágyi videns unum ex Poëtis, Michaëlem Ujhellyi se quoque praesente fumare, eum instrumentum fumatorium deponere jubebat, simulque ex Praeceptore quaerebat; cur suis Discipulis usum fumi permitteret? cum id vetitum sit. Ad haec ille, nescivi inquit hactenus id non esse licitum; Cl. Szilágyi vero regerebat; id scire ipsum debere, cum ipsi per Cl. Gabrielem Szilágyi et publice, et privatim injunctum fuerit, ne discipulos suos fumare permitteret, simulque dicebat, usum fumi, istius aetatis adolescentibus, in hac Schola non concedi. Hic Michaël Csokonai

audacter, et non sine cavillatione interrogabat ex Cl. Gabriele Szilágyi, sed quis possit determinare aetatem, in qua liceat, vel non liceat fumare? Ad quod Cl. D. Professor; Aetas inquiebat illa in Schola nostra est determinata, non est licitum apud nos fumare, illius aetatis adolescentibus, quam habent, omnes illi, qui Classibus inferioribus adscripti sunt. Csokonai Clarissimo Professore insultaturus, iterum dicebat; sed tamen vellem scire, quis posset aetatem illam determinare? His auditis cum videret Cl. Professor, hominem sibi, praesentibus discipulis suis, data opera insultare indignabundus ajebat: Domine Csokonai, abstineat a tam inconsideratis verbis; apparet ipsum esse immaturae aetatis hominem. Ubi haec verba protulisset Cl. Professor, Csokonai, qui eousque tectocapite, et fumans coram Clarissis Professoribus stabat, demto illico petaso, fumare desiit. Interrogatus a Cl. Szilágyi, cur non fumaret? regerebat; nec mihi est licitum fumare, sum enim immaturae aetatis homo, ut Cl. Professor dicere dignatus est; Cl. Professor monebat etiam eum, ut caput tegeret; ille vero, longe inquit inferior sum, quam ut coram tanto Viro tegerem. Interim, adstantes Poëtas, ut secederent in silvam, quum recreationis, et deambulandi causa, eo venerint monebat Cl. Professor, sed illi ne post repetitam quidem Cl. Professoris, monitionem, prius se loco movebant, quam Praeceptor haec verba, ore suo emisisset; ergo eatis. His ita gestis Cl. Professor in culinam custodum semet conferebat, idem etiam Csokonai faciebat. Id quod Cl. Professor animadvertens, ex ipso interrogabat, cur non sequeretur suos Discipulos? qui nunc sine inspectione in silva obambulant. Ad quod ille, nescio inquit qua in re consistat ista inspectio? Tum Cl. Professor, persvasus, hominem illum, semagis, magisque irritare velle; non sine commotione animi ipsi dicebat: Domine Csokonai! tu mihi manifeste insultas, abi, comitare tuos discipulos, nosti eos esse rixosos, et jam alias quoque, eos in hac silva inter se certasse, quin invicem quoque graviter vulnerasse. Sed ne sic quidem poterat Cl. Professor liberari ab insultatione importuni hominis. Dicebat enim se nescire, quid mali possent discipuli sui in silva patrare? Cl. Professor itaque pertaesus insultationum Michaëlis Csokonai, et plenus jam indignatione, haec verba protulit. Audi Domine Csokonai! Jam video, te nolle cessare mihi insultare, tu es homo nequam, et stolidus, non consideras relationem illam, quae inter me, et te intercedit, ego sum Professor, tu Studiosus, adeoque mihi subordinatus, abeas hinc statim, si enim mihi insultare non desinas, ante procurandam mihi publicam satisfactionem, sumam privatam, tibi alapas inpingam, atque foras te protrudam. Sed nec his comminationibus terrefactus est Csokonai, mansissetque ibidem ulterius etiam, nisi a Cl. D. Stephano Kotsi, ut abiret, iteratis vicibus monitus, et coactus fuisset. Nec sic tamen destitit Csokonai Cl. Professore insultare; nam post aliquot minuta, suos discipulos e silva revocatos coram Domo Custodum in circulo stare, et profanam hanc cantilenam cantare jussit: »Én gyikossa Gömböztnek, A' szép Jutka Persinek, Mind a kettőt én öltem, Setét sírba temettem. Már hát illik, hogy én is, Úgy hallyak meg mint ők is, Kigyók, békák, viperák, pokolbeli Fúriák, Kisérlyetek az Égbe, Jutka Persim ölébe.«

Hoc vero ipsum eo consilio fecisse, ut Cl. Professore insultaret, evidens est inde, quod domum reductus, coram Contubernalibus suis, hoc temerarium suum factum, eo excusavit, quod injuriam sibi per Cl. Professore illatam, aliter ulcisci nesciverit.

Ad haec per partes sibi perlectas respondit D. Csokonai. Fateor inquit, rem ita gestam fuisse prout exponitur in initio; at nego me audacter, et cum contumelia respondisse; nec verum est verba illa: *Vellem scire, quis posset aetatem illam determinare* me protulisse; dixi tantum; nescire me ad quatum aetatis annum restringatur licentia fumandi, nam ita nec mihi liceret fumare, quum in illa Classe, Discipuli me seniores, saltem mihi coevi reperiantur.

Porro fassus est accusationis puncta usque ad verba *Caput tegeret*. Hic dicit, caput, visis Cl. Professoribus statim aperuisse, et fumare desiisse.

Ad verba *Longe sum inferior quam ut coram tanto viro* etc. Aliter haec dixi, up. hoc modo: Ego nolo tegere coram Cl. D. Professore, ego sum nocens, adeoque caput tegere non audeo, qui nunc quoque sum in Examine Judiciali.

Ad verba: *Ergo eatis*: haec verba ita protuli; ite ergo ad silvam, quum Cl. D. Inspector jubeat, et recreationis causa egressi sitis.

Ad verba: *Uterius quoque insultaturus* etc. respondit; non insultaturus, nec sponte, sed monente Cl. Dno Kotsi, ut Cl. D. Szilágyi deprecarer intravi.

Ad cantilenam: *Én gyilkosa Gömböztnek* etc. sibi objectam respondit: Factum concedo, intentionem nego; res ita se habuit.

Posteaquam Cl. D. Gabrielem Szilágyi placare minime possem, cum Dno Daniele Varga Studioso bienni, versus silvam profectus, offendi Discipulos meos, jam tunc me expectantes eosque ut ad Cl. D. Inspectorem irent, eundemque cantu suo, quo Clarissimum Professore, non mediocriter delectari noveram, delinirent, monui. Tum etiam cantilenas, quas canere deberent nominavi sequentes, *Én gyilkosa Gömböztnek* etc. *Panaszaimat elegyes* etc. et alias.

Ad Quaestionem, An Postquam de silva rediisset, in Domo 3 dixerit, se cantilenam *Én gyilkosa* etc. eam ob rationem cantari jussisse, quod aliter vindictam de Cl. Professore sumere non potuerit?

Respondit Verba illa ita a me prolata esse nego, nihil enim Contubernalibus, de ratione cantilenae illius, quam Cl. D. Professore cantari jusseram, sciscitantibus respondi, quam haec verba: Quid poteram aliud facere?

Tum interrogati Contubernales responderunt: 1° D. Csba Josephus Lengyel. — Reprehensus inquit D. Csokonai ob cantilenam supra memoratam a Contubernalibus caeteris; si bene memini respondit; se nihil aliud agere potuisse, nec alium ultionis modum vidisse; hoc tamen posterius, plena cum certitudine affirmare ausus non est.

2° D. D. Joannes Zilahi, Franciscus Tóth, Paulus Sós, Josephus Tétsi et Josephus Szeles, nihil inquebant simile audivimus. At casum totum hilari cum vultu nobis enarrasse meminimus.

Tandem his finitis Cl. D. Stephanus Kotsi Rector, qui casui dicto in silva majori praesens aderat, retulit; sibi majorem rerum, quae tunc contigissent partem esse ignotam, ut qui cum Chirurgo, Stephano Szántai colloquium interea habuerit, horum tamen recordari; Michaëlem Csokonai, tecto capite coram Cl. D. Szilágyi, aliquamdiu fuisse, et de aetate pro licentia fumandi determinata, locutum fuisse.

Clausula tandem Sessione Cl. D. Gabriel Szilágyi coram V. Deputatione Consistoriali, Sede item Scholastica declaravit, se ut Judicatu in Caa Michaëlis Csokonai interesse jure suo posset; id intermittere debere; cum diuturnam adeo fore investigationem minime ratus, ad sequentem diem Hadházinum se iturum, Rdo ejus loci Pastori, ante aliquot dies promississet.

Die 19ª Decembris 794. Praesentibus iisdem, qui huc usque aderant, et V. Deputationis, et Sedis Scholasticae, excepto Cl. D. Gabrieli Szilágyi membris, Sessio celebrata est. In qua cum Michaël Csokonai, Juratum nullum, Judicem in Caa sua agere posse diceret, determinatum est: Dnum Csbam quidem, tamquam a quo quaedam accusationis puncta profecta essent; a Judicio abesse debere; at Juratis facultatem illam, ut praesentes essent competere; cum non partes accusatorum, sustinuissent; sed ad factam, de excessibus Michaëlis Csokonai relationem, ea quae sibi nota essent, et ad rem facerent, ex officio protulissent.

His ita actis, Sententia in eum lata est sequens!

Posteaquam investigatio, in causa Michaëlis Csokonai, Praeceptoris Poëtarum Publici, ea lege instituta fuit, ut et propria ejusdem responsa, in excusationem sui adlata, audirentur, et testium contra eum fassiones diligenter compararentur; apparuit: dictum Michaëlem Csokonai, in Caa quidem Somogyiana, et Királyiana culpa fere omni carere; at precibus Scholasticis, cultu item Sacro negligendis, discipulisque suis in Classe per noctem, aut totam, aut magnam ejus partem detinendis, eo gravius peccasse; quod excessus hos, post seriam Sedis Scholasticae admonitionem, ad d. 6. Decembris factam, non sine manifesto, et Legum, et Superiorum suorum contemptu, iteraverit.

Prodiit porro ex eadem Investigatione in lucem, eundem Michaëlem Csokonai, a Classe sua tempore Institutionis absque scitu et venia Cl. Inspectoris Classium saepius abfuisse, Collegio sine tessera, solitarium, crebris vicibus exiisse; Discipulos autem suos quosdam, horis, et diebus illicitis, ad cantandum in Classe tibiis adhibuisse; insuper Professori, et Inspectori suo, non tantum scripto quodam Satyrico injurium fuisse, sed et dictis, factisque, eidem ut hoc vel ex hilari, quo rem in Silva majori gestam Contubernalibus suis exposuerat vultu colligere licuit, insultavisse; ipsa denique Investigatione ad Caam ejus discutiendam ordinata durante, eo temeritatis processisse, ut non tantum absque venia Cl. Rectoris solitarius, sed et vestibus, per Leger Scholasticas expresse vetitis indutus, Collegio egrederetur. Quae cum omnia ejus sint generis, ut manifesto in labefactionem disciplinae, ad conservandum in societate hac literaria bonum ordinem adeo necessariae tendant; metuendumque sit, ne hanc unius, sive temeritatem, sive pervicaciam, plurium sequatur imprudentia:

communi tam Venerabilis Deputationis, quam Sedis Scholasticae consensu determinatum est: memoratum Michaëlem Csokonai, ab Officio Praeceptoris Poetarum Publici, amoveri; decem porro Juvenibus degradari; officium denique Cs. Professorem a se laesum, oratione ab omni sarcasmo immuni, Seniorique adeo praevis exhibenda, in conspectu Sedis Scholasticae proxime futurae deprecandi, mulctari. — Pro sententia hac, quam, cum pronunciata esset, lenem, et non sine favore conceptam agnoverat, gratias publice egit Mich. Csokonai.

Insertum Protocollo per Samuelem Jenei Collegii Seniore, et H. Sedis Scholasticae Notarium. mpr.

Sessio XVII. Ordinaria habita est, d. Februarii 795. Praesentibus Cl. D. Stephano Kotsi Rectore, Samuele Jenei Seniore, Jos. Lengyel Csba, Jos. Szikszai, Jos. Lukáts, Sam. Nagy, Steph. Nagy, Gabr. Nagy, Georg. Fazekas, Joan. Karika, Alex. Laki, Mich. Budai et Petro Már Juratis.

In hac Sessione primum quoque lectus Libellus Deprecatorius D. Michaëlis Csokonai, cui nuper a V. Deputatione Consistoriali, ac Sede Scholastica, in Sententia die 19 Dec. 794 in eum pronunciata, officium, Cl. Professorem Gabrielem Szilágyi a se laesum, hac ratione deprecandi, impositum fuerat: oratio ipsa, tamquam ab omni sarcasmo immunis, a Sede Scholastica aprobata, et per eundem Michaëlem Csokonai, Clarissimo D. Gabrieli Szilágyi transmissa fuit.

Deinde sequentes causae decisaes sunt . . . etc.

Sessio 8° habita est die 20 Junii 1795: praesentibus C. C. D. D. Esaia Budai Rectore, Gabr. Szilágyi et Stephano S. Kotsi Professoribus, Josepho Lengyel Seniore, Josepho Szikszai Csba, Jos. Lukáts, Sam. Nagy, Steph. L. Nagy, Gabr. Nagy, Georg. Fazekas, Mich. Budai, Petro Már, Steph. Szüts, Lad. Kutasi, Franc. Tóth, Benj. Szikszai.

In hac sessione de cumulatis *Michaelis Csokonai* excessibus deliberandum erat, sed deerat actioni reus, qui ut antea saepe fraudibus et arte, ita nunc fuga Leges Scholasticas eluserat.

Quare in causa ejusdem deliberatum est:

Michaël Csokonai, Studiosus antehac in annum octavum, ubi ob actus quosdam Legibus adversos neglectamque circa res sibi concreditas fidem in judicium vocandus erat, non exspectato causae suae eventu, Collegio ita excessit, ut nec consilium, causamque discedendi, nec locum in quem ire coeptabat suis superioribus aperuerit: verum die 15^a Junii inopinus publico in loco apparuit, orationemque in qua se exagitatum abscedere hinc professus est, finitis precibus e suggestu inferiori majoris Auditorii recitavit. Erat ista oratio praeter morem sine exemplo, et contra scholae instituta sermone hungarico composita, de loco insolito, sono, gesticulationibus, qui protervam magis histrionem quam honeste valedicturum recitata; cuius insolentiam hoc quidem augebat quod eam nec C. C. D. D. Professoribus nec Scholae officialibus, quod ante hac ab honesto quovis et exspectabatur et praestabatur, indicaverit, vel ostenderit. Argumentum ipsum orationis, animum auctoris sublimia quavis de se insolenter confidenter tamen somniantem, de indigna sua quam

in hac Schola habuit sorte querentem, studiorum quae hic traduntur, Legumque quibus hic vivitur contemptorem prodit.

Quod vitam scholasticam dicti Csokonai anteactam attinet, scientias quae hic doceri, discique ex praescripto debent pro sua is libidine vel delegit, vel contempsit, moresque suos, non ex scriptis huic Scholae Legibus, sed ex suo quod admodum phanaticum erat ingenio formavit. Quamvis vero qui Legibus societatis se non accommodat, indignus fit, qui commodis eius fruatur; naturales tamen quaedam eius animi dotes (ex quibus feliciores ipsi aliquando fructus sperandi erant, si non iis, plebeia aura captus, ad insolentem sui ostentationem monstrosamque sui ipsius admirationem abusus fuisset) id efficiebant, ut privatis ac publicis, iisque non vulgaribus beneficiis frueretur. Hinc anno adhuc 1794 honorato Praeceptoris Publici officio admotus, quamvis desidiose ut eius in agendo habitus erat, eam provinciam gereret, toleratus tamen est, dum ob corruptos discipulorum suorum mores, contentumque et illusionem Superiorum, ut ex Actis Sedis Schol. *ad d. 19 Decembr. 1794* videre est, eodem officio exsueretur. Proxime autem Halasinum professo beneficio accipiendo profectus, non modo ad tempus statutum non rediit, verum moras, quarum occasionem ipse studiose quaerebat, Pestini, aliisque locis, non sine alumnorum Collegii opprobrio, nectendo, interjectum inter duo festa Paschatos et Pentecostes tempus, extra Collegium translegit.

Missis vero ad C. C. D. D. Professores supplicibus literis, sed ita sero, ut fraudes eius et mendacia ad emendandum novum beneficium conficta investigari nequiverint; res enim insolita antehac fuit et petitio, et indulgentia, aliam scilicet Ecclesiam, ex qua beneficium sumeret sibi absens, tamquam Legato impetravit. Inde rediens quamvis literis publico nomine ad ipsum datis ante monitus, ut literas testimoniales ab Ecclla Halasiensi, de eo qualem se ibidem praeberit, ut et a medicinae Doctore de morbo, quo se laborasse scripserat (imo se inde jam a quinquennio ad subterfugienda publica negotia laborare simulaverat) afferret; nihil tamen horum praestitit: quin et pecuniam publicam ei ab Ecclla Halasiensi commissam et in cassam alumnorum solvendam in proprios usus convertit, aegreque ut eam refunderet induci potuit. Post longas demum moras reversus, usus vestitu insolenti, et Studiosis prohibito, in Collegio apparuit. Dein ad rationem eorum, quae proxime egerat, vel neglexerat reddendam in conspectum Sedis Scholasticae citatus, diffidens caussae suae, post recitatam orationem scandalosam superius expositam, nullis Superioribus consciis, volentibus, consentientibus approbantibus, subito disparuit. Denique cum post emigrationem ex Schola a Sede Scholastica, ad decidendam eius caussam congregata, ad respondendum citaretur, se, quia id a proposito suo alienum esset compariturum expresse negavit.

Hinc cum locus, ubi is hos excessus patraverat talis sit, in quo Juvenes disciplina contineri necessum est: proclives vero nonnullorum, imprimis eiusdem familiarium, qui satis jam noscuntur esse animos compertum est, ut ex eius impunitate exemplum et licentiam similia audenti sumerent; ad auctoritatem Legum Scholasticarum vindicandam haec in eum conformi Sedis Scholasticae suffragio sententia lata est: ut quia

1° se Officio Studiosi exuebat, etiam jure omni Studiosi, non jam sua voluntate, sed ex decretis Sedis Scholasticae exuatur, et proscribatur.

2° Nullas umquam literas testimoniales, vel commendatorias ex hoc Collegio impetret. Et

3° quia metuitur, ne eius opinionum contagione latius serpente disciplinae auctoritas apud plures pessum eat, arceatur ab ingressu in Collegium, omnisque cum eodem societas et conversatio Studiosis interdicitur. Denique

4° Ut hoc deliberatum publice Studiosis coram domo coetus promulgetur, addito eo praecepto, ut si quis dehinc abiturus valedicere publice velit, orationem suam Primoribus Collegii inspicendam in antecessum porrigere teneatur.

Post latam hanc sententiam novum crimen ad eius excessus accesserat. Nam Primores Ecclesiae Ketskemetiensis Florensis Athenenses septuaginta duo eidem Csokonai Ketskemetini esse traditos ad C. C. D. D. Professores scripserunt, in sustentationem alumnorum destinatos. At is illam summam non modo quo debebat non administravit, verum ita apud se occuluit, vel Pestini alibique dissipavit et prodegit, ut ne verbum quidem cuiquam de eo locutus sit: quo facto praeterquam quod fidei singulorum studiosorum quae apud extraneos integra adhuc habebatur multum derogavit; turpis etiam quin et sacrilegi furti reum se fecit.

Közli: DR. CSÜRÖS FERENCZ.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSNÉ KLASTROMI FÖLJEGYZÉSEI.

Kemény Zsigmond azt írta a két Wesselényi Miklósról szóló tanulmányában, hogy az idősebb Wesselényi a szebeni zárdá falai közül elragadván egy növendéket, azt nőül vette. Kemény tekintélye alapján mások is hitelt adtak ennek a különben közszájon élő kis történetnek s az vándorolt kézzől-kézre, könyvből könyvbe. Szilágyi Ferencz az idősebb Wesselényi Miklós életrajzában, Récsey Viktor a Wesselényitől fordított Collin-féle *M. A. Regulus* című színdarab előszavában megczáfolták ez elbeszélést, okmányokkal bizonyították valótlanágát, de azért mégis belekerült br. Wesselényi Miklós legújabb életrajzába, dr. Kardos Samu munkájába is, tanúbizonyságul szolgálván annak, hogy Kardos nem olvasta el még a Wesselényiekről szóló legismeretesebb munkákat sem.

Szilágyi Ferencz is, Récsey Viktor is megállapították, hogy a szebeni zárdából való leányszöktetés mese. Cserey Ilona szülei nemcsak nem ellenezték e házasságot, de azt tőlük telhetőleg előmozdították. Cserey Ilona megfordult a szebeni zárdában, de akkor már Wesselényi Miklós felesége volt s azért vitték oda, hogy hat heti oktatásban részesítsék protestáns vallásra való áttérése előtt. Ezen hat hét alatt — rendes szokásához híven — naponta tett egy-két sornyi följegyzést a magával hozott kis naptár: a Hochmeister Mártonnál, Szebenben nyomtatott s

1783-ra szóló *Új és Ó-Kalendarium* üres lapjaira. E följegyzések szerint nem lehetett valami rossz dolga a zárdában. Kijárt ismerőseihez, az urához; időközben le is festette magát, sőt még színházban is volt.

Eme följegyzéseket tartalmazó könyvecskét pár éve *br. Wesselényi Miklós* görcsöni könyvtárában láttam, azóta vagy Kolozsvárra került a családi levéltárral, vagy Zilahra a kollégium gyűjteményébe az odaajándékozott könyvtárral. — Kardos Samu évekkal ezelőtt megfordult Görcsönben, azóta állítólag kutatott a kolozsvári levéltárban s a zilahi kollégium gyűjteményében is: különös, hogy ez a kis könyv elkerülte a figyelmét. Az pedig, hogy a nyomtatott munkák kétségbe sem vonható bizonyításai ellenében még mindig valóságnak tartja a leányszöktetés meséjét, sőt azt részletezve, kiszínezve találja fel olvasóinak: valóban csudálatos.

A Cserey Ilona szebeni följegyzései különben szóról-szóra itt következnek:

(Január) 7 = Jelentetem hogy a klostomba be megyek. De akkor nem mendem.

8 = be mendem Banffinéval.

9 B. Banffine hallni ki mend es be nem botsatokat.

10 ebet utan sedalni mendem. tsak regel instructio.

11 regel estve instrualtatam.

12 regel instrualtatam. ebeten nem mivel B. Barconal voltam.

13 regel és tellben instrualta.

14 regel instrualtatam.

15 regel es estve instrualtatam.

16 regel instrualt. ebeten Kendefinél voltam.

17 regel estve tanultam.

18 regel estve instructio, ebeten asz urammal voltam.

19 se regel, se estve nem jött instrualni.

20 regel nem de estve instrualt, de haragoson elment.

21 regel nem akartam estve instrualt.

22 regel instrualt, ebet G. Eszterhazinal.

23 regel instrualt, ebet G. Teleki Samuel.

24 regel s Estve instrualtatam.

25 regel s Estve instrualtatam.

26 regel instrualtatam. Ebeten Baro Barco. estve Comedian.

27 regel instrualt. ebet a gouvernat.

28—29 regel s Estve instrualtatam.

30 regel s Estve instructio. Estve a Cometian voltam.

31 regel s Estve instrualtatam.

(Február) 1 regel Estve Instrualni.

2 regel instrualni Ebet Barco.

3 regel, Estve instrualtatam.

4 regel, Estve instructio tell utan sedalni voltam.

5 regel Estve instrualtatam.

6 regel Instrualt Ebet G: T: Karoly.

7 regel estve instrualtatam.

- 8 regel s Estve instrualtatom. ebet utan instructio előtt a szallason a kepirónál voltam.
 9 regel instrualt. Ebet G: T: Samuel.
 10 regel Estve instrualtatom.
 11 regel, Estve instrualt. regel Kerd. Ebet utan a kép ironal.
 12—15 regel Estve instrualtatom.
 16 regel instr. Ebet G: T: Samuel.
 17 regel Estve instructio.
 18 regel estve instrualt, ebet utani Instructio utan ell Butsuszot.
 19 = regel 10 orakor ki jöttem a klastrombol. Ebet Banfi Farkas.
 20 Ebet Kendefinel es odan Baro Banffi Farkas által adta a Püspökdől supscripalt Testimoniumat a hatt heti ki allatt Instructorol.

Közli: FRIEDREICH ISTVÁN.

1794-IKI ISKOLADRÁMA A MAROSVÁSÁRHELYI KOLLÉGIUMBAN.

A marosvásárhelyi kollégiumban előadott iskoladrámákról irodalomtörténetünk sokáig nem tudott többet, mint hogy a prot. iskolának ez az általánosan kultivált irodalmi kedvtelése Marosvásárhelyen is divatozott. Mindaddig, a míg nem ismertük a Bernáth Lajos által felfedezett »Komédia és Tragédiát« 1777-ből, egyedüli, bár hiányos forrásunk Fogarasi Sámuel pótsfalvi lelkész, volt vásárhelyi tanuló naplója volt. (Részben közölve Ferenczinél, Kolozsvári szin. tört.) Az ő emlékezéseiből ismerjük a vásárhelyi tanuló ifjuság előadásainak színhelyét (a mai Czigánymező, később a kollégium udvara) látogatottságát stb., de mi a legfontosabb és legérdekesebb volna, elhallgatja az előadott darabok címzeit és szerzőiket. Azt nem felejtí elbeszélni, hogy az ifjuság darabjaiban kigúnyolta a királyi táblát, a miért 1780-ban hivatalosan betiltották az iskoladrámát s a tilalmat csak 1792-ben¹ vonták vissza a kollégium több főrangú növendékének kérésére. 1792-től aztán zavartalanul folytathatták az előadást 1794. júliusáig. Fogarasi szerint ekkor játszott utoljára az ifjuság. (?)

Körülbelül ennyire terjed a pótsfalvi tiszteletes emlékezése, a mit egyéb hiányában alapúl vettek ismeretes fejtegetéseikhez Bernáth Lajos (Prot. iskolai drámák. Prot. Szemle 1902—03.) és Ferenczi Zoltán (Kolozsvári szin. tört.).

Fogarasi feljegyzéseit érdekesen egészíti ki egy egykorú névtelen diáriuma, mely nemrégiben került tulajdonomba *Vass István* úr szíves-

¹ Ez évből írja a M. Kurir: »Marosvásárhelyen ismét játszódni kezdett az ifjuság.« Csakhogy a Kurir szerint az előadások Kovásznai S. tanár halála miatt szüneteltek.

ségéből.¹ A diárium egy Hochmeister-féle 1794-iki kalendárium üres lapjaira íródott, nap-nap után sorolva fel az esztendő érdemesebb eseményeit. Közérdekű dolgoknak — pl. az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság gyűlései, Katonafogdosás stb. — mindig hű leírása, magántermészetű feljegyzések váltogatják egymást a diáriumban, melyek írójáról csak sejteni lehet, hogy valószínűleg református egyházi ember volt. Itt olvassuk 1794 november 20-ról a következőket: »20-a eljátszodtatott a kollégiumban a Gályarab, vagy Újmódi gonosztevő nevű tragédia.«

Megdől tehát Fogarasinak s utána irodalomtörténetíróinknak állítása, hogy az utolsó előadások 1794 júliusában voltak,² mert a diárium tanúsága szerint novemberben is játszott az ifjuság. Sőt a novemberi előadásokról sem tudhatjuk, utolsók voltak-e?

A mi azonban sokkal fontosabb, ismerünk legalább egyet az előadott darabok közül, a Gályarab v. Újmódi gonosztevőt, melynek francia eredetijét Falbaire Fenouillet írta s melyet ketten is átültettek magyarra. Az egyik fordító br. Vesselényi Zsuzsánna,³ a más Aranka György,⁴ az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság lelkes alapítója, ez időben (1794) marosvásárhelyi törvényszéki bíró. Az Aranka fordítását említi Mérey »Magyar játékszini daraboknak Lajstroma« 1796-ból, s a Gályarab öt előadásán is, melyet 1793-ban és 1794-ben játszottak a pesti színészek, hihetőleg az ő magyarságának köntösében ismerte meg közönségünk F. Fenouillet drámáját. Ez a véleményünk a vásárhelyi előadásról is. Aranka vásárhelyi tartózkodása, a kollégium tanáraival való gyakori érintkezései elfogadhatóvá teszik a feltevést, hogy a diárium által említett előadáson az ő fordítása lépett az iskolai drámák tisztes örökébe. Hiszen ő írta Rajzolataiban (1791) saját magukról: »Egy játszó színnek közönséges kinyitása jöllehet most elsőleg a (Nyelvmívelő) társaság foglalatosságának tárgya nem lehet, kötelessége leszen azt szem elől el nem tévesztetni,« s a mit írásaiban hirdetett, bizonyára munkált is annak megvalósításán. Ha egyébként nem, legalább az ifjuság játszókedvének élesztésével, előadásra alkalmas darabok nyújtásával. De a kollégiumi ifjuság lokál-patriotizmusáról se tehetjük fel, hogy ne ismerték volna a helyi Nyelvmívelő Társaság fejének munkáját, s hogy azt ismerve, mégis a Vesselényi Zsuzsánna fordításához folyamodtak volna.

Valószínű tehát, hogy az Aranka György fordítása, illetve fordításának előadása volt az utolsó vásárhelyi iskoladráma.

SZÁSZ BÉLA.

¹ V. ö. Szász Béla »Marosvásárhely irodalmi multjából.« »Székelység« 200—201. sz.

² Fogarasi tévedésének valószínűleg az az oka, hogy 1794 júliusán túl már nem volt a vásárhelyi kollégiumban s így nem is tudhatott az ott történetekről.

³ 1785, Kolozsvár.

⁴ 1791, Bécs.

KIADATLAN NÉMET LABAN CZ VERS.

Az újbányai városi levéltárban 8-adrétű borítéktalan füzet van, melynek első lapjain igen érdekes németnyelvű labancz költemény olvasható.

A költemény 18, 8 soros versszakból áll, a b, c, d, ee, ff rímekkel. A vers nem költői, hanem elsősorban történeti szempontból érdekel. Rendkívüli közvetlenséggel van megírva, keletkezésének ideje a szatmári béke utáni korra tehető. Sajnos, hogy sem a kéziratból, sem a versejebkből nem tudjuk, ki a szerzője, avagy leírója; a füzetkében név egyáltalában nincsen említve, lehet, hogy az elveszett borítékra volt írva. Azt sem tudjuk, hogyan került a levéltár foliánsai közé. A költeményből azonban az író egyéniségére némiképp következtethetünk. Szerzője német, labanczpárti ember lehet, a mi nemcsak abból látszik, hogy nem érti, nem éri át a küzdelem jelentőségét, mert a magyarokat hűteleneknek, lázadóknak nevezi, kiket Isten büntet s kiket versében hűségre és vallásosságra int, hanem egészen határozottan a 14 versszak eme soraiból:

»Gott aber war mit uns,
All Anschlag Waren Vmbsonst.«

E költeményen kívül a füzetke néhány hasznos tudnivalót, ú. m. ezüst fehéritését, beteg lovak gyógyítását, nyulak és patkányok elleni szereket, megfulladt legyek életrehozását, továbbá latin, német, tót imát s több efféle tartalmaz.

Újbánya 1703-ban valószínűleg a többi bányavárosokkal együtt kurucz kézre került,¹ 1709-ben pedig Heister csapatai jönnek oda.² Újbánya lakói akkor még túlnyomólag németek; az egyik hadi út — Lévától Selmech felé — elvezet ugyan mellette, de sem keleti, sem nyugati irányban nem folytatódik, őrség befogadására is sokkal alkalmasabb az északra (kb. 12 km.) fekvő Zsarnócza (Dóczy-kastély) és a délre fekvő (11 km.) Garam-Szt-Benedek (kolostor), a honnan azután a Nyitra völgyébe is igen alkalmas az út. Talán e körülményeknek tulajdonítható, hogy Újbánya a fölkelés alatt nem volt nagyobb szerepű. — Mégis érdekes emléket őrzött meg e korból.

A szerző az első versszakban a magyarokhoz fordul, figyelmezteti őket, milyen keményen büntette Isten az engedetlenséget, tartsanak Istenhez. Azután egymásután megszólítja a mozgalom vezetőit. Rákóczyval kezdi, szemére veti a felkelést. A többi, rá vonatkozó sor sajnos, eltörődött. Majd Bercsényihez intézi szavait, ki a fölkelést leghathatósabban előmozdította s kinek tetteit majd számon kéri Isten. Eszterházyt kérdi, vajjon hány győzelmet aratott? Vaynak mondja: »ime, mi a jutalmad, meghaltál már az országnak.« — Károlyival: »másképp áll a dolog, de

¹ Gróf Széchenyi György levele b. Ebergényi Lászlóhoz, id. Thaly Kálmán: Ocskay L. II. Rákóczy fejedelem dandárnoka és a felsőmagyarországi hadjáratok 1703—1710. cz. munka 26. l.

² U. o. 422., 426. és 424. l.

erről hallgatunk, csak nevetünk egyet.« Vak Bottyánt is említi: mért nem vájta ki félszemét, mikor annyira bosszantotta? Forgáchról is megemlékezik, ki hűtlen volt urához a császárhoz s búskomorra lett. Bezeredy is sokat zsarnokoskodott a népen s a szegények jajkiáltásait meghallgatta Isten, pallossal büntette. Ocskay, a ki annyit gyujtogatott, ellenség kezébe került, ki »zálogba vette fejét.«

Ezek után így folytatja: Lám ti lovagok, saját országtokból annyi zsákmányt szereztetek, a parasztok már azt hitték, hogy istenei vagytok, most ellenben így sóhajtanak: Isten! könyörülj rajtunk!

Mit nyertél Magyarország? Városaid, falvaid elégték, néped megromlott; a kevélykedőt Isten háborúval, éhséggel és pestissel büntette. S mennyi göggel harcoltatok! De Isten velünk volt. Hol van a pénzre vert libertas, tán a szemét közt!

A végén biztatja őket: éljenek Isten parancsolatai szerint, legyenek hívek a királyhoz s tartsák meg a törvényeket.

A vers gót betűkkel van írva s ekkép szól:

1.

D... Vnger damit du tracht
Wie hart dich Gott gestraffet
Nur nehme wohl in Acht
Was Vngehorsam machet
Hab stets vor augen Gott
In aller deiner Noth
Vnd gib dem Nechsten dein
Gleich seelig wirst du sein.

2.

Was hat *Rákóczy*¹ dir
Für Vntreß ein geschaffet
Weil du das Lant alhier
Aufrührisch ganz gemacht
All dein Omnipotentz
Kombt in gering zu allen
Das auch geschlossen du
..... Schande zu.

3.

Wo ... *Bercsényi*² schon
Mit seinen Witz und Sinnen
Der die Rebellion
Zum höchsten helfen sPinnen

Will schreyen Wahr undt Hohn
Von dem Wirdt Gottes rach
Zu jener Welt wahrhafft
Erfordern Rechenschafft.

4.

Vnndt *Ezterhazy*³ dich
Williglich gefragt haben
Was gestalten grosse Sieg
Vycorien hanthaben
Hast du erhalten noch
Sollest antworten doch
Aber du schweigest still
Weil schon versPillt das sPill.

5.

Vor dich *Vaj*⁴ Adam sPill
In dem König der gestalten
Hast practicieret Vill
Doch wenig Sieg erhalten
Deiner Rebellion
Die Bringt dir solchen Lohn
Das Du mit grösten sPott
Nun bist dem Lande Todt.

¹ 1676—1735-ig.

² 1665—1725-ig.

³ *Antal* 1676—1722-ig.

⁴ 1681—1711 ig.

6.

*Károlyi*¹ zwar mit dirr
 Hat es Vill ander Sachen
 Weil da Von schweigen wir
 Vnd thun dar zur nur Lachen
 Ihm sey doch wie ihm seÿ
 So schliess ich doch hirbeÿ
 Das du doch mamliert
 Dein Treues alt Geblüeth.

10.

*Ocskay*⁵ dergleichen mehr
 Schätzen undt Tyranneÿen
 Hat practicirret sehre
 Zu letzt Thät ihms gereÿen.
 Das glück Baldt wandet sich
 Weil er gar wunderlich
 In feundes Hände kam
 Ders Haupt zu Pfande nahm.

7.

Häst Du gefolgt der schrift
 Nicht das gebott Verbrochen
 Vndt dir mit Einem Gifft
 Das letzt aug ausgestochen
 Weils dich geärgert hat
 Das Selbe früh und sPat
 Bis dich *Vak Bottyan*²
 Ins grab geführet hat.

11.

In Summa Ritters Leüth
 Ihr hoch undt nirdrig Stande
 So ist dir reiche Beüth
 Durch Krieg auss eÿern Lande
 Die Ihr so hoch geschätzt
 Vndt jezund doch zu letzt
 Sag jeder O wir Arm
 Gott Vnser sich Erbahrm.

8.

*Forgach*³ hat ribillirt
 Dem Kayser seinem Herrn
 Zwar doch dabey Hadiert
 Dem Teutschen Herr Von fern
 Würdt Endlich doch citirt
 Aufs höchst vercarresirt
 Vndt durch Melancholey
 Vnsinnig gar darbey.

12.

Auch du Bauers Mann
 wirst wohl erfahren haben
 Vie sie gelandet an
 Dir Contribut Vndt gaben.
 Du hast ja schon Vermeint
 Dass sie dein Götter sein
 Wie klagst du dich den jetzt
 So hertzlich erst zu letzt.

9.

Auch *Bézéredyi*⁴ kandt
 Gerechter Gottes Strassen
 Mit Vorgenommen Bundt
 Entweichen keiner massen
 Der armen Ihr Geschrey
 Vmb seine Tyranneÿ
 Hatt Gott endlich erhört
 Vndt ihn gestrafft durch Schwerdt.

13.

Was hast nun Vngerlandt
 Jetzundt zum bschluss erworben
 Städth Flecken sindt verbrandt
 Auch laudt und leüth verdorben
 Mit Krieg Pest Hungers noth
 Hat dich gestraffet Gott
 Wer waiss Warumb ers thuth
 So strefft er Stoltzen Mueth.

¹ 1668—1743-ig.² 1635 v. 40—1709-ig.³ *Simon* 1699—1729-ig.⁴ *Imre* † 1708-ban.⁵ 1680—1710 ig.

14.

Mit wass vor grosser macht
Vnd Prailen manichs fatten.
Mit Hochmuth Stolzer Pracht
Hab Trotzset der gestalten
Gott aber war mit uns
All Anschläg Waren Vmbsonst
Habt meistens Kürtzer ziehn
Sich von dem Landt verziehn.

15.

Vo seindt die Libertasch
So auf der Müntz geschlagen
Jetzt seindt's Gemüsch gemasch
Auch Vntern Mist vergraben
Auf deinen Haltz hast du
Noch einen Galden dartzu
Schau wie schon mancher hier
Ihm gebet schöne Zier.

16.

Nun führt euch zu Gemüthe
All die Ihr intréssiert
Wie manches Gutts Geblüthn
Ihr grausamb habt Verführt

Gott wirdt euch für den all
Zu gwissen Zeit einmahl
Betracht wass ihr gethan
Also wirdt sein der Lohn.

17.

Nun alles ins gemein
Hoch nidrig Jung undt alten
Last eüch ein Vahrung seyn
zu straffen mancher falten
Lebt sittsamb fromb allzeit
Befehlt Gott Creütz Vndt Leydt
Ja der so gar den Todt
Für eüch gelitten hat.

18.

Bleibt Treü dem König stätts
So Euch Gott ander kehren
Vndt haltet vest die Gesetz
Sonst seydt ihr all verlohren
Ein Gott ein Tauf Ein Glaub
Die Bringen keinen Raub
Die Vntreü schlägt sein Herrn
Dass müst ihr selbst böwährn.

*Relković D.*KISFALUDY SÁNDOR LEVELEI BEZEREDJ GYÖRGYHÖZ.¹

Sümegeh, October 12-kén 1832.

Kedves Gyurim!

Mint Tóninak megigértem, hogy Pestről haza jöveletemmel, mihelyt lehet, meglátogatom, mivel bizonyosnak hallám, hogy Ő a' gyermekekkel egygyütt a' Cholera elől Kőszegről Sennyébe vonta magát, a mult hónap 27-kén Sennyébe mentem. Senkit sem találván otthonn, Rumban, életemnek egygyik legrútabb éjtszakáját töltöttem.

A' múlttakat feledékenységbe kívánván meríteni, barátságosan szerettem volna veled bold: Feleségem' javainak egy harmada eránt végezni, ily formán, hogy ez némelly a' környülállásokhoz alkalmazott változtatásokkal Taxis Ferdinandra nézve is megállhasson. Azonban esmerén

¹ A leveleket Kisfaludy Sándor közvetlenül felesége Szegedy Rozália halála után sógorához Bezereď György alnádorhoz, a kőszegi ker. ítélőtábla elnökéhez intézte, a kinek felesége Szegedy Antónia vala, a Kisfaludy Sándorné öccse, Szegedy Ignác és Rosty Katalin leánya.

mind Téged, mind magamat, 's attól tartván, hogy némelly oldalról különböző érzésünk' és gondolkozásunk' módgya barátságos egygyezésünknek talán úttýában állhatna, Szegedyt, kinek semmi követelése rajtam, sem nékem ő rajta, kértem volt meg Pesten, hogy, ha lehet egygyeztetne össze bennünket.

Ő ezen felvállalt missióját hamar elvégezte, minekutánna Te Eötvösre vetődvén, magadat végképpen így nyilatkoztattad ki:

1° Hogy én az ezüstnek egy harmadát vissza adgyam.

2. Hogy én neked fizessek 1000 ftokat pengőben, melytől 6 esztendeig a' kamatot nem vennéd.

3. Hogy a Diszeli portziót refateállyam; de halálomig, vagy halálodig bírhasam, esztendei egy arany fizetés mellett.

Én erre most még nem felelek meghatározottan, hanem ide mellékelve megküldöm bold: Feleségem' javainak mivoltára, történeteire, környűállásaira, és a' fenn forogható kérdésekre nézve észrevételeimet, és kinyilatkoztatásomat. Ezen Írást azon esetre, ha meg nem tudunk egygyezni, mint már kevés reménységem vagyon, vissza kívánom, hogy ez, a' mit a' sok oklevelekből öszveszedtem, és többszer leírva nincsen, a' ne talán folytatandó pörben a' kérdésben lévő ügynek kivonata helyett szollgályon.

Itt futólag csak a' következőket kívánom előleg említeni:

1° Szegedy azt mondá, hogy bold: feleségemnek jutott mobiliái az ezüsttel egygyütt becsú szerint mintegy 4600 fra mennek. Ezen Summa még Scála alá is esik. És Te ennek egy harmada' fejébe 2500 fkat tudtál kívánni! — Egyéberánt ezen Conscriptió csak pusztá előadás: mert sem a' Vármegye küldöttsége, sem az osztozó testvérek alá nem írták.

2. Az ezüstöt mindég bold: Feleségem tartotta magánál. Tudtomra ebből a' tácza, az osztoगतó hosszú kalán, egy két evő kalán, és többnyire minden kávé kalán hibázik. Ezen utolsók részszerint elvesztek, részszerint eltörtek. Halálakor felfordúlt házomban olyan ezüst is veszett el, melyet a' múlt tavaszkor Pesten vettem. Általlyában sok más is elveszett házomban hosszas betegségei miatt ezen utolsó időben, midőn az almáriomokba hol egygyik, hol másik cselédet kellett küldözgetnie távollétemben.

3. Az aszszonyi ékességekre nézve, melyeknek én soha birtokában nem voltam, sőt a gyöngyökön kívül nem is esmertem, és így, hová lettek, nem tudhatom, minden téendő kérdésekre előre is protestálok. Ezeket bold: Feleségem, ha eladta, vagy magára, vagy szegényekre fordította, a' mit tennie szabad volt, hírem és tudtom nélkül történt. Ezt ő leginkább akkor cselekedte méltó keserűségében, mikor néhai Rosty Antal néki és másoknak tudtára adta, hogy Te, ki javainak legjobb részét az ingyennél is olcsóbban birtad, (mert az épületeket sem fizetted-meg) a' Szalabéri jószágának eladása után, mely Szegedynek utóbb olly nagy hasznót hajtott, mindenütt azt hirdetted, hogy sequestrumot kérsz ellene. Ennek következése volt utóbb többi javaitól is megválása.

4. A' Diszeli portzióhoz, mely olly csekély, éppen nem ragatz-

kodom; annnyival is inkább nem, minthogy a' fassionális Summának egy negyed részén két annyit tudnék mindgyárt ott szerezni. De ragatzkodom ahhoz, a' mi ezen portzió'n fekszik.

5. A' gyöngyöknek darabja egy ezüst forintra becsültetett; de most Pesten a' vásárban nem ígértek többet 12 garasnál pengőben. Ha mindazáltal Tóninak tetszenék ezeket a' becsű árrán megtartani, örömet szolgállok néki. A' pénzt nem kellene letenni, hanem csak obligatiót adni a Veszprími Káptalannak. Az ezer pengő forintnak kiegészítése az én kötelességem fogna lenni.

6. Ha pörre kél a' dolog, mint már gondolnom kell, csak azt fogom sajnálni, hogy a' Kámi jószágának szerencsétlen általadását, a' rendetlenül tett fizetéseket, úgy, hogy soha nem lehetett rá bizonyosan calculálni, a' pörben ismét fel kellene melegíteni, a' mit, ha lehetne egészen ki szeretnék emlékezetemből törteni. Azt is igen fogmám sajnálni, ha bold. Feleségemnek örökös betegségei miatt, a Patikára és orvosokra tett, és 32 esztendő'k óta sok ezerekre menő költségeit kellene allegálnom. Ha azt kellene majd megmondanom, a' mit az egész vidékben, sok száz meg száz tanú be fogná bizonyítani, mennyi szegényt tartott Feleségem élelemmel, és mennyit ruházott.

Minekutánna Te azt tudtad mondani, hogy a' Kámi jószágot úgy vetted-meg, mint idegen, holott mi akkor azt a' testvérinél is erősebb hajlandóságból tettük, a' mi szegény Rózinak még sirjában is fájhat, és a' miért én magamat most is megőrüléssel vádolhatom, — tehát ilyen érzés és gondolkodás mellett barátságos egygyezésre nem tarthatok számat. Azért csak azt kívánom részemről jelenteni: hogy Compromissionális Bírák elejbe ügyünket bocsátani nem akarom; hanem, vagy egygyezzünk-meg barátságosan, és ez solennizáltassék, Taxis miatt, Vice Ispány, Főbíró, és Eskütt előtt; vagy mennyen pörünk minden forumon keresztül.

Azonban ezért ne nehezteljük egymás' személyére. Mondgyuk meg az Igazat, és ha nem egygyezhetünk, várjuk másoktól az ítéletet.

Élly boldogul! — Tónit és gyermekeidet csókolom

K. Sándor.

Sümegeh, November 22-kén 1832.

Kedves Gyurim!

Vettem leveledet a' mellékes irománnyal. Hogy eddig nem választoltam, az az oka, hogy bizonyosság végett, előbb az osztálybéli, megbecsültt mobiliáknak összeírását kívántam Szegedytől kezemhez venni. Megígérte, hogy leírattya számomra, (az eredetit kezeiből ki nem akarván bocsátani) de ez még máig napig sem történt. E' nélkül pedig lehetetlen, sőt igen meggondolatlan lépés volna magamat elhatároznom. Hogy azonban azt ne gondold, hogy ellensége vagyok a' barátságos egygyességnek, addig is tudtadra azon oklevél-béli fogyatkozást, mellyen mind a' barátságos egygyességnek, mind a' pörnek alapulni kell.

Így lévén a' dolog, a' következendőt nyilatkoztatom ki:

1° Én minden esetre inkább kívánok veled egygyezni, mint pört folytatni. De azt magad is általláthatod, hogy nem csak magaddal lévén dolgom, az egygyességnek okleveleken kell alapúlni.

2. Én veled téendő egygyességemben, ha a' legrationábilisabb számvetés után többre menne is kívánságod, mint a' számvetésnek reszultuma, csekélyebb summát nem fogok tekinteni: mert Rózi Tóninak az épületek' fejébe, a' minek igazság szerint le kell vonattatni, csak 350 fkat fizetett-le; de másként vagy on ez Taxisnénel, kinek 1300 fkat fizetünk-le.

Ennél fogva kívánságom az volna, hogy várnád be azon, reménylem, igen rövid időpontot, míg a' fenn említett oklevelet kezemhez vehetvén, elhatározott szándékomat megírhatom, és csak akkor idéztesz pörbe, ha magunk között egy igazságos számvetés után meg nem történhetik az egygyesség. Ne gondold pedig azt, hogy csak időt kívánok ez által nyerni. Ezen gyanúnak tőlem elharittása végett inkább azt ajánlom, hogy az egygyességnek esetére nézve a' fizetéseknek dátuma előbb kezdődgyék.

Azt is declarálom, hogy az egygyességnek esetére, mihelyt ő boraimat eladhatom, mindgyárt le fizetem, ha lehet, az egész summát, vagy nagyobb részét, reménylven, hogy Taxis részére nem fog a' pénz mindgyárt felvétetni.

Egyéberánt Tónit tisztelvén, kívánom, hogy valamennyien boldogul éllyetek!

K. Sándor.

Kedves Gyurim!

Szűkkeblűségben, miolta élek, sem physice, sem moraliter soha nem szenvedtem. Megbizonyítottam ezt akkor, mikor utolsó pillanatig vonakodó Feleségemmel Kamot néked általadattam, — adattam, mondom, mert ha én vesztetre nem erőlködtem volna, soha az a' Tiéd magadé nem lessz vala. Ő, a' boldogult nálamnál okosabb, én Ő-nálánál szívesebb és indulatosabb voltam. Ő Téged jobban esmert, mint én, ki az embert, míg egészen nem esmerem, mindenkor csak szebb oldaláról szoktam tekinteni. Indulatos szívességem 's barátságom Teerántad nyomban csak hamar büntető ostorunkká vált; az volt huszonkét esztendeig; 's az még most is reám nézve. Feleségemnek huszonkét esztendei keserűségét, melynek kifakadásait néha tapasztaltad, meggondolatlan, heves jószívűségem szerzte; és azért megérdemlettem, hogy még halála után is szenvedgyem a' leginkább általam fontt ostornak csapásait. — Te azt hányád szememre, hogy én Néked ártottam? — Ha tettednek elbeszélése Néked árthatott, vallyon az elbeszélő, vagy az elbeszéllett cselekedet oka-e? — a' feleletet magadra hagyom. Te kámi szerzeményeddel a' Világ előtt minden időben úgy dicsekedtél, mintha mink élhetetlenek, pazarlók volnánk, 's te a' leg szerencsésebb acquisitor. Ez igaz; és nem irigylem: mert méltó, hogy minden iparkodó gyümölcsét szedgye fáradozásának; de jó — és nagyszívűségünket erántad, így ellenünk fordítani, és utóbb még sequestrummal is fenyegetni, — milyen cselekedet lehetett ez? —

a' feleletet ismét magadra hagyom. Mit tettem én éretted előbb is, és az új egygyesség után utóbb is, azt, mint az engem csapkodó ostornak egygyik ágát, egy részről, mint keserűséget, más részről, mint meggon-
dolatlan jószívűségemnek büntetését, de mellette mégis mint nemes tet-
temnek szerencsétlen emlékét, magamnak tartom. — Bocsáss — meg,
hogy szívemet nyomó érzelmeimet kifakadni engedtem, minekelőtte akár
egygyesség, akár pör által egymástól örökre megválnunk.

Te mind Szegedy előtt, mind én — előttem azt nyilatkoztattad,
hogy a' kámi jószág' birtokába léptedet úgy tekinted, mintha mint
Idegen léptél volna bele. Ezen helytelen mostani tekintetedet könnyen
megcáfolhatná benned a' múlttnak igaz emléke: mert mint legjobb
barát és atyafi léptél, 's léphettél csak Kámba; és csak a' belépés után
lettél Idegenné. De ha úgy van, hát én is elnyomom meggon-
dolatlan tévedésemnek büntető emlékét, hogy hálátlan földbe jó búzát vetvén,
konkolyt arattam, és én is csak mint Idegen akarok veled végezni.
Azonban Idegenek, sőt ellenségek is szoktak 's tudtak néha egygyesség
által magok között végezni. Kolozsváry Miklós ugyan azt hiszi, hogy
Teveled lehetetlen embernek egygyezni a' nélkül, hogy a' szembetűnő
haszon mindenkor részedre ne legyen, és kívánságod egész mértékben ne
tellyesedgyék; de minekutánna meg vagyok győződve arról: 1) hogy
nemesebb lelkű, 's noha a' gavallérság fáj szegény legénynek, mégis
gavallérosabb egygyességet már lehetetlen ajánlani, mint melyet én itt
ajánlok; 2) hogy a' lelki esméretet, Igazságot, törvényt már lehetetlen
tovább űzni, a' nélkül, hogy túlsággá, sőt öngyilkossággá, következőleg
bolondsággá ne vállyon; 3) hogy többet ajánlok, mint sem magad
kívántál; tehát reményelem, hogy akár mint néhai jó barát 's atyafi,
akár mint idegen és ellenség, meg fogsz ajánlásommal elégedni.

Ide mellékelve megküldöm bold: Feleségem javai eránt számveté-
semet, úgy mint Egygyesség-projectumot. Én minden írásokat felforgat-
tam, és a' mit csak távolról is az örökösöket illetőknek találtam, fel-
jegyeztem.

Szegedy által nékem a' következő egygyességet projectáltad: 1) Hogy
a mobiliák' fejébe fizessek általlyában 1000 fkat pengőben, melyektől
csak hat esztendő lefolytta után fizessek kamatokat. — 2.) Hogy a'
meglévő ezüstnek harmadrészét természetben adgyam vissza. — 3.) Hogy
a' Diszeli portziót refateállyam néked; de holttomiglan, vagy holttodiglan
bírhassam egy aranyért esztendőnként.

Az 1-sőre nézve szabad választásodra hagyom: vagy fizetek néked
az ide mellékelte Computus szerint 1694 f 21 xroat váltókban, a' míg
le nem teszem a' pénzt, tüstént folyó Interestekkel, a' mi hat esztendő
múlva az Interestekkel egygyütt 2304 f 9 xra megy váltókban, és hátra
lévő vitalitius fizetésedre is, mely 1832 diki, 18 májusig járt volna,
keresztet vetünk; — vagy kívánságod szerint mindgyárt adok 1000
pengő ftokról szőlő adós levelet, melytől a kamatok csak 6 esztendők
lefolytta után fognak járni, és vitalitius fizetéseidről számot vetünk. De
ezen második esetben is mégis azt kívánom, hogy a projectáltt egygyes-
ség íratassék általad alá azon okból, mivel Rád nézve ugyan semmi

külömböséget nem tesz, de rám nézve igen nagyot: minthogy Taxisnének osztálykor az épületek' fejébe 1300 f. a scála szerint 1130 f. 25 xr WW fizettetett ki. Két bőrét egy embernek lehúzni pedig még a' Török-nél sem gyakorlott igazság- és törvénytétel. Az első ajánlásnak elfogadása esetében, ha tetszik, a' pénzt leteszem, mihelyt boraimat eladhatom.

A' 2-ra, az Ezüstre nézve, mint látod, többet ajánlok, mint sem kívántál, midőn a hibázó ezüstöt is megtéríteni szándékozom az osztálybéli becsű szerint.

A 3-ra) A' Diszeli portzió, mint Te is nálam jelentetted, maradgyon utóbbra, más útra; vagy, ha lehet, barátságos egygyességre: mert azon csekélységen, melly 1000 f W W sem ér, nékem temérdek gondom, aggságom és sok pénzem fekszik, a' minek most Te veszed hasznát: értem a' kámi épületeket és több efféléket.

A' számvetés Czikkelyeire nézve következők észrevételeim:

I.) Az osztálybéli ingó javak' száma és becsűje mind azon eredeti Conscriptióból vagyón kiírva, melly Eötvösön vagyón. Erről bizonyossá teheted magadat, ha azon oklevelet kezedbe veszed. — A' gabona, bor, fejérruha, és ágy-némű a' Conscriptióban nincsenek megbecsülve, mivel mióta Hazánk fennáll, az illy féle ingó javak még soha senki által nem kívántattak vissza. Nem hihetem, hogy Te lennél az első, ki ezen túlságokra tudnál vetemedni; kívált midőn a' házi eszközökből, keveset kivévén, majd nem mindent megfizetek, a' minek 32 esztendő után már pora sem lehet — meg.

II.) Hogy az activa adósságok 1810 diki November 15 ken fizetettek — le Rosty János Apát' halála után, arról magadnál is lehet oklevél.

III.) A' Hengei activa adósságról Te talán semmit sem tudtál; de én szégyenleném magamat magam előtt, ha mocskos haszonkeresésből akármit el tudnék titkolni.

IV.) Berhidáért bold: Feleségem soha az itt jegyzett summánál többet kezéhez nem vett.

V.) Az aszszonyi ékességekre nézve szükségesnek találom azt megjegyezni, hogy az osztálybéli Conscriptióban a' Rozáliának jutottak között csak 5 arany gomb van feljegyezve és a brilliant rózsáról szó sincsen, mégis, minthogy közösen vezetett Prothocollumunkban ezt találtam írva: »Rózi eladta Tóninak a' brilliant rózsát 150 ftokon« tehát azt is Computusba vettem. Hihető, hogy ez Tóninak jutott osztályba; utóbb Tóni Rózinak elcserélte; 's végre pénzért ismét vissza vette. Tóni talán jobban fog erről emlékezni. A' mint látod, még a' bika alatt is borjút keresek, csakhogy kielégíthesselek, és ez által a' pört elkerülhessem, időmet és életemet jobb 's nemesebb célra kívánván fordítani.

VI. Az eladott portziókra nézve, a' mennyire az ezekből vett pénz fellyúl haladgya az adósságokat, mellyeket bold: Feleségem a' maga neve alatt tett, és kifizettettek, a' barátságos egygyességben azon fellyúl maradó summát 465 f 57 x W W megajánlom: nem azért, mintha magamat arra kötelesnek érezném, hanem ismét azért, hogy a' pört elkerülhessem. Itt van helye annak, hogy nékem kijelentett véleményedet

előhozzam: Te azt állítod, hogy én az eladott portziókból bejött pénzst magam csekély szerzeményeire fordítottam, és leginkább azon okból, mivel 1810-ben, midőn Kámért Te 10000 f ó bankót lefizettél, én Sümeghen házom 'elejét megépíttettem. De tudd meg azt, hogy én az előtt már 1809-ben Gróf Amadénak 12000 fját, melyek bold: Feleségem által 1802-ben a' tűz és dög szerencsétlenség után vétettek — fel, kifiztettem, és pedig a magam nevére több helyeken felszedett pénzekből. Az ebből következő ítéletet magadra hagyom. Átallyában, hogy az itten fennforogható kérdés' tekintetében megnyugtathassalak, ki talán azt gondolhatnád, hogy az általam projectáltt egygyességnak elfogadása által velem jót tennél, a mit, mint minden czéladat most már elértt Úr bizonyosan nem akarsz, 's más részről talán azt gondolhatnád, hogy a' pör által ezen oldalról nyerhetnél, a' mit örömet el nem eresztenél, — emberségemre, becsüiletemre, és nemesi szavamra szentül megtartandó, következő ajánlást teszem: *Vedd által törvényes oklevél mellett, minden adósságomat; és én Tenéked a' 12019 f 44 xr W W eladási summát egy fertály esztendő múlva, ha tesilemről ruhámat el kell is adnom, kész pénzben lefizetem, és fellyül reá a Diszeli portziót legittlen ingyen visszaadom.*

Az ezüstre nézve szükségesnek találok, hogy a' meglévő ezüst törvényes bizonyosság előtt, mérték szerint osztassék három egyenlő részre, és sors vonás által vegye minden rész a magáét. Ezen módot Taxisné örökössére nézve, minden jövendő kétségek eltávoztatására tartom szükségesnek: kivéven, ha Te oklevél mellett az evictiót magadra vállalod Taxisra nézve. Ezen esetben, kívált ha Taxis 'ezüstyét magadhoz is veszed, csak hogy mennél előbb mindentől megszabadulhassak, a' mi másé, az egyenlő mérték' kieszközlése után szabad választást is engedek. Az egygyes kalanak' elveszését csak a' napokban tudtam meg, midőn az ezüstöt megvizsgáltam: mert bold: Feleségem' életében az soha sem volt kezem vagy gondviselésem alatt. A múltt tavaszkor Pestről a boldogúlttnak önnön kívánságára egy fedeles, kettős só és paprika tartó szelenczét hoztam. Ez is elveszett.

A' számvetésben történhetett hibákra nézve, szabad óvást teszek fel minden részre.

Ez végső Declaráció. Tőled függ a' választás. Én meg vagyok győződve arról, hogy nemesebben már nem viselhetem magamat. S végső kérésem is az, hogy, ha lehet, a' dolgot ne juttassuk pörre: mert esmerven félséget nem szenvedő természetemet, attól tartok, a' mit most még gondolni sem akarok. És hogy én ilyen egygyességre akartam lépni, annak minden időben megbizonyíthatása végett ezen Egygyesség projectumot vidimáltatott Copiában meg is tartottam.

Tónit tisztetem. Éilly boldogúl!

Sümeghen Xber 7 kén 1832.

Kisfaludy Sándor.

Sümegeh December 12 kén 1832.

Kedves Gyurim!

Bold: Feleségem javai eránt végső Computusomat, melyre az egygyességet is alapítani kívánom, tegnap küldöttem Erenyére. A' sok levél 's írás forgatás több időbe került, noha eleget siettem, csak hogy által essek ezen engem nyomasztó állapoton. Ott végképpen kijelenttem magamat; kiöntöttem minden keserű érzésemet is, csak hogy, ha lehet, örökre megmenekedhessek tőle.

Csudálom, hogy a' Boldogúlttnak gyöngyei eránt tett rendelése is most már nyugtalanított. Ez volt szegénynek leg nagyobb öröme utolsó nyavalyás esztendeijében. Lássad, ha a' Jóltévőnek szíve 'érzeményeit még sírjában is marczangolni nem általod. A' csekély fényűzés azon gyöngyökkel valóban nem érdemli meg, hogy azon jó, mely a' Szegedy névnek itt örök áldásokat szerezne, miátta dugába dűllyön. Én részemről borzadok azon gondolattól, hogy a' Jóltévőnek ezen az egész emberiséget nemesítő szándéka ne tellyesedgyék, — borzadok még attól is, hogy ez azon Testvérének nevében forgattassék — fel, kit életében legjobban szeretett. 'S hogy ez ne történnyék, hogy 'a boldogúlttnak emléke ezen áldásaitól meg ne fosztattassék általad, inkább én kívánok ismét áldozatot tenni: Vedd által, ha tetszik ezen gyöngyöket fele becsú árrán, az az darabját 30 xrokkal ezüstben, és vonnyuk le ezen summát az általam fizetendőből. A' többinek terhét én kívánom viselni. Ha ezen ajánlásom nem tetszik; tégy, a' mit vagygyaid szerint tenni el nem mulaszthatsz. De azután ne énnkem, hanem magadnak tulajdonítsd, ha Feleségem' szent szándékának oltalmazásában az egész világ előtt árnyék szállhatna reád. — Élly boldogúl!

K. Sándor.

Sümegeh Januar 21 kén 1833.

Kedves Gyurim!

Ezen hónap 13 kán írt leveledet tegnap vettem. Igen örülök rajta, hogy ez előbb kezemhez jött, mint sem törvényes Intetésedre már kész feleletemet szolgabíró Urnak elküldhettem volna. Sokért nem adnám, ha ez nem történik vala. Ezen Intetés engem annyira elbősztített és elbúsított, most megvallom, hogy — azon szempontból tekintván a' dolgot, mintha minden legszebb 's nemesebb embertéteményen a' sorsnak átka, és nyommasztó vaskeze fekünnék, el voltam szánva és tókéllyve a' legnagyobb túlságokra is, csak hogy boldogúltt Feleségemnek legfőbb életnyugalmát szíve 'szent érzelmének gyümölcst, 's létének áldást hagyó nyomait megmenthessem, és a' Szegedy névnek a' vidék szegénnyének szívében örök emlékoszlopot emelő végrendelésének fogamatot és öröklétet szerezhessenek. 'S méltán bízhatom abban, hogy minekutánna ezen dolog Téged, 's különösen Feleségedet és Gyermkeidet velem egy mértékben érdekelheti, megfogjátok nékem bocsátani, hogy a' kérdésbéli végrendelést felfogatni vágyó minden szándéknak egész erőmmel ellene szegeztem magamat. —

Azért utolsó ajánlásodnak megörültem, noha azt csak némely módosításokkal fogadhatom — el, de a' mellyek rád nézve semmi különbséget nem tesznek, rám nézve azonban igen nagyot: mert így minden kérdésen és kereseten túl esvén, végre megnyughatom. Ezen módosítások a' következők:

1.) Úgy vélem, meg vagy arról győződve, hogy a' bold: Feleségemnek javairól szőlő, és kezedenél lévő számvetés részemről a' legnagyobb lelki esmérettel történt, és állításom igazságos. Minekutánna Taxis' részéről minden bizonynyal, és méltán is csak a' Te cselekedeted fog sínormértékű vétetni; kívánom, és kérek, hogy azon részemről liquidáló Számvetés vétetvén barátságos egygyesség' alapjául, az szerkeztessék transactionális oklevélbe, és az irattassék általad alá, azon éréntessel, hogy Reád nézve a' Diszeli portzió eránt való kereseted még fenn maradna, akár barátságos egygyességre, akár törvényes útra. E' szerint az egy harmad részre általam fizetendő summa tenne 1998 f 11 $\frac{1}{3}$ xr WW, mellyből Te részedről levonatván az épületekért le fizetett 304 f 20 x — maradna néked fizetendő 1694 f 21 x WW. Taxis' részéről az 1998 f 11 $\frac{1}{3}$ xrből levonatván ugyanaz épületekért lefizetett 1130 f 25 xr, maradna néked fizetendő 868 f 16 xr WW. Ezt úgy kell feltennem, mint Conditiot, sine qua non: mert tedd magadat helyembe: — ha egyszer egygyik féllel pört kell folytatnom; hát a' hozatandó Itélet után, vagy én nékem, vagy Tenéked fogna fájni. Ezt el akarom kerülni.

2.) A' 65 lat ezüstnek természetben vissza adását egészen elfogadom. És ezt ugyan ezen Transactióba bele kívánom tétetni.

Ezen Transactio Te általad alá írva lévén, a' Diszeli Portziónak tekintetéből Te és én ismét új Transactióra lépünk, mellybe bele foglallyuk már a' Diszeli portziót is. Ezen Transactióban az Ezüstről szőlő pontot ismét egészen elfogadom. Itt egészen tetszésedre kívánok cselekedni.

A' mint futólag bold: Feleségem' jegyzéseit az ezüstről megtekinttem, azt találtam, hogy a' két nagy Gyertya tartó és néhány kalán, egy részről, és a két kisebb gyertyatartó, a' nagy kávé Kánna, és két nagy gömbölyű lábas só tartó más részről, éppen kétszer 65 lat ezüstöt fogna tenni. Jelentsd-ki, a' magad ezüstyéhez képest, mellyik részt kívánod inkább, vagy gondolod hasznavehetőbbnek. Én azt szolgabíró előtt megméretvén, által fogom adni adnak, kit általvételésre rendelni fogsz.

Most már csak a' gyöngyökről, és a Diszeli Portzióról van még hátra a' kérdés; ezekre nézve következő módosítást kívánok és kérek Tőled:

1°) A' gyöngyökből Te 1000 szemet kívánsz általadattatni? — Ennyi nincsen. A' végrendelésben is csak 830 darabról van szó, melly 1000 pengő forintokra becsültetett. Leveled' vétele után mindgyárt megolvassván a' gyöngyöket, azoknak számát így találtam négy, nagyobb, kisebb füzetben: 1) 73 darab. 2) 158 darab. 3) 253 darab. 4) 333 darab. Azon kívül van két kővel, vagy üveggel kevert 45 darab. És 9 darab fúratlan. — Mind összevéve 871 darab. — Ennél többet nem adhatok által, mert nincs. A' gyöngyökből 100 darabot Taxisnének aján-

dékozott férjhez menetelek. Ezt végrendelésében is említi. 100 darabot másra fordított, a' mit sohasem nyilatkoztatott — ki, hová. Azt tartják Sümeghen, hogy a' Sümeghi csudálatos képnek ajándékozta. A' többi elveszett, midőn egykor Űrnapi Processión nyakán egy sor elszakadván, elhullott. — Ezzel már tehát meg kell elégedned. De meg is elégedhetsz: mert az 1000 f pengőt nékem kell lefizetnem a' végrendelés' fejébe; és a' Diszeli portziót ingyen adom által, bár némelly módosítással is. — A' gyöngyökre nézve mind az én, mind a' Te bátorságodra nézve, szükségesnek, de igazságosnak is tartom, hogy a' fellyebb említett előleges Transactióban is említés tétessék ezen gyöngyökről annyiban, hogy Te a' végrendelést ezek eránt a' Curiális Decisiók' utasításához képest: *De Succ: Nro 27.* elesmered.

2.) A' Diszeli Portziót általadom, és refateálok; de nem most mindgyárt, hanem jövő Sz: Mihálynapkor; úgy mind azonáltal, hogy a' hegyvám tartozást, és az egy szekér Badacsonyra állítandó szénát már egész esztendőre Te vegyed. Én addig csak a' malom részt húzom, mellyből egyéberánt is már csak 2 köből búza, és 15 köből rozs van hátra. Az árenda Contractus is csak addig tart, melly szerint kész pénz semmi sem fizettetik, hanem csak a' malom és hegy vám szállítatik ingyen házamhoz, és egy szekér széna vitetik ingyen Badacsonyra. Tavalyi egy szekér szénám is még hátra vagyon; ezt még magam veszem az idén. Hibás azon állításod, hogy az általam kívánt 1000 f WW kamattya nem járna mivel én birtam a' jószágot. Azon 1000 f Kámért tétetett le általam, a' mit Te birtál, és használtál, nem pedig én. —

Most már tehát ne calculálly többé, hanem üss-fel: mert akár hogyan calculálsz, ha igazságos akarsz lenni, és ha magad helyett Idegent képzelsz ellenem, hát meg kell vallanod, hogy enyim a' veszteség, fel sem vévén azt, hogy sok okokra nézve megérdemlettem volna tőled, hogy tekintet legyen reám; de a' miről már régen letettem. —

Taxisra nézve fel kell venned azt, hogy nem csak semmi rövidséget nem szenved, a' liquidáló számvetés szerint, hanem bizonyosan nyer, minekutánna a' Szegedyvel tett Transactió szerint Taxisnak 2000 f: pengőnek kifizetése van lekötelezve, melly summa néki majorennis korában ki fog Szegedy által fizettetni.

Élly boldogul! —

K. Sándor.

Sümegh Február 4 kén 1833.

Kedves Gyurim!

A' legjobb 's tisztább lelkiemérettel aláírhattad volna azon projectált, 's okokon épült egygyességet, mind azért mivel annak foglaltatya oka, hogy fizetnem kell, mind azért mivel igazság szerint csak annak kellett volna megtörténni, de még azért is, mivel, ha megtörténni volna is, Taxiszt még sem kötelezhette volna. Azonban, ha lelked' esméretével ellenkezik, hát kívánságom megszűnik: mert valamint magam lelkiem' esmérete ellen tenni nem szoktam, úgy azt mástól sem kívánom.

Te ezen legutólszor projectált egygyességet silánynak mondod. Hát nem veszed észre, hogy ez sokkal több, mint a' mit legelőször kívántál?

— Te 1000 pengő forintot kívántál hat esztendei kamatok nélkül; 's én most ugyan annyi pénzzel, 's mindgyárt folyó kamatokkal vagyok köteles B. Feleségem' végrendelését végre hajtani. — Te a' Diszeli portziót holtunkig egy arany árendába nálam akartad hagyni; és most ingyen, mindgyárt általadatni kívánod. — Te a' dolgot csak magad részéről veszed-fel.

De tapasztalván, hogy a' te praetendáltt engedéseid részemről nőttön növvő veszteségek, tehát az általad ajánlott Egygyességet elfogadván, azt alá is írva két exemplárban ide mellékelve megküldöm, azon kérelemmel, hogy az egyyiket általad, vagy Tóni által is alá írva Zabó Péter úr által kezemhez vissza küldeni ne legyen terhedre.

Itt még következendőket kell észre vennem:

1^c) Az ezüstöt, kívánságod szerint, általadom annak, a' kit az általvételre kezéd írása által meghatalmazottnak tapasztalni fogok.

2.) A' gyöngyök' átvételére projectálly valamelly módot. Talán legjobb volna, ha Barczánéra bízna az átvételt: mert én arany erem miatt most olyan állapotban vagyok, hogy csak egy napi útát is vesze-delem nélkül nem tehetek.

3.) Diszel eránt a' fassiót meg fogom tenni, mihelyt Veszprímbe mehetek, hol a' Káptalannal úgy is végezmem kell B. Feleségemnek végrendelése eránt.

4.) A' Diszeli portziónak általvételét, 's adását azért kívántam Sz: Mihály napkor, hogy az árendás kezemben legyen, ki még tavalyi Badacsonyi szénámmal is tartozik, és hogy azon csekély gabonát addig húzhasam, minekutánna a' jég annyira elvert, hogy az elvetés után alig maradt valamelly gabonám. — A' Diszeli molnárnak nálam Cautionális pénze vagyon; ellenben nékem is van nála pénzem az előbbi, ott megholt molnárnak restantiájából, melyet a' mostani mint terhet elvállalt. — De még az a' környülállás is fenn forog itt, hogy az előbbi molnárnak halála után az új molnár sok reparációkat tett a' malomban, mellyeket árendásom a' tavalyi árendából fizetgetett ki. A' reparációk most is folyton folynak; de ezeknek már nem én fogom hasznokat venni. Hogy tavaly hátramaradt egy szekér szénámat Badacsonyon ugyan a' Diszeli termésből vehessem, és a malomra tett, most már néked gyümölcsöző költségeim megtéríttessenek, lelki esméretedre és discretiódra bízom. —

Vége arra kérlek, hogy azon Irományt, vagy általam egygyességnek projectáltt Deductiót küld ezen alkalommal kezemhez vissza, hogy azt Taxisnak meghatalmazottjával közölhessem.

Egyéb eránt ély boldogúl! —

K. Sándor.

Közli: MARÓTHI REZSŐ.

DOMOKOS MÁRTON BÚCSUZTATÓJA.

Domokos Márton a XVIII. században Debreczen városának volt híres főbírája. A zalakapolcsi Domokos családból származott s iskolai tanulmányainak befejezése után Pesten ügyvédkedett, midőn mint 28 éves fiatalembert 1725-ben Debreczen városa jegyzőjéül meghívta. Érdekesen ír megválasztásáról Szücs István Debreczen város történelmében: »Ha valaha, úgy különösen ezen Domokos család által lett azon állítás beigazolva, hogy Debreczen város kormányát tartó előjárók, koronkint a beköltözött idegenekből is választatva, ez által felfrissített életerőt voltak, küzdelmes hivatali pályájuk közben, kifejteni képesek. Valóban Domokos Márton s ennek fia Domokos Lajos hivatali pályája elannyira össze van Debreczen város történelmével növe, hogy a mi csak nagyobb-szerű és jövőre is kiható üdvös működés e korszakban a város körében mutatkozott: mind azt leginkább e két jeles egyén hazafiui buzgóságának lehet köszönhetni.«

Domokos Márton csakhamar meggyökeresedett Debreczenben s családot alapított. Nőül vette Csipkés Komáromi Györgynek, Debreczen város főbírájának, később bihari alispánnak leányát, Csipkés Komáromi Györgynek, a debreczeni főiskola egykori hírneves tanárának, majd később debreczeni papnak, a hírneves biblia fordítónak, unokáját, Máriát.

Már 10 év mulva, 1735-ben a város főbírájául választatott, s viselte tiszteét egész 1764-ben bekövetkezett haláláig, minden évben újból és újból felé fordulván a közönség bizalma.

Hogy halála milyen általános részvétet keltett, arról tanuskodik az a búcsuztató, a mit itt közlök s a mit az Inárcsi Farkas család levéltárában találtam föl. A túlادunai Domokos család egyik sarja Domokos András még a XVII. század végén Nagy-Kőrösre költözött s az ő egyik unokájának leánya Inárcsi Farkas Sándorné lett. Talán e révén került a búcsuztató a Farkas család levéltárába.

Domokos Márton halálára.

Józsué szavára a napnak forgása

Megszűnt Gibeonban gyors sebes futása.

Ajalon völgyében a Holdnak járása,

Egy nap Napnak s holdnak így lőn megállása.

Ne mennyi Gibeonba s Ajalon völgyére

Hol vadnak, hanem ez Atád mezejére,

Holott áll a halál Józsué képébe

Napunkat s Holdunkat tartván rejtekébe.

Nézd itt egy tündöklő *Napnak* megállását

Egy fényes Csillagnak esett változását,

Egy világoskodó Holdnak elfogyását

Mely már elvégezte végképen futását.

E Nap, Hold s Csillag volt e Város Birája
Domokos Márton Úr, kinek szeme, szája,
Már bé vagyon fogva, mert halál postája
Onnan felyül jött el az Úrtul hozzája.

A Nap ha az égen végezi forgását
Ismét elől kezdi más napon futását,
A Hold is vezetvén pontyára járását
Idővel követi rendes utazását.

Jaj! nem lesz már köztünk ez Nap feltetszése
E szépen ragyogott Csillag tündöklése,
Nem lesz ez elfogyott Holdnak megtelése,
Mert végképen esett most elenyészése.

Óh! ki ne siratná e szörnyű romlását
E mi Városunknak illy sok változását,
Ennek gyászban, búban lett béborulását
Nap, Hold s Csillagunknak egész elfogyását.

Debreczen Városa valóba sirattya
Úgy, hogy a sirása az egeket hattya,
Zápor esső módra könyveit hullattya,
Melynek vizeivel orczáját ásztattya.

Sírnak e Városban az Úrnak Papjai,
Ennek felső, közép s mind alsó tagjai,
Gyászruhákban járnak Próféták Fiai
Látván, hogy hullanak Nap, Hold s Csillagai.

Óh! Isten ne hagy el elepedt népedet
Ne fordítsd el tőle orczádat, szemedet,
Küld hozzá vezérül igaz Mózesedet
A ki vezérellye számos seregedet.

Ha elenyésztetted e fényes Napunkat,
Ha elfogyasztottad egészen Holdunkat,
Ha elvetted tőlünk hajnal Csillagunkat:
Szánd meg Uram, szánd meg e mi Városunkat.

E Nap, Hold s Csillagnak, hogy eredetére
Mehess, fordítsd szemed Szala Vármegyére
És Veszprém Vármegye Vásonkő helyére
Holott rátalálhatsz végfelkelésére.

Az Ezer hatszáznak utolsó számjának,
Mely után kilenczvenhét számot irának,

Tetszett szintén fogytán Kis Asszony havának
E Nap, Hold és Csillag feltámadásának.

Domokos Ferencz úr e Napnak fényének
Hajnal színt mutatott vig feltettzésének,
Úgy örült s örvendett, mint hív Hitvesének
Oroszi Katának kedves Jegyessének.

Jaj, de mely véletlen meg fosztatik tőle,
Minthogy Mennyben így volt végezés felőle,
Sőt még özvegye is el múla mellőle
E kellemetes Nap fényének előle.

Ez a nap akkoron gyászszal setétüle,
A bú, bánat miatt por s hamuban üle
Attyának s Anyjának hogy vére meghüle,
Két erős oszlopa mellőle eldüle.

Mégis Hélikonnak sietett hegyére
Árvasága miatt attul el nem tére,
Sőt fő gondot tartott az élet vizére,
Áhitozván lelke ezeknek ízére.

Pápa és Debreczen ennek bizonsága,
Német Ország, Pozsony erős igassága,
A holott úgy fénylett szorgalmatossága,
Mint a fényes napnak délszínben világa.

Hazánk törvényével Posony fényesíté,
Elmójét Nemzetünk javára készíté,
Naponként mind addig s addig élesíté,
Mígnem tudásával fel is ékesíté.

Az honnan hivatott Nótáriusságra,
Azután csakhamar majd Senatorságra
E két ágrúl szállott a legmagasb ágra,
Mikor emeltetett s ment Fő Bíróságra.

Míg huszonkilenttzer Ceres arattatta
Búzáját, s mindenét fel is takartatta,
Bachus is annyszor pinczékre rakatta
Borát, Városunkat bölcsen igazgatta.

A törvényt s igazat tudván úgy őrzötte,
Hogy erőszak-tétel ne lenne közötte,
Elmójét s értékét mással úgy közlötte,
Mint Isten s természet szívében öntötte.

Az Árváknak ügyét el nem fordította,
Özvegyi jajszóra mérgét nem ontotta,
Szegény esdeklése szívét hogy hatotta,
Gazdag adománya azt el nem hajtotta.

Nem csüggedt elméje dolgok kétségében,
Lába nem süllyedett azok mélységében,
Sőt járt nem mozduló szíverősségében,
Igasság s okosság egyenességében.

Széllyel nem csapongó álhatatossága
Kezdett dolgának volt egész fontossága.
Serény munkájának szerzé tartóssága,
Hogy oly sikeres volt foglalatossága.

Már most megnyugodott megfutván pályáját,
Megharczott harcának tartya nyert pálmáját,
A győzelemnek vette koronáját,
S Abban megkapcsolta Krisztust, köszikláját.

Harminczhét esztendőt, de fele hijjával
Töltött el kegyessen Szerelmes Párjával,
Komáromi hitves-társa Máriával,
A ki most kesereg keserű Mártával.

Mindezek folyának példás kegyességgel,
Minthogy edgyütt éltek mindig békességgel,
Kiket Isten szeret ilyen nyereséggel,
Ezeket megálgya végre idvességgel.

Áldásul is Úrtul egy fiat nyertenek
Ez Uri Személyek, fel is neveltének,
Így Palládiumot ezek szercztenck,
Mellyel a közjónak nagy hasznót tettecnck.

Mert jól tudgyuk, már is e Város szolgája
Törvényszéken ki is a Peresnek szája,
Még idővel leszen fénlőbb koronája,
Adja Isten légyen hűséges Dajkája.

Ezen nyert Fiában az Isten áldását,
A megholt szemlélte, míg élt áldomását,
Örült is, hogy látta kiábrázolását
Kilencz Onokákban ékes virágzását.

Kik közül már sokan Pallas táborában
Nagyobbak, kisebbek forognak nyájában,

Midőn seregenként mennek oskolában,
Hogy aztán járjanak Attyok nyomdokában.

Bárcsak még ezeket hasznos bölcsességre
Oktathatta volna éles elmésségre,
Isten s mások előtt kívánt kedvességre
De ezt másra bizta, jutván nyereségre.

Ugyanis az Úrnak ezen hű szolgálja
Már elment előlünk, sorsunknak Dajkája,
Júda Várossának oszlopa, strázsája,
Így vert meg bennünket az Úrnak pálczája.

Hol fekve, hol ülve, járva s betegségben
Másfél esztendőket töltött sínlődésben,
Hol karokon fogva ültetett a székben,
Így hala meg osztán, ki élt kegyességben.

Oh! Mósest sirató könyves zokogással
Izrael Tábora most sirj óhajtással!
Im, kedves Mósesünk végső búcsuzással,
Most válik el tőlünk szörnyű változással.

Egyiptombéliek mit nem cselekedtek,
Jákóbnak halálán a kik kesergettek,
És kedves fiai miként esedeztek
Atád mezejében mikor közelgettek.

Miként omlottak le csüggő térdeikre,
Árasztván könyveket könyves szemekre,
És éles fájdalmat hajtván szíveikre,
Jajt és panaszt vévén száraz nyelveikre.

Mind Jákób, mind Móses e vala mellettünk,
A halottak közzé kit ide tétettünk,
Mert királyi táblán szóllott mi helyettünk,
—Sirjatok hát Egek mostan mi felettünk.

Ugyanis vége van pályá futásának
Domokos Márton Úr Város Bírójának,
Hatvan hét esztendőt kinek számlálának
A kegyetlen Párkák. Jaj! már elfolyának.

Szentgyörgynek Havában ily búra viradtunk,
Ezer hétszáz hatvan négyben így maradtunk
Vezér nélkül, melyért búban elfáradtunk,
Mivel árvaságra ekkép mi hagyattunk.

Felséges Asszonyunk, Hazánknak Dajkája,
 Mária Thrésia, igazság Mátkája,
 Velünk edgyütt mondja e megholtak szája:
 Élted virágozzon fejünk koronája.

Felséged hívséges hites szolgájának
 Már végső szavai bekapcsolt szájának:
 Határa Felséged tágas Országának
 Terjedgyen tovább is annak közfalának.

Széles Országodat okos, bölcs fejekkel
 Álgya meg a nagy Úr, fő Uri rendekkel,
 A kik szolgállyanak bölcsen az eszekkel
 Terjesztvén Felséged hírét erejekkel.

Éltemnek még élő elmaradott Párja!
 Már látod, testemet a sír halom várja,
 Majdan is előtted a földben elárja,
 Ítélet napjáig léssen erős Várja.

Ajánlak az Úrnak erős hatalmában
 Adjon békességet e bátor várában.
 Óh! Hazám nyúgodgyál híves árnyékában
 Ez Isten házának csendes hajójában.

Kedves Fiam Lajos! Kilencz gyermekeddel
 Téged is éltessen e szép seregeddel
 A kiket nevelgetsz már bölcsességeddel,
 Még élő pároddal, hitves Jegyeseddel.

E városnak terhét okos bölcsességgel
 Hordozó Férfiak! s példás kegyességgel.
 Itt hadlak titeket, hanem nyercséggel,
 Életetek folyon hasznos reménységgel.

E Várossal edgyütt őrizzen titeket
 A Felséges Isten, ki lát mindeneket,
 Gyámolul rendellyen okos bölcs fejeket
 Ti mellétek, tisztán kik tartásák kezeket.

Óh Istennek háza s hű Ecclesiája
 Fordúlljon te reád az Úrnak Orczája,
 És a te Jegyesed a Hívek Mátkája
 Adgyon békességet a Király pálczája.

Már többet nem szólok megszáradt nyelvennimmel,
 Minden Uri rendek! végső beszédemmel

Búcsúzásom végzem, mert már Jegyesemmel
Edgyütt lések s vagyok e drága kincsemmel.

Te pedig Jézusom, a kinek szolgáltam,
Tudod, hűségemet mind végig megáltam,
Halandó testemtől míg csak meg nem váltam,
Fogd azért lelkemet, kedved ha találtam.
Ámen.

Közli: BENKÓ IMRE.

KOLOSVÁRI ISTVÁN LEVELE APAFFIHOZ NYOMDAI DOLGOKRÓL.

1684. jul. 25.

Az Ur Isten áldja meg Nagyságodat, szívből kívánom.

Kegyelmes Uram. Legyen Istené a dicsíret érette, mind eddig békeséges volt utam és egészségben jöttem. Itt várakozásom esék, mert az Elector ő nga szintén utban volt, hogy audientiát kértem; egy hétre izente ő nga, hogy haza jű. Ugyan itt lemenő atyafiakkal találkozám, kik azt beszéllék, hogy Tótfalusi uram két deákotat vévén maga mellé, az egész bibliát nyomtatja, de in 8-vo minori, mint egy kis deák biblia olyan leszen; azonban fordítást is felette igen sokat mást csinálnak. Ugyan azok mondák, hogy Debreczenben is vittek Belgiumból biblia első levelének nyomtatására való rézmetszést; ott is bibliát akarnak nyomtatni, nem tudom szinte ki versióját? Nekem már harmadikat kell nyomtatnom, melyben mihelyt ide fel megtudják, hogy a fordításban jobbitás nem leszen, erre privatus emberekben penig vagyon, nem fogják dicsírni e munkát.

Kegyelmes Uram, a munkán, melyre elbocsáttattam, a Ngod méltóságos fejedelmi keze vagyon és sok költségben is álló, azért noha nekem elég szomorú a késedelem, de nem sietek, Ngodnak igen anxie parancsolatját várom, hogy érthessem mit kelljen cselekednem. Én erről az urnak, Teleki uramnak ő kegyelmének elég bővön írtam, t. püspök uramnak hasonlatos képpen; tudom e dolgot Ngodnak ő kelmek bővebben értésére adják. Ezzel én maradok Ngodnak kisebb szolgája

nagy alázatossággal

25. Julii 1684 Berlinumban

Kolosvári István.

Kívül: Serenissimo ac celsissimo D. D. Michaeli Apaffi Transylvaniae Principi, Partium regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti, Domini meo clementissimo.

(Eredeti az akadémiától átvett iratok közt.)

KANIZSAI PÁLFI JÁNOS LEVELE A GYULAFEHÉRVÁRI PROFESSOROKHOZ.

A nagy Bethlen Gábor örök dicsőségét, gyulafehérvári iskolája fényét, Erdély boldogságát s Dunántúl romlását hirdeti e levél. Úgy látszik, lett foganatja s a Pálfi ajánlatával Fejérvárra küldött dunántúli ifjak csakugyan kitanultak. Egy Soós István ez idő tájban dunántúli ref. lelkipásztorról legalább van tudomásunk. Soós János kiskomáromi esperesnek, vagy az 1617. évi május hó 1-én Somodorra ordinált Soós Györgynek lehetett a fia; az 1639. évi május hó 25-én Csöglyen tartott kerületi közgyűlés idején a vámosi ref. egyházban hirdette az igét, tiz évvel később pedig mint polgárdi lelkipásztor volt jelen Pápán a szept. 14-ki generalison.

Bevezetésére vedd össze írója külföldi naplóját a Történelmi Tár 1880. évf. 192. lapján.

Reánk magának K. Pálfi Jánosnak sajátkezűleg irt leveleskönyvében maradt, a melynek eredetije a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában, másolata több gyűjteményben látható. Két mondatát közölte Tóth Ferencz »A dunántúli püspökök élete« 155. lapján s helytelenül nyolcz egyházkerületet magyarázott ki belőle.

Salvete plurimum in Domino.

Celeberrimi et excellentissimi viri, collegii Alba-Juliani in Transylvania professores honorandissimi, qui solidae eruditionis vestrae, atque adeo etiam indefessae in juventute informanda sedulitatis splendidissimo jubare universam Transylvaniam ita collustrastis, ut vestri fulgoris radii montosis Transylvaniae limitibus coerceri et terminari non valentes, sese ejaculentur plane huc ad nos usque, langvida (ut cum poeta loquar) quo fessi vix venit aura Noti: nempe domine Johannes Henrice Alstedii, quem anno 1610. 22. die Augusti in illustri Nassoviorum Herbornaea vidi et salutavi, et tuum nomen, longe lateque decantatum, albo meo insertum, mecum circumfero, domine Philippe Ludovice Piscator, quem eodem anno 1610. Heidelbergae, sub immortalis reminiscendae doctore Pareo, collegam habni; parentem vero tuum clarissimum M. Joannem Piscatorem, hominem corpore quidem pusillum, eruditione autem et felicis feracisque ingenii in usum ecclesiae Christi, editis monumentis gigante quovis vastissimo proceriorem, ibidem Herbornae, eodem, quo excellentissimum dominum Alstedium, anno et die vidi et domi suae salutavi; domine N. Bisterfeldi, trias et triga doctorum et professorum merito veneranda vos et una omnes et seorsim singulos, per viscera misericordiae Christi oro, ut inter caeteros, jugiter a diserto ore vestro pendere solitos, juvenes studiosos, ex hoc nostro Hungariae tractu Cisdanubiano ad vos profectos, Thomam videlicet Latrani et Stephanum Soós, commendatos

habere dignemini. Inter Hungariae episcopatus, sive superintendentias, quae (ni fallor, sex) in hac nostra Hungaria pro parte ministrorum orthodoxorum habentur, (Baroniensi excepta, quae totaliter Turcicae tyrannidi subiacet,) vix est altera hac nostra Cisdanubiana afflictioris sortis ministrorum penuria magis laborans, et adversariorum insultibus magis exposita, et quidem ita, ut si coram tristem rerum nostrarum faciem intueri vobis liceret, dubio procul, pro innata vobis pietate, nobis condoleretis, vicemque nostram miseraremini. Unde fit, ut alumnorum illorum nostrorum pauperiem aliquorum sumptuum suppeditatione abigere, tam remoti positi, nequeamus; sed cogamur ad christianae vestrae benignitatis subsellia, mediantibus nostris litteris, provolvi, orantes candorem vestram incomparabilem, ut alumnos nostros, tum qui nunc vestra sub ferula studiis operam navant, tum etiam quos deinceps coetus hic noster ecclesiasticus Cisdanubianus commendatoriis instructos erit ad vos ablegaturus, nostri in hoc tractu sub Christi imperatoris coelestis vexillo contra portas inferorum militantium respectu habito, singularis vestrae benevolentiae sinibus excipere, sedulo (ut in hoc jam nominato nostro tractu, ubi olim, Deo juvante, repatriaverint ecclesiae Christi nobiscum inservituros) informare, eorumque conditionem, ut aliquamdiu apud vos durare, studiaque sua urgere queant, promovere paterne studeatis. Quidquid auxilii, quidquid consilii, laboris et etiam promotionis in ipsos expenderitis, id omne ego cum meis fratribus in nos expensum dicemus et ducemus. Et quia secus tam longe disjuncti nequimus, nominum meritorumque vestrorum debita a nobis celebratione, atque adeo etiam precum vestra pro incolumitate ad agnum in medio throni Dei sedentem fundendarum suffragio vobis redhostire pro virili conabimur. His vos una cum vestris omnibus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi in nominis sui sacrosancti laudem, ecclesiarumque suarum gloriam, floridissima in celebritate diutissime conservet.

Datum in Kis Komár confinio Canisiensium Turcarum rabiei opposito et exposito, anno 1636. 9. die Januarii.

Celeberrimarum et excellentissimarum dominationum vestrarum ejusdem fidei et charitatis vinculo conjunctus, animique sinceritate deditus

Johannes P. Canisaeus

ecclesiarum orthodoxarum in Hungariae Superioris comitatibus Cisdanubianis existentium episcopus, et ecclesiae Kis Komárianae pastor, ob religionem ab deversariis, ecclesiis in bonis Batthyanianis habitis ejectus, civitate autem Papensi bis exclusus.

Közli: MOKOS GYULA.

GVADÁNYI VILÁGTÖRTÉNETE.

A minap egy tanítványom figyelmeztetésére a nagy-váradi zsibvásáron megvettem Gvadányi világtörténetét. Ez alkalommal megnéztem, mit írnak róla irodalomtörténészeink. Talán nem fölösleges, ha ide iktatom az egymásnak ellentmondó adatokat.

Pallas Nagy Lexikona (1894): »Sokáig dolgozott egy nagy világtörténeten: A világnak közönséges históriája stb. Első kötete 1796-ban jelent meg s ettől fogva évenként egy kötetet bocsátott közre; ő hat kötetet írt meg, halála után, 1805. Kis János folytatta még egy kötettel, azzal megszűnt a vállalat.«

Beöthy Zsolt Képes Irodalomtörténetében *Badics Ferencz* (1896 és 1899): »A világnak közönséges históriája hat kötetben (Pozsony, 1796—1803), melyet néhány jeles és hiteles authorokból szedegetett ki s utóbb Kis János fejezett be.«

Szinnyei József. Magyar írók élete (1894): »1796—1803. Hat kötet, az I. kötetben szerző arck., a VII. kötetet Kis János 1805-ben, a VIII. és IX. Síkos István írták ugyan ott 1809 és 1811.« Ugyane munkában a Kis Jánosról szóló cikk azt mondja, hogy a VII. és VIII. kötetet Kis János írta. Pozsony, 1805, 1809.

Széchy Károly pedig Gvadányiról szóló, a Magyar történelmi életrajzokban megjelent munkájában (283—84. l.) azt mondja: »A hetedik kötet már Kis János s a nyolczadik Síkos István nevét viseli homlokán: s ezzel a vállalat elakad.«

S mindezek előtt *Toldy Ferencznek*: A magyar költészet kézikönyvében (1855, I. 558. l.) azt találjuk a Gvadányiról szóló fejezetben: »A Világnak közönséges Históriája, melyet néhány jeles és hiteles authorokból kiszedegetett. I—VI. kötet. Ott (Pozsony) 1796—98. Ezen munkájába a fáradhatatlan vitor aggastyán rövid betegség után 1801 decz. 21-én belehalván, folytatta azt Kis János.« A Kis Jánosról szóló fejezetben pedig (II. 86. és 87. l.) felemlíti Gvadányi világtörténetének folytatólagos VII. (1805) és VIII. (1809) kötetét.

Honnan az adatoknak ezen különbözősége? Hogy lehetséges, hogy Széchy a VIII. kötettel beszűnteti a vállalatot, midőn a IX. kötetet, melyet Síkos írt, jól ismeri?

A tényállás különben a következő: az I—VI. kötetet Gvadányi írta, az egyes kötetek a következő időrendben jelentek meg: 1796, 1796, 1797, 1797, 1798, 1803; a VII. és VIII. kötetet Kis János írta, megjelentek 1805-ben és 1809-ben, a IX. kötet S. Síkos István munkája 1811-ből.

KARDEVÁN KÁROLY DR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Arthur Eloesser *Literarische Portraits aus dem modernen Frankreich*. S. Fischer Verlag Berlin. 300 lap.

Eloesser Arthur fentnevezett munkájában a modern francia irodalom legkiválóbb színmű- és regényíróinak jellemzését adja. Hogy e gyűjteményben a drámaírók túlsúlyban vannak, magától értetődik, A szóban levő munka tehát két részből áll: az első részben szerzőnk a következő színműírókkal, ú. m.: *Becque* Henrik, *Hervieu* Pál, *Dönnay* Móricz, *Courtelaine* György, *Curel* Ferencz, *Porto-Riche* György, *Rostand* Ödön, végül pedig *Sarcey* Ferencz drámaírásiával, a második részben *Balzac* Honoré, *Zola* Emil, *France* Anatole, *Barrès* Móricz, *Huysmans* Károly és *Bloy* Leo regényírókkal foglalkozik. A drámaírók jellemzése *Becque* Henrik, emez 5 évvel ezelőtt elhalt nevezetes francia íróval veszi kezdetét, kinek összegyűjtött drámái ép a napokban jelentek meg. Szerzőnk *Becque* művei közül különösen »L'Enfant prodigue« (Az elveszett gyermek), *Michel Pauper*-t a »*Corbeaux*«-kat (A hollók) és *La Parisienne*-t (A párisi nőt) teszi vizsgálódása tárgyává és kiemeli, hogy *Becque* mindeme darabjaiban amaz elvnek akar érvényt szerezni, hogy színműben necsak az exakt milieucsetelést találjuk, hanem minden egyes színdarab egy szociális gondolatot s egy etikai eszmét is tartalmazzon. *Becque* különösen az 1885-ben színre került »*La parisienne*« cz. darabjával vált híressé, nem csak azért művel *Lemaître*, a híres francia esztéta *Becquet* *Molière* méltó utódjának nevezi, hanem inkább azért, mert e mű a francia ú. n. Comédie rosse-ok (erkölcstelen színdarabok) legsikerültebb darabja. *Becque* élete különben a szerencsétlenségek szakadatlan láncolata volt, úgy hogy írónk mindig a legnagyobb szegénységben élt, de ő e szegénységet a legnagyobb méltósággal és türelemmel viselte el.

Hervieu Pálban, ki a francia akadémiában *Pailleron* Edénék, e híres vígjátékírónak utóda lett, ez utóbbi írónak számos jellemvonását találjuk. Szerzőnk már most kimutatja, hogy *Pailleron*on kívül hányan voltak befolyással *Hervieu*nak irodalmi működésére. Így »*Diogène le Chien*« cz. első művében a XVIII. század satirikus íróinak hatása kimutatható, míg »*Bétise Parisienne*«-jében essaikból álló gyűjteményében és a »*Deux Plaisanteries*«-ben *Flaubert* és *Les Yeux Verts et les Yeux bleus* cz. regényében *Maupassant* és *Barbey d'Aquevilly*, végül »*L'inconnus*« cz.

életrajzában Poë Edgar hatása észrevehető. Szerzőnk már most sorra veszi Hervieuxnek összes darabjait és különösen »Les paroles restent«, »Les Tenailles« és »La loi de l'Homme« címűeket kritizálja alaposabban, míg végül Hervieurt mint drámaírót a következő találó jellemzést adja:

Hervieu nem bírja sem Lovedan szatirikus merészségét, sem Daunay sziporkázó blagne, sem Porto-Riche elbűvölő szenvedélyességét, de van darabjaiban intelligencia, éleselméjűség és megfigyelő tehetség, ő az a férfiú, ki mindig egyenes úton halad, a nélkül, hogy elcsábító mellékutakra tekintene.

Eloesser ezután áttér *Lavedan* Henrik jellemzésére, kinek kiváló jellemességét emeli ki. Utána pedig Donnay Mórícra, a francia dramatikuskor emez enfant gâté-jára tér át szerzőnk és itt azt jegyzi meg, hogy jellem nélkül való tehetség. Courteline Györgyre kerül már most a sor, kit szerzőnk nem elég pikánsnak, nem elég szellemesnek, nem elég elegánsnak, egyszóval nem elég párizsinak tart, ki realista és phantaszta egyszersmind. Eloesser ezek után Curel Ferenczet jellemzi, a ki drámaiban, szerzőnk véleménye szerint előkelő amateur és dilettansnak mutatkozik, továbbá Porto-Riche Györgyöt, ki Théâtre d'Amour cím alatt összegyűjtött drámaiban a nők védőjének tekinthető. Már most áttérhetünk Rostand Ödönre, kinek jellemzése Eloesser könyvében a legsikerültebb. Rostand tudvalevőleg hírnevét mint drámaíró »L'Aiglon« cz. darabjával alapította meg, mely darab az 1900. évben Párisban rendezett világkiállítás alkalmával a legkiválóbb attrakciókhoz tartozott. Rostand »Princesse Lointaine«, »La Samaritaine« és különösen »Cyrano de Bergerac«-ban nem hódolt az ú. n. »Théâtre libre« naturalistikus elveinek, nem is hozott a színpadra új elemeket, se nem hangoztatott új elveket, hanem a közönségnek azt adta, ami ennek mindig legkedvesebb lesz: szép embereket, nemes érzelmeket, csinos kosztümöket, csengő verseket, kedves ötleteket, kápráztató képeket és érdekes cselekvényeket. Ezen ítélet különösen a »Cyrano de Bergerac«-ra áll, melyet tudvalevőleg Ábrányi Emil oly mesteri módon ültetett át magyarra. Cyrano de Bergerac-nál szerzőnk oly találóan azt jegyzi meg, hogy a nemes Cid, az élczes Figáro, a visszataszító külsővel bíró Quasimodo egy személyben. Igen érdekes Rostand utolsó darabja a L'Aiglon, melylyel oly nagy sikert ért el és mely színművével Rostand nem akart politikai darabot nyújtani, hisz ő maga jegyzi meg a szóban levő darabjáról: »On ne peut se figurer l'impression produite . . . par la mort du jeune Napoléon . . . J'ai même on pleurer de jeunes républicains.« Tény, hogy Rostand ma erejének és tehetségének tetőpontján állva, a jelenkor legnagyobb francia drámaírójának tekintetik, a mi már abban is nyilatkozik, hogy a francia akadémia sietett őt tagjai közé fölvenni.

Emez irodalmi arcképek legutolsóját Sarcey Ferencz jellemzése fejezi be. Csodálkozunk, hogy mikép kerül Sarcey a drámaírók közé, hisz egyetlen egy szindarabot sem írt. Ezt talán amaz érdemének köszönheti, hogy ő 30 éven át napról-napra a »Temps« hasábjain a párisi közönségnek a színházakról írt és elhiszszük vejének, Brisson Adolfnak, ki a »Temps«-nál utódja lett, hogy ha összegyűjtenék Sarcey összes cikkeit, 80 kötetet tennének ezek ki. Igaza van abban szerzőnknek, hogy ha a francia színpad a

külföld, főleg Ibsen és Björnson befolyása alól kivonhatta magát, az első-sorban Sarcey érdeme. Nagyon csodálkozunk, hogy Eloesser gyűjteményébe nem vette fel sem Mirbeau Octave-ot, sem Brieux-t, de különösen, hogy nem találjuk abban Maeterlinck-et, kinek művei érdekességre és compositióra nézve e könyvben tárgyalt írók darabjaival méltán vetélkednek. A könyv második része a francia regényírókkal foglalkozik.

Különös, hogy szerzőnk fejtegetését Balsac Honoréval kezdi, kinek regényei már rég kimentek a divatból. Mennyire félreértették, illetőleg túlbecsülték már virágzása korában Balsacot, már az a körülmény is mutatja, hogy őt Shakespeare mellé állították. Igaz, Balsacban megvan az erő, de nincs meg a szépség, a mit a kiváló regényírókban megtalálunk. A többi Eloesser által tárgyalt regényírók között nincs meg a kellő arány, mert Barrèsnak, Huysmannnak és Bloynak ugyanannyi tért szentel, mint Zolának vagy France Anatolnak, míg kiváló francia írókat, mint Loti Pierret és Bourget Pált teljesen mellőzi, pedig épp az utolsó, a »roman physiologique« megállapítójáról, nem lett volna szabad megfeledkeznie, pedig éppen utolsó regényében, a »L'eau profonde«-ban Bourget ismét kimutatta mesteri voltát. Eloesser könyvében különösen Zola jellemzése igen találó, kinek művei között szerzőnk legbehatóbban a »Verité« cíművel foglalkozik, melyben Zola tudvalevőleg a Dreyffus-affairet dolgozta fel. Zola többi művei között az említett »Verité«-n kívül a »Travail« és »Fecundité« címűeket jellemzi Eloesser, míg a 20 kötetes »Rougon Macquart« regénygyűjteményről alig van művében szó. France Anatolnál is szerzőnk, e regényíró művei alapján a Dreyffus-ügygyel való viszonyát tárgyalja; egyáltalában Eloesser a többi regényíróknál, mint Barrès, Huysmanns és Bloynál is mindig azt tárgyalja, hogy minő álláspontot foglalt el az író a Dreyffus affaire-el szemben és csak ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy számos igen nevezetes regényíró szerzőnk mellőzött, kik a fenn nevezett ügygyel igen keveset vagy egyáltalán semmit sem törődtek. A könyv legutolsó fejezetében »Hellenen und Lateiner« cz. alatt Eloesser amaz irodalmi körrel foglalkozik, mely a »Mercure de France« köré gyűlt össze. Ezen kör legkiválóbb tagjainak szerzőnk Louys Pétert és Rebell Húgót tartja. Eloesser könyve, eltekintve az előbb említett hiányaitól, különösen ama része, mely a francia modern regényírók jellemzésére vonatkozik, érdekes és vonzó, és a francia modern irodalom minden barátjának legjobban ajánlható.

Téri József.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Kornél* íj. Iván. Ism. F-ő. Figyelő 394—398. l.
- Ahn Frigyes dr.* Mannel (Manlius) János magyarországi nyomtatványai. (1585—1604) Könyvszemle 238—245. l.
- Alba Nevis.* A hét csuda. Ism. y. Budap. Szemle 123. köt. 457—460. l. Vasár. Ujs. 25. sz.
- Badics Ferencz.* Gyöngyösi főműveinek új kiadása. Budap. Szemle 124. köt. 38—56. l. Kivonata. Akad. Értes. 414—418. l.
- Bakonyi H. R.* Az Ember Tragédiájának keletkezése. Uránia 9. sz.
- Bársony István.* Szelek útján. Ism. Jób Dániel. Magy. Hirl. 194. sz. — Iván Ede. Hazánk. 167. sz.
- Bellai József.* A temesvári színészet multjából. Délmagy. Közl. 147. sz.
- Beöthy Zsolt.* Jókai és a magyar néplélek. Budap. Hirl. 165. sz.
- Bleyer Jakab.* A magyar hun-monda germán elemei. Századok 602—629. l.
- Borbély István.* Csokonai Vitéz Mihály. 1773—1805. Ellenzék 24. sz.
- Borbély István.* A deák iskola keletkezése. Ellenzék 58. sz.
- Bucsy István.* Vajda János mint elbeszélő költő. Magy. Szemle 24. sz.
- Császár Imre.* A londoni színházak. Budap. Hirl. 253. sz.
- Dedek Cr. L.* Mária-legendák. Ism. Egri Híradó 43. sz.
- Dénes Lajos dr.* Arany János esztétikai nézetei. Bdp. VII. ker. (Barcsay-u.) főim. értes. 1904/5. 3—33. l.
- Erdősi Károly.* Rákócziért. Ism. A. Gy. dr. Magy. Szemle 23. sz.
- Esztegar László dr.* A Toldi-Trilogia eredeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban. Könyvszemle 193—237. l.
- Farkas Emőd.* Toldy Ferencz. Pesti Hirl. 220. sz.
- Gácsér József.* Gaal György élete és munkássága. (1783—1855.). Soproni kath. főim. értes. 904/5. 3—49. l.
- Gál Zoltán.* Ifjuságom. Ism. Vasár. Ujs. 31. sz.
- Gálos Rezső.* Szentjóni Szabó László elítéltetése és halála. Erd. Múz. 297—302. l.
- Gárdonyi Géza.* Az öreg tekintetes Ism. Bud. Hirl. 302. sz.
- Gerő Átila.* Mámor. Ism. Vasár. Ujs. 28. sz.
- Gr. Költők* boldogtalansága. Cervantes, Csokonai, Schiller. Magy. Szemle. 22. sz.
- Gyöngyössi László.* Gyöngyösi István élete. Ism. Budap. Hirl. 207. sz.
- Hattyúffy Dezső dr.* Bárá Amadé László kiadatlan költeményei. Kath. Szemle 693—704. l.
- Hullkay Lipót.* Mikes Kelemen törökországi levelei. Ism. B. H. 285. sz.
- Jörgné Draskóczy I.* Versek. Ism. íj. Hegedüs Gyula. Virágfakadás 10. sz. — Kaffka Margit. Figyelő 393. l.
- Junius.* Toldy Ferencz. Budap. Hirl. 219. sz.
- Kacziány Aladár.* Toldy levelezése Aranyval. Hazánk 191. sz.
- Kardos Aladár.* Petőfi »Apostol«-a. Czeglédi főim. értes. 904/5. 3—52. l.

- Kardos Samu dr.* Br. Wesselényi M. élete. Ism. Friedreich István. Budapest. Szemle 124. köt. 222—249. 1. Lengyel Miklós. Erd. Múz. 286—289. 1.
- Kármán Mór.* Az Ember Tragédiája. Budapest. Szemle 124. köt. 57—115. 1.
- Kautz Gyula.* Széchenyi és Kossuth. Budapest. Szemle. 124. köt. 138—146. sz.
- Kelemen Béla.* Vörösmarty mint színházi kritikus. Székesfehérvár és vidéke. 42—44. sz.
- Kelemen Béla.* Ányos Pál. Székesfehérv. és vid. 68—73. sz.
- Kiss Menyhért.* Verőfényes emberek. Ism. Balog Endre. Ellenék 97. sz.
- Sz. J. Magy. Szemle 25. sz. Bodor Aladár. Erd. Múz. 395. 1.
- Kristóf György dr.* Arany László és a magyar politikai költészet. Erd. Múz. 361—377. 1.
- Kun István* költeményei. Ism. Tábori Róbert Uj Idők 33. sz. — Vasár. Ujs. 30. sz.
- Lauschmann Gyula.* Kreskay Imre pálos költő. Kath. Szemle 763—790. 1.
- Londesz Elek.* Toldy Ferencz. Pesti Napló 214. sz.
- Mikszáth Kálmán.* Ne okoskodj Pista. Ism. Elek Artur. Figyelő 532. 1.
- Minke Béla.* Az élet nyarán. Ism. Száva János. Nemz. Iskola 14. sz.
- Molnár Kálmán.* Álom és valóság. Ism. Vasár. Ujs. 34. sz.
- Nagy Endre* Bródy Sándorról. Polit. Hetiszemle 28. sz.
- Naményi Lajos.* Bárány Wesselényi Miklósról. Polit. Hetiszemle 27. 28. sz.
- Perényi József dr.* Borúth Elemér. (1833—1886.) S. A. Ujhelyi kegyr. főgim. értes. 1904/5. 1—39. 1. Ism. dr. Kossuth János. Zemplén 68. sz.
- Perényi József dr.* Kazinczy-kéziratok. Zemplén 36. sz.
- Révai Sándor dr.* Káldi mint polemikás író. Kath. Szemle 675—692. 1.
- Réz Mihály.* Gróf Dessewffy Aurél. Budapest. Szemle 124. köt. 177—188. 1.
- Rimay János* munkái. Kiadta B. Radvánszky B. 1904. Ism. Váczy János. Philol. Közl. 737—752. 1.
- Rozsnyai Kálmán.* Prielle leveles ládájából. A Nap 165. sz.
- Schill Fülöp.* Párhuzam Kölcseynek Csokonairól és Schillernek Bürgerről írt bírálata között. Temesvári főreál. értes. 904/5. 5—27. 1.
- Sebestyén Károly.* Abonyi Lajos. Budapest. Hirl. 304. sz.
- Sipulusz.* Bartha Miklósról. Budapest. Hirl. 292. sz.
- Szabó Sándor* A magyar népdal történeti korai. Balassagyarm. áll. főgimn. értes. 904/5. 3—53. 1.
- Szász Károly.* Vasár. Ujs. 43. sz. (Képekkel.) — Junius. Budapest. Hirl. 287. sz. — Esti Ujs. 236. sz. — R. P. Lloyd. 237. esti sz.
- Szépfaöldi Ö. Ferencz.* Egy elfeledett költőről. Uj Idők 33. sz. (Balázs Sebestyén Gyula. A honfoglalás mondái. Ism. Budapest. Hirl. 229. sz.
- Frigyes.)
- Szinnyei Ferencz dr.* Bacsányi János élete. Ism. Kristóf György. Erd. Múz. 289. 1.
- Szvoboda Román és Estéti Andr.* Költemények. Ism. Magy. Szemle. 25. sz.
- Tompa Mihály* kiadatlan verse. (Épen mint a kakas.) Komáromi Ujs. 32. sz.
- Tormay Cécile.* Apró bűnök. Ism. A. Virágfakadás 9. sz. — F. K. M. Figyelő 531. 1.
- Váczy János.* Toldy Ferencz. Századok 597—601. 1.
- Váczy János.* A keszthelyi Helikon. Budapest. Szemle 123. köt. 321—353. 1.
- Vadnay Kár.* Irodalmi emlékek. Ism. Császár Elemér. Budapest. Hirl. 224. sz.
- Varjas Endre.* Új poéták. N.-károlyi kegyr. főgim. értes. 1904/5 11—39. 1. (Önállóan is megjelent (8. r. 31. 1.) (Beck Blanka, Erdős Renée, Szabó Endre, Bárd Miklós, Gárdonyi Géza, Farkas Imre, Harsányi Kálmán, Kaffka Margit.)
- Versényi György dr.* Beniczky-Bajza Lenke. 1840—1905. A Fáklya. 5. sz.
- Vértesy Jenő* költeményei. Ism. y. Budapest. Szemle 124. köt. 321—324. 1.
- Vojtkó Pál.* Himfy szerelmei. Soproni ág. lyc. 1904/5 értes. 3—23. 1.
- Zalai Mihály.* Petőfi mint színész. Székesfehérv. főgim. értes. 16—27. 1.
- Zayzon Ferencz.* Kőrösi Csoma Sándor emléke. Sepsiszentgyörgyi Mikó-kollég. 1904/5. értes. 65—81. 1.

Összeállította: HELLEBRANT ARPAD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Heinrich Gusztáv főtítkár. Tizenhatodik kötet. 1906. évf.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXVI. köt. 1906. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokát a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenötödik évfolyam. 1906.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenhatodik évfolyam. 1906. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXIV. kötet, 1906. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXVI. kötet.
1906. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek felderítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.